

TC.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ez-ZECCÂCÎ ve el-EMÂLÎ ADLI ESERİNİN
ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA YERİ VE DEĞERİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Muhammet TASA

Hazırlayan

Murat TALA

KONYA 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Adı Soyadı	MURAT TALA
Numarası	094244071002
Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Öğrencinin	
Tezin Adı	E2-ZECCÂCÎ VE EL-EMÂLÎ ADLI ESERİNİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA YERİ VE DEĞERİ

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığımı bildiririm.

Öğrencinin imzası

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MURAT TALA
	Numarası	094244071002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUHAMMET TASA
Tezin Adı	EZ-ZECCÂCÎ VE EL-EMÂLÎ ADLI ESERİNİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA YERİ VE DEĞERİ	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "EZ-ZECCÂCÎ VE EL-EMÂLÎ ADLI ESERİNİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA YERİ VE DEĞERİ" başlıklı bu çalışma 17/01/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
	Prof. Dr. Taettin Uzun	
	Yrd. Doç. Dr. Sedat Şensoy	
	Doç. Dr. Muhammet Tasa	

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	MURAT TALA	Numarası 094244071002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI	
	Danışmanı	DOÇ. DR. MUHAMMET TASA	
Tezin Adı	EZ-ZECCÂCÎ VE EL-EMÂLÎ ADLI ESERİNİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA YERİ VE DEĞERİ		

ÖZET

ez-Zeccâcî (ö. 337/948) gramer, morfoloji ve edebiyat alanlarında çok sayıda kitap yazmıştır. el-Emâlî onun en önemli eserlerinden birisidir. Bu eser genel olarak Arap Edebiyatı üzerine yoğunlaşmış olup özellikle şiir ve lügat sahasında çok önemli bir yeri vardır. ayrıca kitapta gramer ve morfoloji ilmiyle ilgili açıklamalarda dikkat çekmektedir. Arap Dili ile ilgili emâlîlerin sonuncularından sayılan bu eserin Arap Dili ve Edebiyatında çok önemli bir yeri vardır.

Anahtar Kelimeler: ez-Zeccâcî, el-Emâlî, Arap Edebiyatı, Edebiyat, Gramer.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	MURAT TALA	Numarası 094244071002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI	
	Danışmanı	DOÇ. DR. MUHAMMET TASA	
Tezin İngilizce Adı		AL-ZAJJAJİ AND HİS AL-AMÂLÎ İN ARABİC LİTERATURE	

SUMMARY

Al-Zajjajî (ö. 337/948) wrote many books on grammar, morphology and literature. His al-Amâlî is one of his most important books. It is general introduction to arabic Literature and grammar written for students seeking to learn the language. The uncomplicated and condensed nature of al-Amâlî indicates al-Zajjajî's interest in providing a simple instructional manuel for learners of Arabic Literature, while the commentaries provide the tool to uncover the concepts behind the rules, shedding light on the contrubution of such Works to the development of Arabic literature and grammar in this period. The al-Amâlî became a very popular text, and a number of commentaries were written on it.

Finally, al-Amâlî is an important book in Arabic Literature.

Key words: al-Zajjajî, al-Amâlî, Arabic Literature, literature, Arabic Grammar

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	13
KISALTMALAR.....	15
TRANSKRİPSİYON.....	16

GİRİŞ

ez-ZECCÂCÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. ez-Zeccâcî'nin Yaşadığı Dönemin Belirlenmesi.....	18
2. ez-Zeccâcî'nin Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri.....	19
2.1. Siyasi Durum.....	19
2.2. İlmî Durum.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

ez-ZECCÂCÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. ez-Zeccâcî'nin Hayatı ve Eserleri.....	26
1.1. İsmi ve Nispesi.....	26
1.2. Doğumu.....	27
1.3. Eğitimi ve İlmî Seyahatleri.....	28
1.4. Hocaları.....	29
1.5. Öğrencileri.....	33
1.5.1. ez-Zeccâcî'den Ders Alan Öğrenciler.....	33
1.5.2. ez-Zeccâcî'nin Eserlerinden İstifade Edenler.....	34
1.6. Ahlakı ve Takvası.....	35
1.7. Vefatı.....	35
2. Eserleri.....	37
2.1. el-Cumel fi'n-Naḥv.....	37
2.1.1. Arap Dilinde “el-Cumel Edebiyatı”.....	39
2.1.2. el-Cumel'in Şerhleri Hakkında Bir Değerlendirme.....	40
2.1.2.1. Şerhlerin Sayısı Hakkında.....	40
2.1.2.1.1. Şerhlerin Nispetiyle İlgili Bazı Hatalar.....	42
2.2. el-İdâḥ fi 'İleli'n-Naḥv.....	43
2.3. el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir.....	45
2.4. el-Kâfi.....	47
2.5. Kitâbu Şerḥi Esmâillahi'l-Ḥusnâ.....	47
2.6. Şerhu Kitâbi'l-Elifi ve'l-Lâm.....	48
2.7. Şerḥu Risâleti Edebi'l-Kâtib.....	48

2.8.	Kitâbu'l-Haṭ	49
2.9.	el-Lâmât	49
2.10.	el-Muhtere' fi'l-Ḳavâfi.....	49
2.11.	Muhtaşaru'z-Zâhir	50
2.12.	Hurûfu'l-Me'ânî	51
2.13.	Mecâlisu'l-'Ulemâ	53
2.14.	el-Emâlî	54
2.15.	Aḥbâru Ebi'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî	54
2.16.	el-İzkâr bi'l-Mesâilî'l-Fıkhıyye	55
2.17.	Mesâil Muteferriḳa	56
2.18.	Şerḫu Risâleti Kitâbı Sıbeveyh.....	56
2.19.	el-Kitâbu'l-Mecmû'u fi Ma'rifeti Envâ'i's-Şi'ri ve Ḳavâfhi.....	57
2.20.	Babu İştigâli'l-Fi'li ani'l-Mef'ûli bihi bi Dâmîrihi.....	57
2.21.	Kitâbu'l-Envâ'	57
2.22.	Kitâbu'l-Hicâ' (Hecâ')	58
2.23.	el-İstidrâk 'alâ İslâḫı'l-Manṭıḳ	58
2.24.	Kitâbu Ğarâibi Mecâlisi'n-Naḫviyyın ez-Zâideti alâ Taşnifi'l-Muşannıfın.....	59
2.25.	Risâletun fi Beyâni'l-Es'ileti'l-Vârideti ale'l-Besmeleti ve Ecvibetihâ	59
3.	İlmî ve Edebî Şahsiyeti	59
3.1.	Kültürel Birikimi ve İhtisas Alanları	60
3.2.	Nahiv Ekolü	61
3.3.	ez-Zeccâcî ve Lügat Bilimi	62
3.3.1.	ez-Zeccâcî'nin Lügat Çalışmaları	62
3.3.2.	ez-Zeccâcî'nin Kendisinden Sonraki Lügat Çalışmalarına Etkisi	65
3.3.2.1.	Hurûfu'l-Me'ânî Çalışmalarına Etkisi.....	66
3.3.2.2.	İştikâḳ Çalışmalarına Etkisi	67
3.4.	Hadisçiliği.....	69
3.5.	Fıkıhçılığı.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

ez-ZECC'AC'İ'NİN el-EMALÎ ADLI ESERİN MUHTEVASI

1.	Emâlî Edebiyatı	72
1.1.	Emâlî Kavramının Tahlihi.....	72
1.1.1.	Lügat Manası	72
1.1.2.	Terim Manası.....	73

1.2.	Mecâlis Kavramının Tahlili	74
1.2.1.	Lügat Manası	74
1.2.2.	Terim Manası.....	74
1.3.	Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Karşılaştırılması	75
1.3.1.	Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Benzer Yönleri	77
1.3.2.	Emâlî ve Mecâlis Kavramları Arasındaki Farklar	77
1.4.	Arap Dili İle İlgili Emâlîler.....	78
2.	ez-Zeccâci'nin el-Emâlî Adlı Eseri	81
3.	el-Emâlî'nin Muhteva Yönünden İncelenmesi.....	85
3.1.	Rivayet Muhtevası.....	86
3.2.	Dilbilimsel Muhteva.....	91
3.2.1.	Nahiv (Sentax) Bilimine Dair	91
3.2.2.	Sarf (Morfoloji) Bilimine Dair	91
3.2.3.	Lügat Bilimine Dair	92
3.3.	Muhtelif Konular	98
4.	ez-Zeccâci'nin el-Emâlî'deki Orijinal Tespit ve Görüşleri.....	105
4.1.	Sarf Bilimiyle İlgili Tespitler	105
4.2.	Nahivle (Sentax) İlgili Tespitler	106
4.3.	Lügatle İlgili Tespitler	108
4.4.	Arap Edebiyatına Dair Tespitler.....	111
4.5.	Beşeri ve Sosyal Konulara Dair Tespitler	111
4.6.	Biyografik Açıklamalara Dair Tespitler.....	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ez-ZECCÂCÎ'NİN el-EMÂLÎ ADLI ESERİNDEKİ METODU

1.	ez-Zeccâci'nin el-Emâlî Adlı Eserinin Genel Özellikleri	116
2.	ez-Zeccâci'nin el-Emâlî'deki Genel Metodu.....	116
2.1.	İsnad Metodu	117
2.1.1.	Senetlerin Durumu	117
2.1.2.	Rivayetlerin Durumu	118
2.2.	Görüşleri Açıklarken Kullandığı Kalıplar.....	119
2.2.1.	Başkalarının Görüşlerini Açıklarken Kullandığı Kalıplar.....	119
2.2.2.	Kendi Görüşlerini Açıklarken Kullandığı Kalıplar	120
2.3.	Ğarib Kelimeleri Açıklama Metodu (Müfredât).....	121
2.4.	Î'rab Metodu.....	124

2.5.	Kelimelerin Morfolojik Temellerini Açıklama Metodu	125
2.6.	Mana Vecihlerini Açıklama Metodu	126
2.7.	Gerekçelendirme Metodu	127
3.	el-Emâlî'nin Sunum Üslûbu	129
3.1.	Üslup Özellikleri	129
3.2.	Anlatım Biçimleri.....	130
3.3.	Öğretim Yöntemi	131
3.3.1.	Konuya Giriş metodu	131
3.3.2.	Konuyu Geliştirme Metodu	132
3.3.3.	Dolaylı Ayrıntı Verme Metodu (İstihrâd)	134
3.3.4.	Karşılaştırma Metodu.....	135
3.3.5.	Tartışma Metodu	136
3.3.6.	Sonuca Bağlama ve Tercih Metodu	137
3.4.	Kanıtlayıcı Anlatım Metodu (İstişhâd).....	138
3.4.1.	Kurân-ı Kerim'le İstişhâd Metodu	139
3.4.2.	Hadislerle İstişhâd Metodu	140
3.4.3.	Şiirle İstişhâd Metodu	142
3.4.4.	Atasözleriyle İstişhâd Metodu	144
3.4.5.	Dilcilerin Görüşleriyle İstişhâd Metodu.....	146
3.4.6.	Diğer Kanıtlayıcı Metodlar	146
3.5.	Tahlil ve Tenkit Metodu	147
3.5.1.	Şiir Tahlil ve Tenkitleri.....	147
3.5.2.	Nesir Tahlil ve Tenkitleri (Hikaye - Kıssa).....	150
3.5.3.	Akademik Tenkit Usulü	150
3.6.	Bilimsellik Metodu.....	151
3.6.1.	Tanımlama ve Kavram Geliştirme Metodu	151
3.6.2.	Diğer Bilimlerden Faydalanma Metodu	152
3.6.3.	Hataları Tespit Metodu.....	153
3.6.4.	Hataları Düzeltme Metodu	154
3.6.5.	Bilimsel Veri Hazırlama Metodu	155
	SONUÇ	156
	BİBLİYOGRAFYA	158

ÖNSÖZ

el-Emâlilerin Arap Dili ve Edebiyatı açısından önemi çok büyüktür. Zira bu eserler Arap dilinin her alanıyla ilgili olarak içerdikleri eşsiz muhtevalarıyla keşfedilmeyi bekleyen birer hazine gibidir. Hatta matbu kitaparda bile bulunmayan birçok bilgiye emâlî kitaplarında raslanılmaktadır. ez-Zeccâci'nin el-Emâlî adlı eseri de bu hazinelerden biridir.

H. III. asrın ikinci yarısı ile h. IV. asrın ilk yarısının sonları arasında kalan zaman diliminde yaşamış olan Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez- Zeccâci (ö. 337/340), ilimle, hocayla, talebeyle, kitapla, defterle, yazma ve yazdırmayla kesintisiz bir irtibat içerisinde hayat geçirmiştir.

Ayrıca o, hayatı boyunca daima ders alan bir talebe olma özelliğini devam ettirdiği gibi, havsalasında topladığı bilgileri, kendi muhayyilesinde damıtarak usta bir sunumla yeni bir vizyon kazandırarak ele almayı da başarmıştır.

ez-Zeccâci, yaşamış olduğu bu bereketli hayatın olgunlaşmış birer semeresi olarak çok değerli eserler vermiştir. Özellikle Arap dili ve edebiyatı sahasında kaleme aldığı bu eserlerinden bazılarıyla, kendisinden önceki ilmî birikimi orijinal bir şekilde kompoze edebilmiştir. Bununla beraber, bazı eserleriyle ilim dünyasına yön veren yeni çığırılar açmayı başarabildiği de görünmektedir.

ez-Zeccâci, Arap dili açısından çok kıymetli eserler vermiştir. Zira onun eserleri, içerdikleri eşsiz rivayetlerin yanı sıra Arap diline dair orijinal açıklamalarla doludur. Arap diliyle ilgilenen herkesin faydalı bir şeyler bulacağı düşünülen bu eserler, yalnızca ilim talebeleri için değil, eski şairlerin divanları başta olmak üzere h. IV. y.y.'ın ikinci çeyreğinden önce yaşamış alimlerin eserlerini neşretmek isteyen muhakkikler için de eşsiz birer kaynak niteliğindedir. Çünkü onun *el-Ahbâr* başta olmak üzere birçok eseri, eski şairlere dair, onların neşredilmiş divanlarında bile bulunmayan birçok rivayeti içermektedir. Bu cihetle eski dönemlere ait bir şairin divanını derleyen araştırmacılar için onun eserleri, özellikle de *el-Emâlî* (el-Emâlî'leri), *el-Ahbâr* ve *Mecâlisu'l-Ulemâ* adlı eserleri büyük önem arz etmektedir.

Bununla beraber, ez-Zeccâci'nin eserlerinden kimisinin yeri hala belirlenememiştir. Yeri belli olanlardan bir kısmı tahkik edilerek neşredilmiş, birçoğu ise şu ana kadar gün yüzüne çıkarılamamış olup hala kütüphane raflarında beklemektedir.

ez-Zeccâcî'nin farklı araştırmacılar tarafından iki kere tahkikli neşri yapılan *el-Emâli* adlı eseri hakkında “*el-Muĥâverâtun'n-Nahviyye fi Emâli ez-Zeccâcî*” adlı çalışmanın dışında başka bir araştırma bulunmamaktadır. Bu durum, ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı eserinin Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki değerini gösterecek kapsamlı bir araştırmanın yapılmamış olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu nedenle, ez-Zeccâcî'nin hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyetini de içine alarak *el-Emâli* adlı eserinin Arap dili ve edebiyatındaki yeri ve değerini ortaya koyacak eser içerisindeki bilgileri araştırmacıların istifadesine sunacak kapsamlı bir çalışma yapılması gerekli görülmüştür.

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı eserini bilimsel bir araştırma konusu olarak incelemeyi hedefleyen bu araştırma şu bölümlerden oluşmaktadır:

Giriş kısmında, ez-Zeccâcî'nin yaşadığı dönemle ilgili genel bilgiler sunulmuştur.

Birinci bölümde ez-Zeccâcî'nin hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyeti incelenmiştir.

İkinci bölümde ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı eserinin muhtevası hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş ve bölümün sonuna, ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı eserinde ortaya koyduğu orijinal tespitlerden bazıları da eklenmiştir.

nc bölümde, ez-Zeccâcî'nin bu eserini oluştururken takip ettiği metod ve üslubu belirlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise araştırmanın konusuyla ilgili olarak çıkarılan genel sonuçlar zikredilmiştir.

Başta danışmanım Doç. Dr. Muhammet Tasa olmak üzere, Prof. Dr. Taceddin Uzun ve Yrd. Doç. Dr. Sedat şensoy'a ve araştırmamızda bize yardımcı olan tüm hocalarımıza teşekkür ederiz.

Çalışma bizden tevfik Allah Teâlâ'dandır.

Murat TALA

Konya - 2011

KISALTMALAR

- Ad. : Adet
A.g.e. : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
a.y. : Aynı yer
b. : İbn
bkz. : Bakınız
b.y. : Yayinevi zikredilmemiş
(c.c.) : Celle Celaluhu
Çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
GAL : Geschichte der Arabischen Litteratur
h. : Hicrî
hmş : Haşiyeye
(s.a.s.) : Sallallahu aleyhi ve selem
(r.a.) : Radıyallahu anhu
(rah.) : Radıyallahu anhâ
s. : Sayfa numarası
sad. : Sadeleştiren
Tah. : Tahkik eden
Tas. : Tashih eden
Thm : Tahkik edenin mukaddimesi
Thn. : Tahkik edenin eki
Tk. : Takdim eden
Ts. : Tarihsiz
vd. : Ve diğerleri
vr. : Yazma nüsha varak numarası
y.y. : Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesli Harfler:

آ نا ا	: â	أ	: e, a
ي	: î	إ	: i
و	: û	أ	: u

Sessiz harfler:

ء	: ’	ض	: đ
ب	: b	ط	: t
ت	: t	ظ	: z
ث	: s	ع	: °
ج	: c	غ	: ğ
ح	: ħ	ف	: f
خ	: h	ق	: k
د	: d	ك	: k
ذ	: z	ل	: l
ر	: r	م	: m
ز	: z	ن	: n
س	: s	و	: v
ش	: ş	ه	: h
ص	: ş	ي	: y

Ayrıca, harfi tarifler cümle başında da küçük harfle yazılmıştır.

Harfi tarifli kelimenin başındaki şemsi ya da kameri harf belirtilmeye çalışılmıştır.

İzafet terkipli ifadelerde ve vaslı gerektirecek yerlerde muğâf ve muğâfunileyhinin îrabı gösterilmiştir.

Terkip halindeki ad ve lakapların kelimeleri bitişik yazılmış ve kaynaşan kelimenin ilkinin bulunduğu yere göre ortaya çıkan değişiklikler, Türkçe’de meşhur olmuş isimlerin dışındakilerde transkripsiyona yansıtılmıştır.

Türkçe’de çok meşhur olmuş Ömer, Osman, Ali ve Hasan gibi isimlerde transkripsiyon yapılmamıştır.

GİRİŞ

ez-ZECCÂCÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. ez-Zeccâcî'nin Yaşadığı Dönemin Belirlenmesi

Araştırmacılar bir bilim adamı veya bir edebiyatçı ya da bir sanatçının ilmi şahsiyetini inceleyecekleri zaman, araştırmalarının başına o şahsın yaşadığı dönem ve çevreyle ilgili bir bölüm yazarlar. Bu bölümün uzunluk, kısalık, kapsam ve içeriğinin ne olacağı hususu ele alınan araştırma konusunun tabiatıyla alakalı olduğu için kemiyet ve şumuliyeti araştırmanın boyutlarına göre belirlenmektedir.

Bu çok önemli bir husustur çünkü, içinde yaşadıkları zaman ve ortam bilinmeden bazı bilim adamlarının şahsiyetleri tam olarak anlaşılammaktadır. Bununla beraber yine yaşadıkları zaman ve ortam tam olarak anlaşılmadan, bazı bilim adamlarının yaptıkları fillerin gerekçelerinin yanı sıra ilmi ve mezhebi eğilimlerini bütüncül olarak tahlil etmek de mümkün görülmemektedir. Zira, bir bilim adamı hakkında, onun yaşadığı dönemle ilgili olarak yeterince bilgi edinilmeden yapılan değerlendirmeler tutarsız ve yanlış hükümler içerebilmektedir.

Yukarıda zikredilenlerin aksine, bazı ilim adamları da vardır ki, yaşadıkları dönemle pek fazla bağlantıları yoktur. İşte bu durumlarda uzun uzadıya asrının tahlilini yapmaya gerek olmadığı gibi sözü uzatmanın da çok faydası yoktur. Asırları hakkında ancak gerekli durumlara, o ilim adamıyla ilgili bir meseleye ışık tutacak şeylere değinilmesi yeterli görülmektedir.

Bu araştırmada, “*ez-Zeccâcî ve el-Emâlî Adlı Eserinin Arap Dili ve Edebiyatı'nda Yeri ve Değeri*” konusu irdeleneceği için Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/948) yaşadığı asırdaki tarihi ve siyasi olaylar üzerinde uzunca durmak gerekli görülmemektedir. Bu yüzden, onun yaşadığı dönemin siyasi, ilmi yönlerine genel olarak değinilecektir.

H. III. asrın son çeyreği ile h. IV. asrın ikinci çeyreğinin ortaları arasında kalan bir zaman diliminde yaşamış olan ez-Zeccâcî, Abbâsî Dönemi ilim adamlarındandır.

Siyasi tarih yazarları genel tarihi, önemli tarihi olayların doğurduğu neticelere göre değişik bölümlere ayırdıkları gibi özel olarak Abbâsî dönemini de kendi içerisinde dört bölüme ayırmışlardır. Fikri ve edebi hareketlerin sınırlarını kesin olarak belirlemek çoğu

zaman mümkün değildir. Bununla beraber, Abbâsî dönemi ilimi ve edebi açıdan dört dönemde ele alınmaktadır.¹

s.n.	Dönemler	Başlangıç	Bitiş
1	Birinci Abbâsî Dönemi	h. 132/749	h. 232/846
2	İkinci Abbâsî Dönemi	h. 232/846	h. 334/945
3	Üçüncü Abbâsî Dönemi	h. 334/945	h. 447/1055
4	Dördüncü Abbâsî Dönemi	h. 447/1055	h. 656/1258

Bu kategorik sınırlamaya göre bir değerlendirme yapılacak olursa ez-Zeccâci'nin, edebiyat tarihi kronolojisi itibarıyla yaklaşık olarak İkinci Abbâsî Dönemi'nin ikinci yarısı ile Üçüncü Abbâsî Dönemi'nin ilk yılları (beşinci yılı) arasındaki zaman diliminde yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

2. ez-Zeccâci'nin Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

ez-Zeccâci'nin Yaşadığı dönemle ilgili olarak yukarıda yapılan sınırlama perspektifinde onun yaşadığı dönemi (Hicri III. y.y.'ın son yarısı ve H. IV. yy.'ın ilk yarısı) genel olarak şöylece değerlendirmek mümkündür.

2.1. Siyasi Durum

ez-Zeccâci, Abbâsî dönemi ilim adamlarındandır. O, Abbâsî halifelerinden bir çoğuyla aynı çağda yaşamıştır. Bunlar: el-Muktedir billah (ö. 295/908), İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908), el-Kâhir billâh (ö. 317/929), er-Râdi, el-Mutteki lillah (ö. 329/940) ve el-Mustekfi billah (ö. 333/944), el-Mu'tiy' (ö. 334/945) gibi halifeleri saymak mümkün görülmüştür. ez-Zeccâci, idare Buveyh Oğullarının elindeyken vefat etmiştir.

Abbâsîler ikinci dönemin başlarından itibaren zayıflamaya başlayınca çok sayıda siyasi sorun meydana gelmiştir. Bunların bazılarını devlet ricalinin kendi aralarındaki mücadeleler oluştururken büyük bir kısmını da devletin dört bir tarafında gerçekleştirilen isyanlar ve terör olayları oluşturmaktadır. Bununla beraber bazı halifelerin aniden

¹ Mâzin el-Mubârek, *er-Rummânî en-Nahvî fi Dav'î Şerhihi li Kitâbi Sibeveyhi*, İkinci Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995, s. 17.

görevden azledildiği hatta halifelere yönelik değişik komplo ve suikastlar düzenlendiği, neticede bazı halifelerin bu suikastlar sonucunda hayatını bile kaybettikleri bilinmektedir. Mesela, bazı komutanlar ve kadılar başta olmak üzere değişik çevrelerden oluşturulan bir grup tarafından el-Muktedirbillah'ın halifelikten azl edilip yerine İbnu'l-Mu'tez'in getirilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.²

H. III. y.y.'ın sonları ve h. IV. y.y.'ın başından itibaren gerçekleşen olaylar neticesinde meydana gelen siyasi istikrarsızlığın neticesinde Halifeliğin otoritesi zayıflamış hırsızlar ve soyguncular çoğalmıştır. İllerde ve kentlerde isyanlar artmaya başlamış, Bağdat'ta Haccâc'ın zulümlerine ilaveten h. 306 senesinde Hanbeli fitnesi patlak vermiştir. H. 307 senesinde Karmatiler Basra'yı işgal etmişlerdir.³ Gıda maddeleri azalmış ve fiyatlar aşırı yükselmiştir. Bağdat ve civarında birbiri ardına çıkan yangınlarda kurbanlar çoğalmış, can güvenliği ve maişet temini tehlikeye girmiştir.⁴ H. 311 senesinde Karmatiler Basra'da tekrar harekete geçmiş⁵ ve on yedi gün orada her türlü kötülüğü yapmışlar, hac kafilelerinin önünü kesip, soymuşlar, çok fazla kişiyi katletmişler ve Bağdat'ı yasa boğmuşlardır.⁶ Karmatiler daha sonra Kufe'ye de saldırmışlar h. 315 senesinde orayı istila etmişlerdir.⁷ Halife el-Muktedir görevinden azl edilmiş h. 317 senesinde el-Kâhîrillâh halife ilan edilmiştir.⁸ H. 330 senesinde Halife el-Mutteki makamını bırakıp Musul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bağdatta aşırı pahalılık ve veba yüzünden insanlar ciyfe yemek zorunda kalmışlardır.⁹ İlerleyen yıllarda devletin her tarafında baskınlar yağmalamalar işgaller devam etmiştir. Hatta başta Bağdat şehri olmak üzere birçok şehir defalarca istila edilmiştir.¹⁰

Siyasi olaylar neticesinde ortaya çıkan bu karışık durumlar devam ederken öte taraftan akide ve mezheplerle ilgili münazaralar meydana gelmekte ve neticede taraflar arasında şiddet olayları gerçekleşebilmekte hatta mesele kan akıtmaya ve yakıp yıkmaya kadar varabilmektedir. Bu ilmi fitnelerin başında h. 306 yılında patlak veren ve 329 da

² Şemsu'd-Din Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *el-İber fi Haberî Men Ğaber* (tah. Ebu Hâcir Muhammed es-Sa'îd b. Besyûni Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, I, s. 430.

³ ez-Zehabi, *el-İber* I, s. 451; İmâdu'd-Din Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer b. Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (tah. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turki), Hecr, 1998, XIV, s. 812.

⁴ Abdulkerim b. Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmilu fi'l-Târih*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, VI, s. 506.

⁵ ez-Zehabi, *el-İber*, I, s. 461.

⁶ Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 19.

⁷ ez-Zehabi, *el-İber*, I, s. 469.

⁸ ez-Zehabi, *el-İber*, I, s. 473.

⁹ ez-Zehabi, *el-İber*, II, s. 35.

¹⁰ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmilu fi'l-Târih*, s. 160-238 vd.

yeniden alevlenen Hanbelî hareketi fitnesi gelmektedir. Siyasi ve ilmi alanlarda meydana gelen bu tür olayların, doğal olarak, o dönemde yaşayan halka da etki etmesi mümkündür.

2.2. İlmî Durum

İlmi durum bize o asrın ürettiği bilgi birikimi hakkında malumat verir. İnsanın içerisinde yaşadığı ortamın bir ürünü olduğu mülahaza edildiğinde bir ilim adamının – örneğin, ez-Zeccâcî'nin- ürettiği eserler ise asrının bilgi birikimine göre onun ne konumda olduğunu belirleme açısından faydalı görülmektedir.

İslam tarihi asırlara ayrılarak dikkatlice incelendiğinde, h. III. ve IV. asırların ilmi üretkenlik açısından en verimli ve bilim dallarında ihtisaslaşma açısından da en ihtişamlı asırlar olduğunu mülahaza etmek mümkündür.

Bu asırlarda yaşayan birçok müellif İslam ümmetine çok faydalı eserler bırakmıştır. Hadis ve rical ilimleri başta olmak üzere, Arap dili, Fıkıh, Tefsir, Akaid gibi alanlarda yazmış oldukları eserlerle ümmetin gönül ve fikir dünyasını aydınlatmışlardır. Hatta bu asırlarda, kendi mezheplerinin görüşlerini güçlendirmek için bazı gruplar tarafından gerçekleştirilen hadis uydurma hareketi başta olmak üzere batıl akide ve inanç hareketlerine revaç buldurmaya çalışanların üstesinden gelinmiş, bu mücadeleler esnasında ilmi münazaralar gerçekleştirilmiş ve eşsiz eserler kaleme alınmıştır.¹¹

H. III. ve IV. asırlar Abbasi Dönemi açısından siyasi karışıklıklarla dolu yıllardır. Ancak, Abbâsîler döneminde yaşanan siyasi kargaşa ortamının, o zamanda yaşanan ilmi hareketliliği olumsuz olarak etkilemediği görülmektedir. Zira, hayatın bir alanında meydana gelen kalkınmışlık ya da geri kalmışlığın, hayatın diğer alanlarını da aynı şekilde etkilemesi beklenemez. Hatta, devleti siyasi olarak uçuruma sürükleyen bazı olaylar, ilmi hayatın yükselip doruğa ulaşmasını sağlayan sebep olabilmektedir. Devlet siyasi olarak çöküşe geçse de ilmi yükseliş devam edebilmektedir.

Hatta bu dönemde Farsçadan, Hintçeden ve Yunancadan çok sayıda eser Arapçaya tercüme edilmiştir.¹²

¹¹ el-Huseyn b. İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Sa'îd b. Ebân Ebu Abdullah el-Kâdi el-Meĥâmîlî, *el-Emâlî* (İbn Yahya el-Beyyî' rivayeti) (tah. İbrahim İbrahim el-Ķaysî), Dâru İbni'l-Kayyim, Demmam; Maktebetu'l-İslamiyye, Amman, 1991, *thm*, s. 9-12.

¹² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî IV (İkinci Abbâsî Dönemi)*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts., s. 130, vd.

Daha önceki dönemlerde ilme damgasını vuran rivayet metodu bu dönemde de etkisini devam ettirmiştir. Ancak bu döneme damgasını vuran tema artık üretim ve özgünlük olmuş, bunun neticesinde şerh ve tenkit çalışmaları başlamış, neticede bu dönem, tam bir metin, şerh, telif ve üretim devri olmuştur.

Üretilen yeni eserlerle çok uluslu bir medeniyetin temelleri atılıp güçlendirilmeye çalışılmış, siyasi alanda krizlere yol açan farklar ilmi ve düşünce platformlarında ortadan kaldırılmaya ya da etkisi azaltılmaya çalışılarak toplumun genel temayüllerine ve İslâmî fikre aykırı olan görüş ve temayüllerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Felsefenin girdiği her yerde akıl birincil güç haline gelmiştir. H. IV. asırda İslam Felsefesi'yle alakalı olarak büyük çapta araştırmalar yapılmış ve bu alanda çok değerli eserler telif edilmiştir. Bu asırda önde gelen filozofların başında Fârâbî (ö. 339/950) gelmektedir. Bu asırda felsefeyle bağlantılı olarak gelişerek akıl ve Din arasında bir denge oluşturmaya çalışan bir alan daha vardır. Bu alan Kelam İlmi diye de isimlendirilmiştir. H. IV. asır İslam alimleri bu alanda çok önemli eserler ortaya koymuşlardır. Din ve fikrin arasını uyuşturmakta gayret gösteren bilim adamları arasında Ali el-Cubbâî (ö. 303/916), el-Eşâ'î (ö. 324/936), el-Bâkîllânî (ö. 403/1013) ve el-İsferâînî (ö. 406/1015) gibi alimleri saymak mümkündür.

Mantık ilmi erken dönemlerden itibaren Arap aklıyla irtibatlı olan bir ilim dalıdır. Konusu ne olursa olsun, h. IV. asırda yazılan ilmi eserler üzerinde genel olarak mantık ilminin hem kurallarının hem de üslup özelliklerinin etki ettiği görülmektedir. Çünkü, Kelamcılar'a göre mantık ilmi, Dini hakikatlerin ispatlanmasında ve diğer dinlere karşı savunulmasında bir araçtır. Fakihlere göre ise şerî naslardan hüküm çıkarma aletidir. Nahivcilere göre de temel bir durumdur.¹³

Tarih ve coğrafya alanında da akıl önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yetişen önemli tarihçiler arasında eṭ-Ṭaberî (ö. 310/923), ilk dünya haritasını çizen el-Belhî (ö. 322/934), el-Mes'ûdî (ö. 346/957) gibi ilim adamlarını saymak mümkündür.

Lügat ilmi bu asırda yüksek bir mertebeye erişmiş ve birçok alim tarafından kalıcı eserler verilmiştir. İbn Dureyd (ö. 321/933) ve el-Ezherî (ö. 370/980) gibi alimler bu alanın önde gelen simalarından olmuşlardır. Yine bu asırda lügat ilmi içerisinde "Dil Felsefesi"ne yönelik çalışmalar da başlamıştır. Bu alanda dil felsefesine yönelik müstakil eser tedvin edenlerin ilkinin, nahvin sebep ve felsefesine dair yazmış olduğu *el-İdâh* adlı

---

¹³ Mâzin el-Mubârek, *ag.c*, s. 24-26.

eseriyle ez-Zeccâcî, ondan sonraki en önemli temsilcisinin ise lügat alanında *el-Hasâis* adlı eseriyle İbn Cinnî olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, bu asırda İslam toplumu çok değişik milletlerden oluştuğu için doğal olarak toplum farklı özelliklere sahip fertlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla İslam toplumu artık çok farklı din ve mezheplerle iç içe yaşama tecrübesini kazanmaya başlamış, bunların hepsinin ortak izafet noktası akıl olmuş, yapılan münazaralarda ve yazılan kitaplarda semeresini vermiştir.¹⁴

ez-Zeccâcî h. III. ve IV. asırlarda yaşamış bu ilimi ortamdan istifade etmiştir. Hatta değişik alimlerden ders alabilmek için ilim yolculuklarına (rîhle) da çıkmıştır.¹⁵

Abbâsîler döneminde Arap Dili başta olmak üzere bütün İslami ilimlerin tahsil edildiği en önemli yerlerin başında Bağdat gelmektedir. Ancak nahiv ilmiyle ilgili ciddi araştırmalar ilk önceleri Basra şehrinde gelişmeye başlamış olup yaklaşık bir asır sonra Kufe şehrinde de nahiv ilmiyle ilgili ciddi çalışmalar kendisini göstermeye başlamıştır.

Arap gramerinin kurallarını oluşturma faaliyetlerinin en yoğun şekilde yaşandığı Basra ve Kûfe şehirlerinde, Arap diline hizmet etmek maksadıyla Basra ve Kufe nahiv ekolleri arasında büyük bir rekabet başlamıştır.

Bu rekabetin neden olduğu ihtilaflar birçok alim arasında çekişmeye neden olmuştur. Bu çekişmeler kendisini en bariz şekilde, Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve er-Ravâsî (ö. 190/805) arasında (Her ikisinin hocası da İsa b. Ömer'dir.), Sibeveyh (ö. 180/796) ve el-Kisâî (ö. 189/804) arasında göstermiş olup en şiddetlisi el-Muberrred (ö. 285/898) ve Sa'leb (ö. 291/903) arasında meydana gelmiştir. Ancak, bunlardan ve talebelerinden sonra giderek kaybolmaya başlamıştır. Bunda Bağdat şehri önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Bağdat, her iki ekolün alimlerinin birleştiği bir yer olmasının yanı sıra, öğrencilere her iki tarafın derslerine de katılarak görüşlerinden rahatça istifade edebilecekleri taassuptan uzak bir ortam sağlamıştır.¹⁶

Bu mücadeleler sırasında marjinalleşen tarafların görüşlerini birleştirerek orta yolu bulmaya çalışanlar olmuştur. Bu tür yaklaşım içerisindeki orta görüş sahiplerine Bağdadi denildiği de olmuştur. Aralarında İbn Keysân (ö. 299/911), İbn Şukayr (ö. 315/927) ve İbnu'l-Hayyât (ö. 320/932) gibi alimlerin de bulunduğu bu üçüncü gruba Bağdadi

¹⁴ Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁵ Celâluddin, Abdurrahman, es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakât'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât* (tah. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim), Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, ts., II, s. 77; Cemâluddin, Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuḥât* (tah. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim), Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kâhire ve Muessesetu'l-Kutub eş-Şekâfiyye, Beyrut, 1986, s. 160.

¹⁶ Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 33.

denilmesi, Basrî ve Kûfilerden farklı ve müstakil olarak üçüncü bir nahiv ekolü oluşturdukları manasına gelmediği gibi yine iki mezhebin görüşlerini birleştiren, müstakil bir nahiv metodu olan bir üçüncü mezhebin meydana geldiği manasına da gelmemektedir.¹⁷ Yine bu üçüncü gruptaki alimlerin kendilerine ait müstakil nahiv görüşlerinin olması onların sistematik olarak bir mezhep oluşturdukları manasına da gelmemektedir.¹⁸ Bu üç alimin, başlangıçta ilmi Kûfeli alimlerden aldıkları, sonra Basralı hocalarla tanışıp onlardan da ders almaya başlayınca iki ekolün ilmini cem ettikleri söylenilmektedir.¹⁹

Bu konuyla alakalı olarak Howell, Basra ve Kûfe nahiv ekollerinin h. IV. asrın ortalarına kadar devam edip bu asrın ortasında birleşerek yeni bir mezhep olarak Bağdâdî ekolünü oluşturduklarını söylemektedir. Ancak, gerçekte Howell'ın iddialarını ispatlayacak somut bir delil yoktur. Alimlerin taassubu bırakıp her iki mezhebin görüşlerinden uygun olanı seçmeye başlamalarını yeni bir mezhebin teşekkülü olarak yorumlamak tutarlı görülmemektedir.²⁰

Alimler ve ekoller arasındaki büyük çekişme, tarafların ilme yönelik hırsını artırmış, sarf ve nahiv ilimleri hususunda çok büyük gayret sarf etmelerine sebep olmuştur. Yine bu rekabet sayesinde Arap dili olgunluk seviyesine erişmiş ve bu ilim dalıyla ilgili olarak çok sayıda eser telif edilmiştir.

Neticede, ez-Zeccâci'nin yaşadığı dönemde Bağdat'ta Basrîler, Kûfiler ve bu iki ekolü cem edenler olmak üzere üç grup nahivcinin bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Özet olarak söylemek gerekirse, ez-Zeccâci'nin yaşadığı dönem, her ne kadar siyasi açıdan karışık bir dönem ise de fikri ve ilmi açıdan oldukça verimli ve zirve de olan bir dönemdir. Zira, bu asırda ilim, edebiyat ve akaid alanlarında üretilen bilgiler, bu alanlarda yazılmış en değerli eserler arasında sayılmaktadır. Fikri mücadelelerde kalıcılık ve şeref ancak diğer fikir ve inançlara galip gelmekle olacağından dolayı kendi fikirlerine kalıcılık dileyenler düşüncelerini sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışmışlardır.

---

¹⁷Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁸Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁹Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, ez-Zeccâci, *el-İdâh fi İleri'n-Nahv*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979, s. 79.

²⁰Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 38-39.

BİRİNCİ BÖLÜM

ez-ZECCÂCÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. ez-Zeccâcî'nin Hayatı ve Eserleri

Bir ilim adamını anlama hususunda onun yaşadığı dönemi iyi anlamak ne kadar önemliyse onun eserlerinin anlaşılması hususunda da o bilim adamının hayatının anlaşılması o kadar önem arz etmektedir. Bundan dolayı ez-Zeccâcî'nin hayatını şu şekilde incelemek uygun görülmüştür.

1.1. İsmi ve Nispesi

Biyografi ve tarih kitaplarında zikredilen veriler dikkate alındığında, ez-Zeccâcî'nin nispesinin şu şekilde beyan edildiği görülmektedir:

Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948-340/950)²¹, en-Nihâvendî²², el-Bağdatî²³, en-Naḥvî²⁴, el-Luğavî²⁵.

Yine, biyografi kitaplarında verilen bilgiler incelendiği zaman onun soy şeceresinin babasından daha geriye ait bir bilgi içermediği de görülmektedir. Bu da onun Arap olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır.²⁶

ez-Zeccâcî, Bağdatlı Ebu İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) öğrencisidir.²⁷ Derslerine en çok katıldığı hocası ez-Zeccâc'dır. Bu yüzden ona hocasına nispeten *ez-Zeccâcî* lakabı verilmiştir.²⁸

²¹ Ebu'l-Berekât, Kemaluddîn, Abdurrahman Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Udebâ'*, Mektebetu'l-Menâr, ez-Zerkâ'/Ürdün, 1985, s. 127; Şemsuddîn, Ebu Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî ed-Dimeşki, *el-İşâratu İlä Vefeyâti'l-A'yân el-Muntekâ min Târihi-İslâm* (tah. İbrahim Salih), Dâru İbni'l-Enbârî, Beyrut, 1991, I, s. 167; Hayruddin, ez-Zirikli, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâlî ve'n-Nisâi mine'l-'Arabi ve'l-Musta'rabîne ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, Beyrut, 1989, III, s. 299.

²² el-Kıfî, *a.g.e.*, II, s. 160; Şihabuddîn Ebu'l-Felâh Abdu'l-Ḥayy b. Ahmed b. Muhammed el-'Akri İbnu'l-İmâd el-Hanbelî ed-Dimeşki (ö. 1032), *Şezerâtu'z-Zehab fi Ehbâri Men Zehab*, Mahmud el-Arnaûd, Dâru İbn Keşir, Dimeşk, Beyrut, 1989, IV, s. 219; Ebu Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Suleyman el-Yemenî el-Mekkî el-Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cinân ve Tbratu'l-Yekzân fi Ma'rifeti Mâ Yu'teberu min Havâdişi'z-Zemân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997-1417, II, s. 249.

²³ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (tah. İbrahim ez-Zeybek), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1990, XV, s. 475. İbnu'l-Ğazzî, Şemsuddin Ebu'l-Me'âli Muhammed b. Abdurrahman, *Divânul-İslâm* (tah. Seyyit Kesrevî Hasen), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II, s. 384.

²⁴ Abdulkерim b. Muhammed Mansûr es-Sem'ânî et-Temimî, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut, 1988, III, s. 140; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 219.

²⁵ Ömer Rıza, Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Matbaatu't-Teraqqî, Dimeşk, 1958, V, s. 124.

²⁶ Mâzin el-Mubârek, *"ez-Zeccâcî Hayâtuhu ve Âşâruhu"*, Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dimeşk, XXXIV, sayı 2, 1959, s. 256.

Nispesinin doğru telaffuzu “ez-Zeccâcî” şeklindedir. Nitekim bazı biyografi kitaplarında onun nispesi üzerinde ayrıntılı olarak durduktan sonra okunuşunun “(الزجاجي)harfinin fethası (الجيم) harfinin şeddesi, (الف) harfinden sonra üçüncü (الجيم) harfi ile (الزجاجي)” şeklinde olacağı açıklanmıştır.²⁹

1.2. Doğumu

İlk dönem kaynaklarında ez-Zeccâcî'nin doğum tarihi ve yeri ile ilgili olarak kesin bir veriye rastlanılamamıştır. Bununla beraber aslının Şaymera³⁰ kentine dayandığı³¹ ve Nihavent’li olduğu söylenilmiştir.³² Bu şehirlerden her ikisi de Hemadân’ın güneyinde yer almaktadır.

Buna karşın bazı kaynaklarda Nihavent’te doğduğu daha sonra Bağdat’a yetiştiği zikredilmektedir.³³ Yine Nihavent’te doğduğu, Bağdat’a gidip yetiştiği, oradan Şam’a geçtiği³⁴ ve Taberiyye’de vefat ettiği de zikredilmektedir.³⁵

Bir kimsenin başka bir ulusun topraklarında doğması onun asıl milliyetini değiştirmedeği gibi onun o milletten olduğunu da kesinleştirmez. Ancak eldeki mevcut verilere bakılarak kesin bir neticeye varmak mümkün olmasa da ez-Zeccâcî'nin ailesi, doğum yeri ve nispetiyle ilgili rivayetlerin, şu yönlerden onun aslen Fârisî (İran asıllı) olduğu fikrini desteklemektedir.

1-Rivayetlerde doğum yeriyle ilgili olarak zikredilen şehirler farklı olsalar da hepsi o günkü Hemedân civarlarında yer almaktadır. Bu durumun onun aslen Fârisî olduğu düşüncesini desteklemektedir.

²⁷ İbn ‘Asâkir, Ebu’l-Şasım Ali b. el-Huseyn b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî, *Târîhu Medîneti Dimeşk* (tah. Ali Şiri), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996, XXXIV, s. 202; Abdülhakî b. Abdülmecid el-Yemânî, *İşâratu’l-Ta’yîn fi Terâcimi’n-Nuhât ve’l-Luğaviyyîn* (tah. Abdülmecid Diyâb), Ts, s. 180; el-Bağdâdî, Muhibbuddin b. Neccâr, *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdât* (tas. Şihabuddin Ahmed b. Ebik el-Ĥusâmî, ed-Dimyâtî, tah. Muhammed Mevdûd Halef ve Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf), Muessesetu’r-Risâle, ts., s. 283; el-Yâfi’î, *Mirâ’tu’l-Cinân*, II, s. 249.

²⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, s. 77; İbn ‘Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 203, 204; Ebu’l-Abbas, Şemsüddîn, Muhammed b. Ebibekir b. Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Ebnâu Ebnâi’z-Zemân* (tah. İhsân Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrut, ts., I, s. 50; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmin’in-Nubelâ’*, XV, s. 475; Keĥhâle, *a.g.e.*, V, 124.

²⁹ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, s. 136.

³⁰ Saymera, Diyaâru’l-Cebel ve Hûzistan arasında bir yerleşim yeridir.

³¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77.

³² el-Ķıfî, *a.g.e.*, II, s. 160.

³³ Keĥhâle, *a.g.e.*, V, s. 124; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, s. 136.

³⁴ el-Yâfi’î, *Mirâ’tu’l-Cinân*, II, s. 249.

³⁵ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, s. 299.

2-Nispetinin babasında kesilip daha ileri geçmemesi de ez-Zeccâci'nin, soy kütüklerine canları pahasına bağlı olan Arapların “nesep” kültüründen uzak olduğunu göstermektedir.

3-İslâm'ın gerçek mü'minin kalbiden asabiyet duygusunu kontrol altına alması, ez-Zeccâci'nin kendi benliğindeki milliyet duygusunu kontrol altına almasına yardımcı olmuş ve adeta onu Araplaştırmıştır.

1.3. Eğitimi ve İlmî Seyahatleri

ez-Zeccâci'nin hayatı seyahatlerle doludur. Bu seyahatlerindeki birinci amil şüphesiz ki ilim ve onun içerisindeki bitmek tükenmek bilmeyen öğrenip-öğretme ve yazma-yazdırma arzusudur. Bu bakımdan onun seyahatleri hep eğitim ve ilim amaçlı olmuştur. Teşeyyu'undan dolayı Şam'dan çıkarıldığına dair kısa bir açıklamanın³⁶ dışında hayatında sürgün ya da hicrete zorlanma gibi bir durumla yüz yüze geldiğinden dolayı mekan değiştirmek zorunda olduğuna dair ayrıntılı bir bilgiye de rastlanılmamıştır.

ez-Zeccâci, doğum yeri olan Şaymera ve Nihâvent'ten ayrılarak ilim öğrenmek maksadıyla o dönemin ileri gelen alimlerinden bir çoğunun yerleşim yeri olan ve dolayısıyla en önemli ilim merkezlerinden birisi sayılan³⁷ Bağdat'a gidip yerleşmiş³⁸, orada hocası Ebu İshâk ez-Zeccâc ile tanışmış ve derslerine devam etmiştir.³⁹ Bağdat'ta kaldığı sırada, aralarında hem Basrîlerin hem de Kûfilerin bulunduğu önde gelen onlarca alimden ders almıştır.⁴⁰ İlmî olarak belirli bir olgunluğa ulaşıp Nahiv ilminde ustalaştıktan sonra Şam'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir.⁴¹ Daha sonra Halep'e giderek bir süre kalmış, sonra tekrar Şam'a dönüp orada eğitim-öğretim, yazma-yazdırma (te'lif-implâ) faaliyetlerine devam etmiş⁴², bazı eserlerinin yazımını Şam'da tamamlamıştır.⁴³ Sonra da Taberiyye'ye yerleşmiş⁴⁴ ve orada vefat etmiştir.⁴⁵

³⁶ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehabi, *Tehzîbu Sîyeri A'lâmin'n-Nubelâ'* (tah. Ahmet Fâyiz), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992, II, s. 120

³⁷ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *Hurûfu'l-Me'ânî* (tah. Ali Tevfik el-Hamed), Muessesetu'r-Risâle (Beyrut), Dâru'l-Emel (İrbid), 1986, *thm*, s. 11-12.

³⁸ el-Kıffî, *a.g.e.*, II, s. 160; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77.

³⁹ ez-Zeccâci, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 12.

⁴⁰ ez-Zeccâci, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 12.

⁴¹ el-Bağdâdî, *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdât*, s. 273; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 203.

⁴² el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 273; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140.

Yukarıda zikredilen veriler de göz önüne alındığında, ez-Zeccâcî'nin seyahatlerinin kronolojik sırası hakkında kesin bir kanaate varmak mümkün görünmemektedir. Bununla beraber, önce Bağdat'a sonra Halep'e gittiği oradan Şam'a dönüp Benî Umeyye Mescidi'nde yıllarca ders verip, bazı kitaplarını orada imlâ ettirdiği ve eserlerinden çoğunu telif ettikten sonra en son Taberiyye'ye gittiği de rivayet edilmektedir.⁴⁶

Hayatının bir bölümünde Mekke'de ikamet ettiği nakledilmektedir.⁴⁷ *el-Cumel* adlı eserini Mekke'de yazdığı, eserinin her bölümünü bitirdiğinde bir hafta boyunca Ka'be'yi tavaf edip⁴⁸ Allah'tan (c.c.) bağışlanma dilediği ve eserinin onu okuyan herkese faydalı olması hususunda Allah'a (c.c.) niyazda bulunduğu⁴⁹ şeklindeki rivayetlere bakılacak olursa, Mekke'deki ikamet süresinin, Hac ve Umre ikamet sürelerinden uzun bir süre olduğunu söylemek mümkündür.

1.4. Hocaları

ez-Zeccâcî ömrünün büyük bir bölümünü ilim yolunda yolculuklarda ve değişik hocaların meclislerinde geçirmiştir. Bununla beraber, ders aldığı hocaların sayısının yirmiyi geçtiği görülmektedir. Bu durumun onu ilmi taassuptan ve bağınazlıktan uzaklaştırdığı düşünülmektedir. Öyle ki, o her ne kadar ağırlıklı olarak Basra Ekolünün görüşlerine meyletse de yeri geldiğinde Kûfe Ekolü'nün görüşlerini tercih etmiş hatta bazı durumlarda her iki ekolün görüşünü de bırakarak farklı orta bir yol tuttuğu da görülmektedir. ez-Zeccâcî'nin hocalarının çok olması onun hem ilmi görüşlerini hem de kültürünü etkilemiştir.

ez-Zeccâcî, ağırlıklı olarak ders aldığı hocalarını bizzat kendisi, bazılarının isimlerini de sayarak, Basrîler, Kûfîler ve bu iki mezhebin görüşlerini birleştirerek orta bir yol tutmaya çalışanlar olmak üzere başlıca üç sınıfta kategorize etmektedir.⁵⁰

---

⁴³ el-Kıfî, *a.g.e.*, II, s. 160.

⁴⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77.

⁴⁵ ez-Zehebî, *el-Iber*, II, s. 60.

⁴⁶ ez-Zehebî, *el-Iber*, II, s. 60; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 220; ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 12.

⁴⁷ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 219.

⁴⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77.

⁴⁹ el-Kıfî, *a.g.e.*, II, s. 161; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 219.

⁵⁰ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, s. 78-79.

Kendilerinden alıntı yaptığı hocalarının yanı sıra, ez-Zeccâcî, ders aldığı hocalardan bazılarının adını kendisi söylemektedir. Başlıca hocalarını şu şekilde zikretmek mümkündür:

1-Ebu İshâk İbrâhim b. es-Sirrî ez-Zeccâc

ez-Zeccâcî, el-Îdâh adlı eserinde kendi hocalarından bahsetmekte⁵¹ ve kendilerinden ilim aldığı hocalarından haber verirken de ilk sırada ez-Zeccâc'ı (ö. 311/923) zikretmektedir.⁵² ez-Zeccâcî'nin hocalarından bahseden biyografi kitaplarında da durum aynıdır ve genellikle ilk sırada ez-Zeccâc'dan bahsedilmektedir.⁵³

ez-Zeccâcî'nin Nahiv ilminde ustalaşıncaya kadar onun derslerine devam ettiği⁵⁴ aynı zamanda ondan edebiyat öğrendiği de zikredilmektedir.⁵⁵

2-Ebubekir Muhammed b. el-Huseyn b. Dureyd el-Ezdi el-Başrî (ö. 321/933)⁵⁶

3-Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Ahfeş es-Sağır (ö. 315/927)⁵⁷

4-Niftâveyhi, Ebû Abdillâh İbrâhim b. Muhammed b. 'Urfe ('Arafe) el-Atebekkî el-Ezdi el-Vâsiî (ö. 323)⁵⁸

5-Ebubekir Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî (ö. 328/939)⁵⁹

6-Ebu Abdullah Muhammed b. el-Abbâs el-Yezîdî (ö. 316/928)⁶⁰

7-Ebu Abdullah Hüseyin er-Râzî⁶¹

8-Ebu Alî el-Hasan b. Ali el-'Anzî⁶²

⁵¹ ez-Zeccâcî, *el-Îdâh*, a.y.

⁵² ez-Zeccâcî, *el-Îdâh*, s. 78.

⁵³ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 127; el-Yemânî, *İşâratu't-Ta'yîn*, s. 180; ez-Zehabî, *Siyeru Â'lâmin'n-Nubelâ'*, XV, s. 475; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, IV, s. 219; el-Yâfi'î, *Mirâ'tu'l-Cinân*, II, s. 249; Keşhâle, *a.g.e.*, V, 124.

⁵⁴ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, s. 77.

⁵⁵ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, s. 140.

⁵⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; el-Yâfi'î, *a.g.e.*, II, s. 249; ez-Zehabî, *Tehzîbu Siyeri A'lâmin'n-Nubelâ'*, II, s. 120; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 220; Keşhâle, *a.g.e.*, V, 124.

⁵⁷ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 127; el-Bağdâdî, *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdât*, s. 273; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 220; Keşhâle, *a.g.e.*, V, 124.

⁵⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; ez-Zehabî, *a.g.e.*, II, s. 120; Keşhâle, *a.g.e.*, V, 124.

⁵⁹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; el-Yâfi'î, *a.g.e.*, II, s. 249.

⁶⁰ es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; el-Yâfi'î, *a.g.e.*, II, s. 249.

⁶¹ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202.

- 9-Ebu Cafer (Ahmet b.) Muhammed b. Rustum et-Ṭaberi⁶³
- 10-Ebu'l-Hasen b. Keysân (ö. 299/911)⁶⁴
- 11-Ebubekir b. es-Serrâc (ö. 316/928)⁶⁵
- 12-Ebu Mûsa el-Hâmîd (ö. 305/917)⁶⁶
- 13-İbnu'l-Hayyât, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Manşûr (ö. 320/932)⁶⁷
- 14-Ebubekir b. Muhammed es-Sûlî (ö. 335/946)
- 15-Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hânî en-Neysâbüri (ö. 236/947)
- 16-Ebu Cafer Ahmed b. Abdullah b. Muslim b. Kuteybe (ö. 322/934)
- 17-Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ubeydullah b. el-Ammâr es-Sekafî (ö. 314)
- 18-Ebu'l-Kâsım Cafer b. Kudame el-Kâtib (ö. 319/931)
- 19-Ebu'l-Alâ Ahmed b. Ubeydullah b. el-Huseyn b. eş-Şuqayr el-Bağdâdî⁶⁸
- 20-Ebu'l-Faql (ez-Zubeyl)⁶⁹
- 21-Ebu Muhammed Abdulmelik b. Mâlik ed-Ḍarîr⁷⁰

Kaynaklardan bazıları açıkça isim vererek işaret etmeseler de ez-Zeccâci'nin yukarıda sayılanların dışında başka hocalarının olduğuna işaret etmektedir.⁷¹

ez-Zeccâci'nin hocaları arasında Basra ekolünden olanlar olduğu gibi Kûfe ekolünden olanlar, hatta bu iki ekolün arasını birleştirerek orta bir yol takip edenler de vardır. Bu durumun ez-Zeccâci'nin ilmi tekamül sürecinde olumlu etkileri olup, ilmi meselelere açıklama getirirken tekdüzelikten ve ilmi tutuculuktan kurtularak çok yönlü

---

⁶² İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202.

⁶³ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 273; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

⁶⁴ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180

⁶⁵ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

⁶⁶ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180. Bu hocasının lügatçiliği ağır basmaktadır. Ancak ez-Zeccâci ondan az sayıda hikaye nakletmiştir.

⁶⁷ Celâluddin, Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahv*, (tah. Abdu'l-'Âl Sâlim Mukerrem), Muessesetu'r-Risâle, 1985, V, s. 210.

⁶⁸ Mâzin el-Mubârek, "*ez-Zeccâci Hayâtuhu ve Âsâruhu*", Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dimeşk, XXXIV, sayı 2, 1959, s. 260.

⁶⁹ ez-Zeccâci, *el-İdâh*, s. 79.

⁷⁰ ez-Zeccâci, *el-İdâh*, s. 79.

⁷¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; ez-Zehabî, *Tehzîbu Siyeri A'lâmin'n-Nubelâ'*, II, s. 120.

açıklamalarda bulunmasında ve müstakil görüşler ileri sürmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir.

Hocalarından öğrendiği bilgileri Şam'da okuttuğu ve yazdırdığı da zikredilmektedir.⁷²

el-Ahfeş, İbn Şuqayr, İbnu'l-Hayyât gibi bazı hocalarının nahiv yönü ağır basmakta iken İbn Dureyd gibi bazı hocalarının da lügat yönü ağır basmaktadır. ez-Zeccâcî'nin bu alimlerden topladığı bilgileri kendi potasında eritip yeniden sentezleyerek orijinal bilgiler üretmeyi başardığı görülmektedir.

ez-Zeccâcî'nin eserlerine genel olarak bakıldığı zaman en çok Basrî hocalarının görüşlerini tercih ettiği bununla beraber Kûfî hocalarından da çok rivayette bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre ez-Zeccâcî'nin genel olarak Nahiv biliminde Basra ekolüne daha meyilli olduğu düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî'nin kaynaklarından bazılarını şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

Basrî Kaynakları	V. Tarihi	Kûfî Kaynakları	V. Tarihi
Sibeveyh	180/796	el-Kisâî	189/804
Ḳutrub	206/821	el-Ferrâ'	207/822
el-Ahfeş (Sa'id b. Mes'ade)	210/825	Hâşim b. Mu'âviye	209/824
el-Mâzîni	249/863	Şa'leb	291/903
el-Muberrid	285/898	el-Hâmîd	305/917
İbnu's-Serrâc	316/928	İbnu'l-Enbârî	327/338

ez-Zeccâcî, hocalarından İbn Keysân, İbn Şuqayr ve İbnu'l-Hayyât'ın başlangıçta ilmi Kûfe ekolünden aldıklarını hatta bu mezhebin ileri gelen hocalarından sayılır olduklarını ve daha sonra Basrîlerle tanışınca onların ilmini de alıp iki ekolün görüşlerini birleştirdiklerini zikretmektedir.⁷³

Bu üç sınıfın hiç birine girmeyen müstakil görüş sahibi hocaları olduğu da zikredilmektedir. ez-Zeccâcî bunlardan nakilde bulunurken “bazıları dedi”, “bazı nahivciler dedi”, “bazı lügatçiler dedi”, “Araplar der ki” gibi genel ifadeler

⁷² es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77.

⁷³ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, s. 89.

kullanmaktadır. Bazen Ebu Ali el-Fârisîden bahsederken “bazıları şöyle dedi” tabirini, Basrilerden bahsederken “lügatçilerin görüşü şöyledir” gibi ifadeler kullanmaktadır.⁷⁴

ez-Zeccâcî'nin bu kadar çok hocadan ders alması, onun ilim öğrenmeye karşı hırslı bir talebe olduğunun açık göstergesidir. Ayrıca bu durum, onun kültür çeşitliğinin ve kaynakları bol, aksiyonel bir bilim adamı olduğunun da bir ifadesidir. ez-Zeccâcî, bu hocalarından Arap dilinin çeşitli branşlarında dersler almıştır. Ancak ez-Zeccâcî, ders aldığı her branşta değil, nahiv sarf ve lügat gibi alanlarda meşhur olmuştur.⁷⁵

1.5. Öğrencileri

ez-Zeccâcî'nin çok sayıda öğrencisi vardır. Bunlardan bir kısmı bizzat ez-Zeccâcî'den ders okumuş talebeleridir. Diğer bir kısmı ise onun derslerine katılmayıp sadece onun şöhretini duyup kitaplarını okuyup okutanlardan meydana gelmektedir. Zira birçok kimse onun kitaplarını okuyup okutanlar için bereket duası yaptığını duyunca onun kitaplarına yönelmişlerdir.⁷⁶

Şam'da uzun süre kalıp çok ders okuttuğundan dolayı, talebelerinden büyük bir bölümünün Şamlı olduğu görülmektedir.

1.5.1. ez-Zeccâcî'den Ders Alan Öğrenciler

Biyografi kitaplarında ez-Zeccâcî hakkında bilgi verilirken isimleri zikredilen talebelerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Ebubekir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Seleme (Sellâme) b. Şerrâm en-Nahvî⁷⁷, ed-Dımeşkî⁷⁸

2-Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi'n-Naşr⁷⁹ ed-Dımeşkî⁸⁰

⁷⁴Abdu'l-Huseyn el-Mubarek, “*ez-Zeccâcî ve Kitabuhu İştikâku Esmailah*”, el-Mevrid, III, sayı 1, Bağdat, 1974, s. 288-289.

⁷⁵ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî*, thm, s. 15.

⁷⁶el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhî'n-Nuhât*, s. 160; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 220.

⁷⁷İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77.

⁷⁸es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, s. 140.

⁷⁹es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 273; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77.

- 4-Ahmet b. Ali el-Habbâl el-Halebî⁸¹
- 5-Ebu'l-Hasen es-Suteytî⁸², (es-Sebtî)⁸³
- 6-Abdurrahman b. Ömer b. Naşr⁸⁴
- 7-Ebu'l-Hasen b. Ali eş-Şıkkılı⁸⁵ ed-Dımeşki⁸⁶
- 8-Muhammed b. Ebî İbn Alâkati'l-Bevvâb el-Kurtûbî -İbn Alâka⁸⁷
- 9-Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed et-Temîmî el-Entâki⁸⁸
- 10- Ebu Yakub İshâk b. Ahmed et-Tâî⁸⁹
- 11-Muhammed b. Sâbika en-Nahvî⁹⁰

1.5.2. ez-Zeccâcî'nin Eserlerinden İstifade Edenler

ez-Zeccâcî'nin eserlerinden istifade edenlerin çok olduğu dillerde dolaşmaktadır. Onun vera ve takvasını ve Allah Teâla'nın onun kitaplarını okuyanlara fayda vermesi ve bereketli olması için dua ettiğini işiten müellifler bu haberi kitaplarında zikretmişlerdir. Bununla beraber, ez-Zeccâcî'nin *el-Cume'*inden ayrıntılı olarak bahseden herkes, onun çok faydalı ve bereketli bir kitap olduğunu da zikretmektedir.⁹¹

Biyografi kitaplarında zikredilen bazı bilgilere bakıldığı zaman, isimleri açıkça zikredilmese de ez-Zeccâcî'nin daha birçok öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır.⁹²

---

⁸⁰ es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140.

⁸¹ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 120; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 273.

⁸² İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202.

⁸³ ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 16.

⁸⁴ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; ez-Zehebî, *Tehzîbu Siyeyi A'lâmin'n-Nubelâ'*, II, s. 120.

⁸⁵ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202.

⁸⁶ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 204.

⁸⁷ Taqıyyüddin el-Ma'rızî, *Kitabu'l-Mu'kaffâ'l-Kebîr* (tah. Muhammed el-Yalâvî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1991, VI, s. 462.

⁸⁸ ez-Zeccâcî'nin *Muhtaşaru'z-Zahir* adlı kitabı, bu öğrencisi tarafından rivayet edilmiştir. Bkz., Mâzin el-Mubârek, "*ez-Zeccâcî Hayatuhu ve Âsâruhu*", Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dımeşk, XXXIV, sayı 2, 1959, s. 260.

⁸⁹ Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁰ Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, a.y.

⁹¹ Mâzin el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 261.

⁹² İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 203, 204.

ez-Zeccâcî'nin talebeleri hocaları kadar üretken olmadıklarından dolayı, meşhur olamamışlardır. Ebu Sa'îd es-Siyrâfî, Ebu Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, er-Rummânî, İbn Fâris, İbn Hâleveyh gibi alimlerin yaşadığı bir asırda yaşamış olmalarına rağmen pek varlık gösterememişlerdir.⁹³

1.6. Ahlakı ve Takvası

ez-Zeccâcî'nin, temizliğe ve dış görünümüne çok önem veren, düzgün giyimli bir alim olduğu rivayet edilmektedir.⁹⁴

Biyografi kitapları içerisinde ez-Zeccâcî'nin ahlaki ve manevi yönlerine işaret eden kitapların hepsinin, onun ahlaklı, takva ve vera' sahibi, müspet bir insan olduğu hususunda müttefik oldukları görülmektedir.

ez-Zeccâcî'nin ahlakının güzelliğine, züht ve takvasına dair elimizdeki en güzel anekdot, onun *el-Cumel* adlı eserini yazarken gösterdiği tutum ve davranışlardır.

1.7. Vefatı

Kaynaklar her ne kadar birbirine yakın tarihler zikretseler de, vefat tarihi hususunda müttefik değildirler.

Bazı kaynaklarda ez-Zeccâcî'nin h. 337 yılında vefat ettiği zikredilmektedir.⁹⁵ Bir rivayete göre h. 339 senesinin⁹⁶ Recep ayında (Bir rivayete göre de aynı senenin Ramazan ayında bir diğerine göre de aynı senenin Zilhicce ayında⁹⁷) Taberiyye'de⁹⁸ vefat ettiği

⁹³ ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 15.

⁹⁴ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 204.

⁹⁵ Ebubekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zubeydî el-Endelusi, *Tabakâtu'n-Nahviyyîne ve'l-Lügaviyyîn* (tah. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrâhim), Dâru'l-Me'ârif, ikinci baskı, Kahire, ts., s. 119.

⁹⁶ İbnu'l-Ğazzi, *Divânü'l-İslâm*, II, s. 384; el-Câbî, Bessâm Abdulvehhâb, *Mu'cemu'l-A'lâm Mu'cemu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Mustarabîne ve'l-Musteşrikin*, el-Ceffâz ve'l-Câbî, Limasol, Kıbrıs, 1987, s. 278.

⁹⁷ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 204.

⁹⁸ Taberiyye gölünün kenarında yer almaktadır. Şehir, bu gün de hala aynı isimle anılmaktadır.

zikredilmektedir.⁹⁹ Bununla beraber İbnu'l-Ekfânî h. 339/951 yılının esas alınmasının hatalı olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰

Bir başka rivayete göre ise h. 340/952 senesinin¹⁰¹ Ramazan ayında Taberiyye'de vefat ettiği nakl olunmuştur.¹⁰² İbnu'l-Ekfânî de bu görüşü kabul etmektedir.¹⁰³ Rivayetler arasında aynı yılın Recep ayında vefat ettiği de zikredilmektedir.¹⁰⁴

Bazı teracim kitapları h. 337 yılında vefat ettiğini esas almakla beraber, h. 339 ya da 340 yılında vefat ettiğinin söylendiğini de beyan etmişlerdir.¹⁰⁵ Bazıları ise h. 337 tarihini esas alıp diğer rivayetlere hiç değinmemişlerdir.¹⁰⁶

Vefat tarihleri arasında bir tercihte bulunanlar da olmuştur. Mesela, İbnu'l-Ekfânî'nin 340 senesini tercih etmesi gibi, İbn Hallikân(ö. 681/1282) da *Vefeyatü'l-A'yan*'da 337 tarihinin esas olduğunu beyan ederek bir tercihte bulunmuştur.¹⁰⁷

Vefat ettiği yerle ilgili olarak, Taberiyye'den sonra Şam'a yerleşip orada vefat ettiğine dair verilere de rastlanmaktadır.¹⁰⁸

Tıpkı biyografî ve tabakât kitaplarındaki ihtilaf gibi ez-Zeccâci'nin kitapları üzerine ilmi araştırmalarda bulunan araştırmacılar ve eserlerini tahkik eden muhakkikler arasında da ez-Zeccâci'nin vefat tarihi hususunda bir ittifak yoktur. Ancak, İbn Hallikân gibi Mâzin el-Mubârek de ez-Zeccâci'nin vefat tarihi hususunda h. 337 senesinin esas alınması yönünde tercihte bulunmaktadır.¹⁰⁹

Son tahlilde, vefat tarihiyle ilgili rivayetlerden h. 339 senesiyle ilgili rivayetin hatalı olduğu beyan edildiğine göre¹¹⁰ bu husustaki ihtilafın h. 337 ve h. 340 tarihlerinden hangisinin esas alınacağıyla ilgili olarak cereyan ettiği ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber,

⁹⁹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 204.

¹⁰⁰ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 204.

¹⁰¹ el-Kıfî, *a.g.e.*, II, s. 160; el-Yâfi'î, *a.g.e.*, II, s. 249; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, II, 357.

¹⁰² el-Kıfî, *a.g.e.*, II, s. 160; ez-Zehabi, *el-İşâratü İlä Vefeyâtü'l-A'yan*, I, s. 167; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; *ez-Zehabi, Tehzîbu Siyeri A'lâmin'n-Nubelâ'*, II, s. 120; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 219; el-Yâfi'î, *a.g.e.*, II, s. 249.

¹⁰³ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 204; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁰⁴ el-Yâfi'î, *a.g.e.*, II, s. 249.

¹⁰⁵ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî* (çev. 'Arafe Mustafa), İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi bünyesindeki "Kültür ve Yayın Müdürlüğü" tarafından bastırılmıştır, 1988, VIII (Birinci cüz), s. 180.

¹⁰⁶ C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement (S)*, Leiden 1937, I, s. 171.

¹⁰⁷ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, s. 136.

¹⁰⁸ Keşhâle, *a.g.e.*, V, 124.

¹⁰⁹ Mâzin el-Mubârek, "*ez-Zeccâci Hayâtuhu ve Âşâruhu ve Mezhebuhu'n-Nahviyyi min Hilâli Kitâbihi el-İdâh*", Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dımeşk, 1959, XXXIV, sayı, 2, s. 258.

¹¹⁰ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 204.

iki tarih arasında çok az fark bulunduğundan bu tarihlerden hangisi esas alınırsa alınır önemli derecede bir fark ortaya çıkarmayacağı düşünülmektedir.

2. Eserleri

ez-Zeccâcî, vermiş olduğu çok sayıda eser sayesinde “*Sâhibu’t-Teşânif*”¹¹¹, “*Sâhibu’t-Teâ’lif*” denilen ilim adamları arasında zikredilmektedir.¹¹²

ez-Zeccâcî’nin yazmış olduğu eserleri derecelendirerek bazılarının mübtediler (yeni başlayanlar), bazılarının mutavassıtlar bazılarının ise ileri düzey okuyucular için olduğu söylenilmektedir.¹¹³

ez-Zeccâcî’nin eserlerinden bir çoğu tahkik edilerek neşredilmiştir. Buna karşın, kütüphanelerde hala tahkik edilmeyi bekleyen bazı eserleri bulunmakla beraber günümüze ulaşım ulaşmadığı ve yazma nüshalarının nerede olduğu bilinmeyen eserleri de vardır.

el-Emâlî başta olmak üzere, tahkiki yapılan eserlerinden bazılarının dünyadaki bütün nüshaları görülmeden neşredildiği, bu cihetle söz konusu eserlerin, diğer muteber nüshalarla da karşılaştırılıp yeniden tahkik edilerek neşredilmesi gerektiği düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî’nin eserlerini, en meşhur eseri olan *el-Cumel*’den başlamak üzere şu şekilde zikretmek mümkündür.

2.1. el-Cumel fi’n-Naḥv

ez-Zeccâcî’ye ait *el-Cumel*¹¹⁴ fi’n-Naḥv¹¹⁵ adlı bu eser bazı kaynaklarda *el-Cumel el-Kubrâ* şeklinde de zikredilmektedir.¹¹⁶ Bununla beraber, ez-Zeccâcî’nin *el-Cumel* adlı

¹¹¹ el-Yâfi’î, *a.g.e.*, II, s. 249.

¹¹² İbnu’l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 219.

¹¹³ ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve’l-Mu’âkabe ve’n-Nazâir*, *thm*, s. 9.

¹¹⁴ ez-Zehebî, *el-İşâratü İlä Vefeyâti’l-Ayân*, I, s. 167; İbn ‘Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 203; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127; el-Bağdâdî, *el-Mustefâd min Zeyli Târihi Bağdât*, s. 273; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 170; Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 180.

¹¹⁵ el-Kıfî, *a.g.e.*, II, s. 160; el-Yemânî, *a.g.e.* s. 180; ez-Zehebî, *Siyeru Âlâmin’n-Nubelâ*, XV, s. 475; İbnu’l-Ğazzî, *a.g.e.*, II, s. 384.

¹¹⁶ Kehhâle, *a.g.e.*, V, 124; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, s. 299; Fuâd, Şâlih *a.g.e.*, s. 151.

eserinin *el-Cumel es-Suğra* ve *el-Cumel el-Kubrâ* olmak üzere iki farklı nüshası olduğundan da bahsedilmektedir.¹¹⁷

el-Cumel üzerine daha önceden 1904 yılında Alman müsteşrik Yuhannas Volf tarafından eseri tanıtım, değerlendirme ve özet mahiyetinde bir makale¹¹⁸ yazılmış olsa da eser üzerine bütüncül olarak ilk ciddi çalışmanın 1926 yılında Muhammed b. Ebî Şeneb tarafından Cezâyir’de yapıldığı tespit edilmiştir.¹¹⁹ Bu eser daha sonra 1984 yılında Ali Tevfik el-Ĥamed tarafından yeniden tahkik edilerek neşredilmiştir.¹²⁰

ez-Zeccâci’nin, *el-Cumel* adlı eserini Mekke’de yazdığı ve bu eserinin her bölümünü bitirdikten sonra bir hafta boyunca Kâbe’yi tavaf ettiği¹²¹, Allah Teâlâ’dan bağışlanma dilediği ve kitabını okuyan herkesin ondan istifade etmesi için dua ettiği nakl olunmuştur.¹²²

Şarklılar için Sibeveyhi’nin *el-Kitâb*’ı ne kadar önemliyse Ğarplılar için de ez-Zeccâci’nin *el-Cumel*’inin o kadar önemli olduğu söylenilmektedir.¹²³

Bu kitap, bölge ahalisi İbn Cinni’nin *el-Lume*’ ve Ebu Ali el-Fârîsi’nin *el-İdâh* adlı eserleriyle meşgul olmaya başlamadan önce, Mısır, Mağrib, Hicâz, Yemen ve Şam ahalisinin kitabı olmuş ve buralarda okutulmuştur.¹²⁴

el-Cumel adlı kitabın uzunluğu ve örneklerinin çokluğu bazı alimlerin eleştirilerine konu olmuştur. Ancak, bunun isabetsiz bir görüş olduğu ve bu hükmü verenlerin onu kendisinden öncekilerin usullerine göre değerlendirmiş olabilecekleri söylenilmektedir.¹²⁵

el-Cumel’den önce yazılmış nahiv kitapları arasında onun kadar açık bir üslup kullanan kitap sayısı çok azdır. Burada ez-Zeccâci’nin Sibeveyh’in üslubundan farklı bir

¹¹⁷Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâci ve Ĥayâtuhu ve Âşâruhu ve Mezhebuhu’n-Nahvî min Ĥilâli Kitâbihi “el-İdâh”*, Dâru’l-Fikir, İkinci baskı, Dımeşk, 1984, s. 26.

¹¹⁸Mâzin, el-Mubârek, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁹Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâci, *el-Cumel fi’n-Nahv*, tas. Muhammed b. Ebî Şeneb, Matbaatu Kerûyunâl, Cezâyir, 1927.

¹²⁰Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâci, *Kitabu’l-Cumel fi’n-Nahv* (tah. Ali Tevfik el-Ĥamed), Muessesetu’r-Risâle (Beyrut), Dâru’l-Emel (İrbid), 1984.

¹²¹el-Yâfi’î, *a.g.e.*, II, s. 249; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77.

¹²²el-Kıftî, *a.g.e.*, II, s. 161; İbnu’l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 219; el-Yâfi’î, *a.g.e.*, II, s. 249. Bazı kitaplarını aynen ez-Zeccâci gibi Mescid-i Haram’da yazan ve her konunun sonunda tavaf yaptığı ya da namaz kıldığı rivayet olunan daha bir çok ilim adamından söz edilmektedir. Örneğin: es-Suhreverdi’nin akideyle ilgili kitabını yazarken böyle hareket ettiği, bazı alimler de her meseleyi bitirince tavaf emek yerine namaz kıldığı, mesela, Ebu İshâk eş-Şirazi’nin “et-Tenbih” adlı kitabını yazarken bu şekilde hareket ettiği rivayet olunmuştur. Bkz. el-Yâfi’î, *a.g.e.*, II, s. 249.

¹²³Muhammed eş-Ṭantâvî, *Neşe’u’n-Nahv ve Târîhu Eşheri’n-NuĤât*, ikinci baskı, Dâru’l-Me’ârif, Kâhire, ts., s. 176.

¹²⁴el-Kıftî, *a.g.e.*, II, s. 161.

¹²⁵Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâci ve Ĥayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru’l-Fikir, 1984), s. 24.

tarz geliştirmiş olması yadırganamaz. Zira nahiv kitaplarının hepsi belirli ve seçkin bir insan kitlesi için yazılmaz. Sibeveyh'in kitabı seçkin ve uzman kişilere yönelik bir üslup takip etmiştir. Buna karşın ez-Zeccâci'nin *el-Cumel'i* ve benzer kitapları nahiv ilminde ***tam olarak mübtedileri (yeni başlayanları) değil de mutavassıt (orta seviyede) bir kitleyi hedef almıştır.*** Bu yüzden "O, Nahiv ilminde orta seviyede bir üslup kullanmıştır."¹²⁶ denilmiştir.¹²⁷

Rivayetler arasında ez-Zeccâci'nin *el-Cumel'inin* bereketli ve faydalı bir kitap olduğu ve onu okuyan herkesin kendisinden istifade ettiđi¹²⁸ şeklindeki açıklamaların yanı sıra, onun çok bereketli bir kitap olduğu dillere destan olup bütün İslam beldelerinde okunur ve okutulur hale geldiği şeklinde malumatlar da zikredilmektedir.¹²⁹

ez-Zeccâci'nin *el-Cumel* adlı eseri ve eş-Şarûfi el-Yemeni'nin *el-Kâfi fi'l-Ferâid* adlı eserlerinin ibareleri açıktır. Buna karşın, her iki eser de meseleleri açıklarken getirdikleri örneklerin çokluğuna rağmen, okuyanlara çok büyük fayda sağladığı söylenilmektedir. Bununla beraber, ez-Zeccâci'nin *el-Cumel'inin* bütün İslam alemine, eş-Şarûfi el-Yemeni'nin *el-Kâfi fi'l-Ferâid* adlı eserinin ise Yemen ahalisine çok fayda verdiği de söylenilmektedir.¹³⁰

2.1.1. Arap Dilinde "el-Cumel Edebiyatı"

Arap grameriyle alakalı olarak yazılmış kitaplar arasında bir "el-Cumel Edebiyatı" meydana getirilmiştir. Nasıl ki Hadis biliminde yazılmış kitaplar arasında dinin temel konularındaki rivayetleri toplamayı amaç edinmiş el-Câmî'ler varsa, Arap dilinin grameriyle alakalı olarak da dilin temel gramer konularını özlü bir şekilde ele almayı amaçlayan kitaplar tedvin edilmiştir. Bu kitapların isimleri her ne kadar hadis bilimindeki gibi tam olarak terimleşmeyip standart bir forma ulaşmamış olsa da aralarında, ez-Zeccâci'nin el-Cumellerinden başka, "el-Cumel" isimli beş tane meşhur kitap vardır. sözkonusu kitaplardan ikisi ez-Zeccâci'nin *el-Cumel es-Suğra* ve *el-Cumel el-Kubra* adlı kitaplarından önce, üç tanesi ise sonra yazılmıştır. Bunları şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

¹²⁶el-Kıfti, *a.g.e.*, II, s. 160.

¹²⁷ Mâzin, el-Mubârek, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁸ el-Kıfti, *a.g.e.*, II, s. 160; el-Yâfi'i, *a.g.e.*, II, s. 249.

¹²⁹ el-Yâfi'i, *a.g.e.*, II, s. 249 ; İbnu'l-'Imâd, *a.g.e.*, II, s. 357.

¹³⁰ el-Yâfi'i, *a.g.e.*, II, s. 249.

Yazar İsmi	V. Tarihi	Kitap İsmi
el-Ḥalîl b. Ahmed	175/791	<i>el-Cumel</i>
İbnu's-Serrâc	316/928	<i>el-Cumel</i>
ez-Zeccâcî	337/948	<i>el-Cumelu'l-Kubrâ</i>
ez-Zeccâcî	337/948	<i>el-Cumelu's-Şuğra</i>
İbnu Ḥâleveyh	370/981	<i>el-Cumel</i>
Abdulkâhir el-Curcânî	471/1078	<i>el-Cumel</i>
İbn Hişâm el-Endelusî	570/1174	<i>el-Cumel</i>

2.1.2. el-Cumel'in Şerhleri Hakkında Bir Değerlendirme

Burada *el-Cumel*'in şerhlerinin sayısı ve *el-Cumel* şerhlerinden bazıları hususunda meydana gelen nispet hatalarıyla ilgili olarak iki konu ele alınacaktır.

2.1.2.1. Şerhlerin Sayısı Hakkında

el-Cumel adlı eser üzerine şerh, ta'lik, ta'kip, şahitlerinin şerhi türlerinden birçok çalışma yapılmıştır. Hatta, *el-Cumel*'in sadece Mağrip ilim havzasında yapılan şerhlerinin sayısının yüz yirmiye ulaştığı bile rivayet olunmuştur.¹³¹

Mâzin el-Mubârek *el-Cumel* üzerine yapılan şerhlerden ancak otuz sekiz tanesini belirleyebildiğini söyleyerek bulardan bazılarının isimlerini zikretmiştir.¹³² Bununla beraber Ali Tevfik el-Ḥamed *el-Cumel*'e yaptığı tahkikinin giriş bölümünde *el-Cumel* üzerine yapılmış şerhlerden kırk bir tanesinin ismini sayarken, *el-Cumel*'in şahitlerini ve beyitlerini açıklamak maksadıyla yazılan kitaplardan da on sekiz tanesinin ismini zikretmektedir.¹³³ el-İşbîlî'nin *el-Cumel* üzerine yaptığı şerhin tahkikini yapan Ayyâd b. İyd es-Sübeytî ise tahkikinin giriş kısmında “*el-Cumel ve İnsanların Ona Gösterdiği Özer*” başlığı altında, el-Cezûlî'nin “*el-Cezûliyye ve'l-Kurrâse ve'l-Kânûn*” adlı eserine ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'i hakkında yazdığı mukaddimesi¹³⁴ de dahil edilecek olursa, seksen tane eser isimi

¹³¹ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 220; el-Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cinân*, II, s. 249.

¹³² Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Ḥayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 26-28.

¹³³ ez-Zeccâcî, *Kitabu'l-Cumel fi'n-Nahv, thm*, s. 25-33.

¹³⁴ Bu mukaddimenin ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel* adlı eserin üzerine yapılmış bir haşiye niteliğinde olduğu söylenilmektedir. Bkz, es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 236.

zikrettiği görülmektedir. Ancak bunların tamamı *el-Cumel* üzerine yapılmış şerh çalışmaları değildir. Bazıları *el-Cumel* üzerine yapılan talikatlardan ibaret olmakla beraber bazıları da *el-Cumel*'in şahitlerinin ve beyitlerinin açıklanmasına yönelik çalışmalardır.¹³⁵

ez-Zeccâci'nin *el-Cumel* adlı eserinin kaynaklarda *el-Cumelu'l-Kubrâ* şeklinde de zikredilmekte olduğu¹³⁶ bununla beraber, *ez-Zeccâci*'nin *el-Cumel* adlı eserinin “*el-Cumelu's-Suğra*” ve “*el-Cumel el Kubrâ*” olmak üzere iki farklı nüshası olduğu¹³⁷ ve *el-Cumel* üzerine yapılan şerhlerden en çoğunun “*el-Cumel el-Kubra*” hakkında yapıldığı zikredilmektedir.¹³⁸

Yukarıda zikredilen bu açıklamalara ve bazen bir kitap üzerine yapılan açıklama mahiyetindeki çalışmaların da genel olarak şerh diye isimlendirilebildiği gerçeğine binaen, *el-Cumel*'in şerhlerinin sayısı hususunda zikredilen iki yüz sayısı gibi astronomik bir rakamın, sadece *el-Cumel* üzerine yapılmış şerh çalışmalarının adedine has olmadığı düşünülmektedir. Zira, *el-Cumel* ve şerhleri üzerine yapılan çalışmalar ve rivayet edilen ilmî veriler dikkatlice incelendiğinde bu sayının içerisine *ez-Zeccâci*'nin hem *el-Cumel es-Suğra* hem de *el-Cumel el-Kubrâ*'sı üzerine yapılan şerhlerin, talik ve haşiye çalışmalarının, şahitlerinin ve beyitlerinin açıklanmasına yönelik kitapların hepsinin katılmasının daha isabetli olacağı ortaya çıkmaktadır.

Burada *ez-Zeccâci*'nin *el-Cumel* adlı eserinin yaygınlık kazanması ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken sosyolojik bir gerçek vardır ki o da bir kitabın yaygın olarak okunup okutulduğu yerlerde o kitap üzerine yapılan çalışmaların sayısının çokluğu ve bu çalışmaların konularının farklı olmasıdır. Çünkü, bir yerde bir şeyle çok ilgileniliyorsa, orada onu daha iyi tanıyabilmek ve onun değişik özelliklerini ortaya çıkarabilmek için bir gayret mutlaka olacaktır. Mesela, el-Beydavî'nin (ö. 685/1288) *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* adlı eseri Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulduğu için geniş bir kitlenin dikkatini çekmiş ve hakkında iki yüzden fazla çalışma yapılmıştır. Bununla beraber en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medâriku't-Tenzil ve Hağâiku't-Te'vil* adlı eseri o kadar geniş okutulma sahası bulamamış ve şerhlerinin sayısı el-Beydavî'nin tefsirine oranla çok düşük sayıda kalmıştır. Yine el-Merğînânî'nin *el-Hidaye*'şi üzerine de benzer gerekçelerden dolayı çok sayı da şerh ve haşiye çalışması yapılmıştır.

¹³⁵ İbn Ebî'r-Rebî' Abdullah b. Ahmed b. Ubeydulla el-Guraşî el-İşbîlî, es-Sebtî, *el-Basît fi şerhi Cumeli'z-Zeccâci* (tah. Ayyâd b. 'Iyd es-Sübeytî), Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrut, 1986, I, s. 79-87.

¹³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâu Ebnâi'z-Zemân*, III, s. 136 ; Keğhâle, *a.g.e.*, V, 124; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, s. 299; Fuâd, Şâlih *a.g.e.*, s. 151.

¹³⁷ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâci ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 26.

¹³⁸ Mâzin, el-Mubârek, *a.g.e.*, a.y.

Burada, *el-Cumel* gibi eserlerin yaygın olarak okutulmasının arkasında, o eserin ilmi kalitesinin yüksekliği, sunum tekniğinin güzelliği, öğrencinin ilmi ihtiyacını karşılaması, meseleleri ve problemleri çözüme ulaştırması gibi sebeplerin varlığının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

2.1.2.1. Şerhlerin Nispetiyle İlgili Bazı Hatalar

el-Cumel üzerine yapılan şerh çalışmalarıyla ilgili olarak işaret edilmesi gereken bir husus daha vardır. İbn Hişam el-Laḥmî'nin (ö. 577) *Şerhu Ebyâti'l-Cumel* adlı bir eserinin olduğu bilinmektedir.

Yine el-Cumel şerhlerinden bir tanesini İbn Hişam el-Enşârî'ye atfedilmesi bir yana, bu eser İbn Hişam el-Enşârî'ye isnat edilerek tahkik edilip neşredilmiştir. Bununla beraber, bu eserin ona aidiyeti hususunda değişik görüşler de ortaya atılmış, neticede ***bu şerhin İbn Hişâm el-Enşârî'ye ait olmadığı*** vurgulanmış ve bu hususu açığa kavuşturmak için de bir makale neşredilmiştir.¹³⁹

Keşfu'z-Zunûn'da ve Brokelman'ın *Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî*'sinde zikredilen bilgiler arasında, ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'inin şerhleri ile Abdulkâhir el-Curcânî'nin *el-Cumel*'inin şerhleri birbirine karıştığı görülmektedir. Zira, ez-Zeccâcî'ye ait olan şu şerhlerin Keşfu'z-Zunûn'da, Abdulkâhir el-Curcânî'ye isnat edildiği zikredilmektedir¹⁴⁰:

Şerhu İbnu's-Seyyid el-Batalyevsî, Şerhu İbn Harûf, Şerhu Ahmed b. Abdulmu'min eş-Şerîsî, Şerhu'r-Rindî, Şerhu Ali b. İbrahim el-Ensârî (İbn Sa'd el-Hayr), Muhammed b. Ali el-Ğirnaî eş-Şâmî, Şerhu İbn 'Ufûr.

Brockelmann ise el-Ba'î'nin el-Curcânî'nin *el-Cumel*'ine yaptığı ve asıl adı "*el-Fâhir fi Şerhi Cumeli Abdi'l-Kâhir*" adlı şerhini ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'inin şerhi olarak zikretmektedir.¹⁴¹

¹³⁹ Mahmud Sami Ahmed, "*Tenbîhu'l-Enâm alâ Hatai Nisbeti Kitâbi "Şerhi Cumeli'z-Zeccâcî" ilâ İbn Hişâm*", Mecelletu Kulliyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Trablus, adet, 24, 2004, s. 664-678.

¹⁴⁰ el-İşbili, *el-Basîf fi şerhi Cumeli'z-Zeccâcî* (tah. Ayyâd b. 'Iyd es-Sübeyti), Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut, 1986, I, s. 88.

¹⁴¹ Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171; el-İşbili, *a.g.e.*, I, s. 88.

2.2. el-Îdâh fî 'İleli'n-Nahv

el-Îdâh fî 'İleli'n-Nahv adlı bu kitap, ez-Zeccâcî'ye ait olan eserlerdendir.¹⁴² es-Suyûtî, bu eserden *Buğyetu'l-Vu'ât* adlı eserinde “*el-Îdâh*” diyerek *el-Eşbâh ve'n-Nazâir* adlı eserinde ise hem aynı isimle¹⁴³ hem de “*Îdâhu Esrâri'n-Nahv*”¹⁴⁴ ve “*Kitâbu'l-Îdâh fî Esrâri'n-Nahv*” diyerek bahsetmektedir.¹⁴⁵ Eser hakkında farklı isimler kullanılması es-Suyûtî'nin bu eserin adı hususunda düştüğü bir yanlış ya da isimlendirmeye yönelik bir çelişkidir ileri gelmediği ve bunun genel olarak üç sebebe bağlanılabileceği düşünülmektedir.

Birincisi, eserin isminde geçen “İlel” kelimesinin kitabın içeriği hakkında değişik fikirler oluşturarak, günümüzde de kullanıldığı manasıyla “illet-gerekçe-sebep” manasına geldiği düşüncesini önleyerek isimlendirmenin isimlendirilene uyumunu sağlamak.

İkincisi, ez-Zeccâcî tarafından *el-Îdâh* adlı eserin başlarında, bu esere *el-Îdâh fî Esrâri-Nahv* denilmesinin bazılarınca yadırganabileceğinin belirtilmiş olması¹⁴⁶ eserin isminin bu şekilde algılanmasına neden olmuş olabilir.

Üçüncüsü de eserin hem kapak isminin hem de ez-Zeccâcî tarafından önerilen isminin o dönemlerde ilmi çevrelerde kullanılıyor olmasıdır.

Bazı kitaplarda bu eserden bahsedilirken eserin ez-Zeccâcî'nin tamamlanmamış eserlerinden olduğu ve talebesi Ebu'l-Hasen el-Entâkî tarafından rivayet edildiği belirtilmektedir.¹⁴⁷

Biyografi kitaplarında zikredilen bilgiler bir yana, ez-Zeccâcî bu kitaba bizzat kendisi *el-Cumel* adlı eserinde atıfta bulunmaktadır.¹⁴⁸ Ayrıca bu atıftan ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh* adlı eserini *el-Cumel*'den önce yazdığı da anlaşılmaktadır. Buna binaen eserin tamamlanmamış olduğuna dair görüşün isabetli olmadığı düşünülmektedir.

¹⁴² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127; el-Bağdâdî, *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdât*, s. 273; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; İbnu'l-Gazzî, *a.g.e.*, II, s. 384; Keḥḥâle, *a.g.e.*, V, 124; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, s. 299; Fuâd, Şâlih, *a.g.e.*, s. 151; Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171.

¹⁴³ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*, III, s. 21.

¹⁴⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, s. 200.

¹⁴⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 43.

¹⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-Îdâh*, s. 40.

¹⁴⁷ Ebu Bekir Muhammed b. Hayr b. Ḥalife el-Umevi, *Fehrestu İbn Hayr el-İşbîlî* (tah. Muhammed Fuâd Mañşûr), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, s. 281.

¹⁴⁸ ez-Zeccâcî, *el-Cumel*, s. 264.

Bu eser, Mâzin el-Mubârek tarafından, Kahire Üniversitesi'nde bir yüksek lisans çalışmasına konu olarak tahkik edilerek neşredilmiş ve birçok baskısı yapılmıştır.¹⁴⁹

Önceleri Nahiv biliminin illetlerini beyan etme hususunda yazılan ilk müstakil kitabın İbn Cinnî'nin *el-Haşâîs* adlı eseri olduğu düşünülmekte ise de, bu kitap tahkik edilerek neşredildikten sonra, nahiv kurallarının gerekçelerini açıklamaya dair yazılmış, bilinen ilk müstakil eserin ez-Zeccâcî'nin *el-İdâh* adlı eseri olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰

Dilbilimle alakalı bir eser olan *el-İdâh*'ta¹⁵¹, Nahiv bilimiyle ilgili kuralların sırları, sebep ve gerekçeleri ile ilgili geniş açıklamalar zikredilmektedir. Eserde kural ve gerekçeler açıklanırken, ez-Zeccâcî'nin kendi görüş ve delillerinin dışında genel olarak Basra ve Kûfe bazen de bu iki ekolün arasında bir yol tutanların görüş ve delillerine yer verilmektedir. ez-Zeccâcî bu eserinde illeti, ta'lîmî, kıyasî ve cedelî olmak üzere üç kısımda ele almaktadır.

Eser incelendiğinde, ez-Zeccâcî'nin sürekli olarak tartışmalı konuları işleyerek meseleler hakkında çok çeşitli yorum ve açıklamalar zikrederek, bu bilimi Nahiv biliminden ayırmaya çalıştığı ve buna ilaveten, meselenin müstakil bir araştırma konusundan öte, ayrı bir bilim dalı hüviyeti kazanması hususunda yoğun çaba sarf ettiği görülmektedir.

Son tahlilde, şu ana kadar ortaya çıkarılan ilmi verilere ve Şevki Dayf gibi ilim adamlarının bu konuda yapmış oldukları açıklamalara dayanarak ez-Zeccâcî'nin, bu bilim dalını (İlelu'n-Nahv) değişik kitapların konuları arasına serpiştirilmiş bilgiler olmaktan çıkarıp doktriner bir yapı kazandırarak nahivden ayrı bir bilim olarak teşekkül etmesine yönelik ilk müstakil çalışmayı yapan bilim adamı olduğunu söylemek mümkündür.

---

¹⁴⁹Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *el-İdâh fî İleli'n-Nahv* (tah. Mâzin el-Mubârek), Dâru'l-Arûbe, Kâhire, 1959. Eserin daha sonra değişik yayın evleri tarafın baskıları yapılmıştır. Bkz., Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *el-İdâh fî İleli'n-Nahv* (tah. Mâzin el-Mubârek), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *el-İdâh fî İleli'n-Nahv* (tah. Mâzin el-Mubârek), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1984.

¹⁵⁰ ez-Zeccâcî, *el-İdâh, Şevki Dayf'in Baskıya Özel Yazdığı Mukaddime*, s. (ج) (Dâru'n-Nefâis, 1979).

¹⁵¹ Fuâd, Şâlih, *a.g.e.*, s. 151.

2.3. el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir

Bu kitap ez-Zeccâci'nin telif ettiği eserlerden birisidir¹⁵². 1962 yılında İzzuddin et-Tenûhî tarafından tahkik edilmiştir.¹⁵³

Genel olarak, harflerin birbiriyle değişmesi, benzeşmesi gibi konuları işleyen bir eserdir. Eserin yazma nüshasında bile konular, harflere göre sınıflandırılmış ve toplam 34 baktan oluşturulmuştur. Babların isimleri ibdâl olacak (değişecek) harfler esas alınarak belirlenmiştir.¹⁵⁴

Bab başlıklarında verilen harfler esas alınacak olursa başlıca şu harflerde değişme olduğu söylenilebilir:

(ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ز، ر، س، ش، ص، ض، ظ، ط، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، ي)

Eserde toplam 65 şiir zikredilmiştir. Bu şiirlerden 38 tanesi belirli bir şaire nispet edilmekle beraber, 26 tanesi belirli bir şaire nispet edilmezken, bir tanesi de ez-Zeccâci'ye nispet edilmektedir.¹⁵⁵ ez-Zeccâci'nin lügatçilik yönünün en bariz şekilde ortaya çıktığı bu eserde, bizzat ez-Zeccâci tarafından, bugün matbu bulunan sözlüklerde zikri geçmeyen 15 tane kelime zikredildiği belirtilmektedir.¹⁵⁶

Bazı çalışmalarda bu eser hakkında zikredilen hatalı malumatların düzeltilmesi gerekmektedir. Bunları şu şekilde ifade etmek uygun görülmüştür:

el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir adlı eserin, “neşredildikten sonra *el-Emâlî* adlı eserin bir bölümü olduğunun ortaya çıktığı”nın söylenildiği belirtilmektedir.¹⁵⁷

Ancak, bu hüküm verilirken, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eserin ez-Zeccâci'nin hangi Emâlî'sinin (Suğra-Vusta-Kubra) bir bölümü olduğu açıkça zikredilmemektedir. Bununla beraber, ez-Zeccâci'nin *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eseri elimizdeki matbu *el-Emâlî* nüshası ile karşılaştırıldığı zaman, bu hükmün isabetli olmadığı ve *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eserin başlı başına müstakil bir eser

¹⁵² ez-Zirikli, *a.g.e.*, III, s. 299.

¹⁵³ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *el-İbdâl ve'l-Muâkabe ve'n-Nazâir*, İzzuddin et-Tenûhî, el-Mecme'ü'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dımeşk, 1962.

¹⁵⁴ ez-Zeccâci, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir*, s. 3, 40, 42 v.b.

¹⁵⁵ ez-Zeccâci, *el-İbdâl ve'l-Muâkabe ve'n-Nazâir*, s. 80.

¹⁵⁶ ez-Zeccâci, *el-İbdâl ve'l-Muâkabe ve'n-Nazâir*, *thn.*, s. 125, 126.

¹⁵⁷ Sönmez, Ramazan, *ez-Zeccâci ve el-Cumel'in Bazı Dil Husûsiyetleri*, basılmamış doktora tezi, Konya-2000, s. 29.

olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine, ez-Zeccâcî'ye ait olup, Mâzin el-Mubârek tarafından tahkik edilen ve 1960 yılında baskısı yapılan *el-İdâh fî İlelî'n-Nahv* adlı eser referans gösterilerek zikredilen bu ifadeler, *el-İdâh* adlı eserin 1979 yılında Dâru'n-Nefâis tarafından gerçekleştirilen üçüncü baskısının ilgili yerlerinde yer almamaktadır. Ayrıca, eserin 1979 yılında yapılan baskısının ilgili yerine bakıldığı zaman, *el-İbdâl ve'l-Muakabe ve'n-Nazâir* adlı eserin müstakil bir eser olduğuna delalet eder mahiyette, *ez-Zeccâcî'nin el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eserinin 1962 yılında 'Izzuddin et-Tenûhî tarafından tahkikli neşrinin yapıldığı, bunun harflerin değışerek birbirinin yerine geçebilmeleri ve benzeşmelerinden bahseden bir kitap olduğu" gibi, eserin *el-Emâlî*'nin bir bölümü olmayıp müstakil bir eser olduğuna delalet eden ifadeler zikredilmektedir.¹⁵⁸

Bu iki eser baştan sona kadar dikkatlice okunduktan sonra aralarında şöyle bir karşılaştırma yapmak mümkündür:

1-*ez-Zeccâcî'nin el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eseri, belirli bir konuyu açıklamak için yazılmış müstakil bir eserdir.

2-*el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eser tamamıyla bu konuya hasır edilmiş ve konular harflere göre tertip edilmiştir. *el-Emâlî*'de böyle bir tertip ve üslup takip edilmemiştir.

3-*ez-Zeccâcî, el-Emâlî*'de getirdiği rivayetleri senetleriyle birlikte rivayet ederken, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı kitabındaki senetli rivayetlerin sayısı çok azdır. Bu yönüyle kitap müsnet bir kitap değildir. Dolayısıyla *ez-Zeccâcî'nin*, bu eserinde h. II ve III. asırların yaygın üslubu olan isnat yöntemini fazla kullanmadığı görülmektedir.

4-İki eser de aynı yazar tarafından yazıldığı için belirli benzerliklerin olması doğal bir durumdur. Ancak bu iki eser arasındaki bazı garip kelimeler ve bazı beyitler arasındaki benzerlikler, metnin konusu, siyak ve sibakıyla alakalı bağlamı bir yana bırakılarak, farklı konularda olsalar bile sırf aralarındaki kelime benzerliklerine itibar edilse bile, ortaya çıkan tablonun bu iddiayı doğrulamaya yetmediği görülmektedir.

5-İki eser arasında bazı benzerliklerin var olduğu kabul edilse bile bu benzerlikler ortak metin intibai uyandırmamaktadır.

¹⁵⁸Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 36.

6- İki eser arasında ortaya çıkan benzerlik, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eserin bir bütün olarak *el-Emâlî*'ye oranlandığı zaman bile benzerlik oranı en fazla yüzde bir-ikilere kadar ulaşabilmektedir.

2.4. el-Kâfi

Nahiv bilimiyle ilgili bir eserdir.¹⁵⁹

2.5. Kitâbu Şerhi Esmâillahi'l-Husnâ

Bu eser bazı biyografi kitaplarında ez-Zeccâci'ye nispet edilmektedir.¹⁶⁰ Bu kitabın tam ismi “*Kitâbu Tefsîri İştikâki Esmâillahi Teâlâ ve Sifâtihi'l-Mustanbata mine't-Tenzîli ve Mâ Yete'allâku bihâ mine'l-Lügati ve'l-Meşâdırı ve't-Te'vil*” şeklinde de zikredilmektedir.¹⁶¹

Bu eser, Abdülhuseyn el-Mubârek tarafından 1972 yılında tamamlanan bir doktora tezine konu olarak “*ez-Zeccâci ve Mezhebuhu fi'l-Lugati ve'n-Nahvi me'a Tahkîki Kitabihî İştikâki Esmâillâh*” ismiyle çalışıldıktan sonra neşredilmiştir.¹⁶²

Yine bu eserle ilgili olarak, Abdülhuseyn el-Mubârek tarafından “*ez-Zeccâci ve Kitabuhu İştikâku Esmâillâh*” başlığıyla bir makale neşredilmiştir.¹⁶³

Bu eser ilim dünyasına bazı yenilikler getirmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁹es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77; İbnu'l-Ğazzî, *Dîvânu'l-İslâm*, II, s. 384.

¹⁶⁰ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171.

¹⁶¹ Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 181-182.

¹⁶²Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *İştikâku Esmâillâh* (tah. Abdülhuseyn el-Mubârek), el-Mecmeu'l-İlmiyyi'l-İrâki, Bağdat, 1974.

¹⁶³el-Mubârek, Abdül-Huseyn, “*ez-Zeccâci ve Kitabuhu İştikâku Esmâillâh*”, el-Mevrid, III, sayı 1, 1974, Bağdat, s. 285-291.

¹⁶⁴ Bu eserin ilim dünyasına getirdiği yenilikler hakkında, “*ez-Zeccâci'nin Lügatçiliği*” konusu işlenirken bilgi verilmiştir.

2.6. Şerhu Kitâbi'l-Elifi ve'l-Lâm

Bu eser, el-Mâzinî'nin *Kitâbu'l-Elifi ve'l-Lâm* adlı eserine ez-Zeccâci tarafından yapılan şerh mahiyetinde bir çalışmadır.¹⁶⁵

2.7. Şerhu Risâleti Edebi'l-Kâtib

*Şerhu Risâleti Edebi'l-Kâtib*¹⁶⁶ adlı bu eser, bazı kitaplarda *Şerhu Hutbeti Edebi'l-Kâtib* adıyla¹⁶⁷, bazı kitaplarda ise “*Şerhu Mukaddimeti Edebi'l-Kâtib*” ismiyle¹⁶⁸, bazılarında da *Şerhu Mukaddimeti Edebi'l-Kuttâb* ismiyle zikredilmektedir.¹⁶⁹

İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-Kâtib* adlı eserinin mukaddimesinin şerhi olan bu eser, Abdulfettah Selim tarafından tahkik edilerek *Tefsîru Risâleti Edebi'l-Kuttâb* adıyla neşredilmiştir.¹⁷⁰

Eserin bu isimle neşredilmesi başlangıçta, ez-Zeccâci'nin, İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-Kâtib* adlı eserinin tamamını şerh ettiği manasını çağrıştırmaktadır. Bununla beraber, ez-Zeccâci'nin “*Risâle*” lafzını “*Mukaddime*” manasında da kullandığı¹⁷¹ göz önüne alındığında onun, İbn Kuteybe'nin eserinin tamamını değil de sadece mukaddimesini şerh ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

ez-Zeccâci'nin, İbn Kuteybe'nin eserinin mukaddimesine genel olarak Lügat, Nahiv ve Sarf bilimleri açısından bir netlik kazandırdığı bu çalışmasıyla, esere yeni bir boyut ve yeni bir açılım kazandırmayı hedeflemiş olduğu düşünülmektedir.

¹⁶⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; ez-Zirikli, *a.g.e.*, III, s. 299.

¹⁶⁶ Bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, *Şehit Ali Paşa, nr. 2511*.

¹⁶⁷ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127; el-Bağdâdî, *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdât*, s. 273; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; ez-Zirikli, *a.g.e.*, III, s. 299; Fuâd Şâlih, *a.g.e.*, s. 151; Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171.

¹⁶⁸ el-Kıftî, *a.g.e.*, II, s. 160; Keĥhâle, *a.g.e.*, V, 124.

¹⁶⁹ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁷⁰ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *Tefsîru Risâleti Edebi'l-Kuttâb* (tah. Abdulfettâh Selim), 1993.

¹⁷¹ Mâzin el-Mubârek, “*ez-Zeccâci, Ĥayâtuhu ve Âsâruhu*”, Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dimeşk, XXXIV, sayı 4, 1959, s. 603.

2.8. Kitâbu'l-Ḥaṭ

Tespit edilebildiğimiz kadarıyla bu kitap ilk defa Ğânim Kudûrî el-Ḥamed tarafından tahkik edilerek *el-Mevrid* dergisinde yayınlanmış¹⁷² ve daha sonra Türkî b. Sehv b. Nezzâl el-Uteybî tarafından yeniden tahkik edilerek müstakil bir kitap olarak neşredilmiştir.¹⁷³

2.9. el-Lâmât

ez-Zeccâci'ye ait bu eser¹⁷⁴ Mâzin el-Mubârek tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.¹⁷⁵

ez-Zeccâci'nin bu eseri, lügatle ilgili bir eser olup¹⁷⁶ “Lâm” harfinin cümledeki konumu, değişik form ve manaları gibi Arapçadaki gramatik ve morfolojik fonksiyonlarını izah etmektedir. Müellif bu kitabında ortaya koyduğu fikirleri Kur'an'dan ve şiiirden getirdiği delillerle desteklemektedir.¹⁷⁷

Muhakkık, kitabın metnini kaydetmiş, metinde geçen özel isimleri açıklamış, şâhitlerin tahririni yapmış ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan yerleri şerh etmiştir.¹⁷⁸

2.10. el-Muḥtere' fi'l-Ḳavâfi

*el-Muḥtere*¹⁷⁹ *fi'l-Ḳavâfi*¹⁸⁰ adlı bu eserin, Arap Dili ve Edebiyatı dalında kaleme alındığı ve “Ḳâfiye” konusuyla ilgili bir eser olduğu zikredilmektedir.¹⁸¹

¹⁷² Bkz., Ebu'l-Ḳâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Ḥaṭ* (tah. Ğânim Kudûrî el-Ḥamed), *el-Mevrid*, XIX, ad. 2, Bağdat, 1990, s. 134-157.

¹⁷³ Bkz., Ebu'l-Ḳâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Ḥaṭ* (tah. Türkî b. Sehv b. Nezzâl el-Uteybî), İkinci Baskı, Daru Sadır, Beyrut, 1430-2009 (117 sayfa).

¹⁷⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; Fuâd Şâlih, *a.g.e.*, s. 151; Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171.

¹⁷⁵ ez-Zeccâci, Ebu'l-Ḳâsım Abdurrahman b. İshâk, *el-Lâmât* (tah. Mâzin el-Mubârek), *Mecme'u'l-Luġati'l-Arabiyye*, Dimeşk, 1969; Bu eser daha sonra başka yayın evleri tarafından da basılmıştır. Bkz., ez-Zeccâci, Ebu'l-Ḳâsım Abdurrahman b. İshâk, *el-Lâmât* (tah. Mâzin el-Mubârek), *Dâru'l-Fikir*, Dimeşk, 1985.

¹⁷⁶ Keḥhâle, *a.g.e.*, V, 124; ez-Zirikli, *a.g.e.*, III, s. 299.

¹⁷⁷ Abdulvehhab es-Şâbûnî, *Uyûnu'l-Muellefât* (tah. Mahmud Rifâhûrî), Halep, 1992, s. 284; ez-Zeccâci, *Ḥurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 21.

¹⁷⁸ es-Şâbûnî, *Uyûnu'l-Muellefât*, s. 284.

¹⁷⁹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, s. 77; ez-Zirikli, *a.g.e.*, III, s. 299; Fuâd Şâlih, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸⁰ Keḥhâle, *a.g.e.*, V, 124.

2.11. Muhtaşaru'z-Zâhir

*İhtisâru'z-Zâhir*¹⁸² ve *ez-Zâhir*¹⁸³ isimleriyle bilinen bu eserin adı bazı kaynaklarda *Muhtaşaru Şerhi'z-Zâhir* olarak da zikredilmektedir.¹⁸⁴ ez-Zeccâcî'nin bu kitabı talebesi Ebu'l-Hasen b. Muhammed b. İsmâil b. Muhammed el-Antâkî tarafından rivayet edilmiştir.¹⁸⁵

Lügat bilimiyle alakalı olan bu eser, İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *ez-Zâhir fi Me'ânî Kelimâti'n-Nâs (Me'ânî'l-Kelâm Ellezî Yeste'miluhu'n-Nâs)* isimli kitabının muhtasarıdır. Eserde, ibarelerde bazı düzeltmeler yapılmış, şahit olarak zikredilen deliller çıkarılmış, İbnu'l-Enbârî'nin eserine aldığı cümleler bir araya getirilmiş ve özlü bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca ez-Zeccâcî bu kitaba lügatle ilgili bazı özel faydalı bilgiler ve nadir lafızlarla ilgili bir bölüm eklemiştir.¹⁸⁶

Bu kitabın ayırıcı bir vasfı olarak şunları da zikretmek uygun görülmüştür. es-Suyûtî'den onun da Ebu'l-Hasen eş-Şârî'nin *Fihrist*'inden aktarıldığına göre asıl metinlerinden üstün tutulan dört tane muhtasar kitap vardır.¹⁸⁷ Bunları şu şekilde zikretmek mümkündür:

Asıl Metin	Yazarı	Muhtasar Metin	Yazarı
<i>Kitâbu'l-'Ayn</i>	el-Halîl b. Ahmed	<i>Muhtaşaru'l-'Ayn</i>	ez-Zubeydî
<i>ez-Zâhir</i>	İbnu'l-Enbârî	<i>Muhtaşaru'z-Zâhir</i>	ez-Zeccâcî
<i>Sîratu İbn İshâk</i>	İbnu İshâk	<i>Muhtaşaru Sîrati İbn İshâk</i>	İbnu Hişâm
<i>el-Vâdıha fî Tecvidi'l-Fâtihâ</i>	Burhânuddîn b. İbrâhim el-Ca'berî	<i>Muhtaşaru'l-Vâdıha</i>	el-Faql b. Seleme

¹⁸¹ Fuâd Şâlih, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸² Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171; Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 181.

¹⁸³ ez-Zirikli, *a.g.e.*, s. 299.

¹⁸⁴ Bkz., Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Camî'u's-Şurûh ve'l-Havâşî* (Mu'cemu's-Şâmil li Esmâi'l-Kutubi'l-Meşrûhati fi't-Turâsi'l-İslâmî ve Beyânu Şurûhiha), Abu Dâbi, 2004, II, s.1004.

¹⁸⁵ ez-Zeccâcî, *Ahbâru'z-Zeccâcî, thm*, s. 7.

¹⁸⁶ Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 181.

¹⁸⁷ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âsâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 35.

2.12. Hurûfu'l-Me'ânî

ez-Zeccâcî'ye ait olan bu kitabın ismi, yazma nüshasının başında (كتاب فيه حروف) (المعاني للزجاجي) şeklinde, yazma nüshasının sonunda ise az bir ilaveyle (كتاب حروف المعاني) (والمعاني) olarak zikredilmektedir.¹⁸⁸

Bu cihetle, bu eserin bazı kitaplarda “*Me'ânî'l-Hurûf*”¹⁸⁹ ismiyle ez-Zeccâcî'ye atfedilmesi isabetli değildir. Bununla beraber, Brockelmann'ın bu eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshasını¹⁹⁰ esas alarak ez-Zeccâcî'ye nispet etmişken¹⁹¹, kitabının başka bir yerinde yine aynı nüshayı¹⁹² esas alarak ez-Zeccâcî'nin hocalarından ez-Zeccâc'a nispet etmesi¹⁹³ de isabetli değildir.

ez-Zeccâcî'nin bu eserinin önceden h. 1325/1907 yılında “*Mecmûatu't-Tarafî'l-Edebiyye*” içerisinde yayınlandığı söylenilmektedir.¹⁹⁴ Bununla beraber eser, Ali Tevfik el-Hamed tarafından, kitabın Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan tek nüshasından¹⁹⁵ çekilmiş ve Mısır'daki Ma'hedu'l-Mahtûâtî'l-Arabiyye'de bulunan mikrofilimlerinden çoğaltılan nüshası esas alınarak tahkik edilip 1984 yılında neşredilmiştir.¹⁹⁶

ez-Zeccâcî bu eserde Arap dilindeki 137 tane edatın açıklamasını yapmıştır. Bu eser bir öğrencisinin ez-Zeccâcî'den mana harflerini tolayan bir kitap yazmasını istemesi üzerine yazılmış bir kitaptır. Bununla beraber eser, belirlenebildiği kadarıyla bütün meanî harflerini toplamamış olsa bile *Hurûfu'l-Me'ânî Edebiyatı*'yla ilgili olarak yazılmış eserlerin adet bakımından en kapsamlısı olma özelliğine sahiptir.

ez-Zeccâcî kitabında bu harflerin yanı sıra konu içerisinde bazı zarf, mastar, isimfiil ve fiillerin manalarını da açıklamıştır. Konu içerisinde birbirine benzeyen şeylerden (Nazâir) bahsetmiş ve kitabının sonunda harficerlerin tazmini yani

¹⁸⁸ Bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, *Laleli*, 3740, vr. 62-73.

¹⁸⁹ İbn Hayr, *Fehrestu İbn Hayr el-İşbîlî*, s. 287.

¹⁹⁰ Bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, *Laleli*, 3740/4.

¹⁹¹ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (çev. Abdulhalim en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts., II, s. 175.

¹⁹² Süleymaniye Kütüphanesi, *Laleli*, 3740, vr. 62-73. (Nüshanın, h. 623 tarihinde istinsah edildiği beyan edilmektedir).

¹⁹³ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, II, 172; Süleymaniye Kütüphanesi, *Laleli*, 3740/4.

¹⁹⁴ ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir*, thm, s. 9.

¹⁹⁵ Bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, *Laleli*, 3740.

¹⁹⁶ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî* (tah. Ali Tevfik el-Hamed), Muessesetu'r-Risâle (Beyrut), Dâru'l-Emel (İrbid), 1986.

harficerlerden birbirinin yerine ve manasına kullanılabilenleri zikretmiş bu hususta da yine konuyla ilgili ekser malumatı vermiştir.

Tespit edilebildiğimiz kadarıyla bu kitap, harflerin manalarını topluca açıklamaya dair ele alınan, *Ḥurûfu'l-Me'ânî Edebiyatı*'na yönelik yazılmış, bilinen ilk müstakil eserdir. Zira, ez-Zeccâcî'den önceki dönemlerde yazılmış matbu ve maḥṭûṭ kitapların bir kısmı içerisinde her ne kadar bu konuyla ilgili bazı bölümler ya da kitabın değişik yerlerinde dağınık bilgiler bulunsa da, “*ez-Zeccâcî'nin eserinin Ḥurûfu'l-Me'ânî Edebiyatı'na yönelik yazılmış bilinen ilk müstakil eser olduğu*” tezini çürütecek müstakil bir esere rastlanılamamıştır.¹⁹⁷

ez-Zeccâcî'den önce topluca harflerin manalarını açıklamaya yönelik müstakil bir esere rastlanılamamış olmasına karşın, tek tek bazı harflerin manalarını ve Arap dilindeki işlevsel özelliklerini anlatmaya yönelik çok sayı da müstakil eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Yazar İsmi	Ö. Hicri	Eser Adı
Ḳuṭrub	206/821	Kitâbu'l-Hemz
Ebu 'Ubeyde	210/825	Kitâbu't-Teşniyeti ve'l-Cem'
Ebu Zeyd el-Enşârî	215/830	Kitâbu'l-Hemz
el-Cirmî	225/839	Kitâbu't-Teşniyeti ve'l-Cem'
el-Mâzinî	249/863	Kitâbu'l-Elifi ve'l-Lâm
Ebubekir b. el-Enbârî	327/938	Kitâbu'l-Elifât
ez-Zeccâcî	337/948	Kitâbu'l-Lâmât

Burada zikredilmesi gereken önemli hususlardan birisi, el-Ḳıfṭî'nin İbnu'l-Fâris'e nispet ederek zikrettiği, “*Kitâbu'l-Eğfâl*¹⁹⁸ *fî Mâ Eğfelehu'z-Zeccâcî fî'l-Me'ânî*”¹⁹⁹ adlı eserin mahiyeti hakkındaki yanlış anlamının düzeltilmesidir. Bu eserin ismi ilk bakışta ez-Zeccâcî'nin *Ḥurûfu'l-Me'ânî* adlı eserini çağrıştırmakta ise de burada “fî'l-Me'ânî” lafzıyla kast olunan eserin ez-Zeccâcî'nin hocası Ebu İshâk ez-Zeccâcî'nin “Me'ânî'l-Ḳurân ve İ'râbuhu” adlı eseri olduğu ortaya çıkmıştır.²⁰⁰ Zira İbn Hayr el-İşbîlî bu kitabı ez-

¹⁹⁷ ez-Zeccâcî, *Ḥurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 19.

¹⁹⁸ Bu esere ait bazı el yazması nüshalar için Bkz., Trablus el-Ğarb, Mektebetu'l-Evkâf, Hızâne, raf 4, no. 94 (Bu nüsha 614 yılında yazılmıştır); Kahire, Dâru'l-Kutub, Tefsîr, 52.

¹⁹⁹ el-Ḳıfṭî, *ag.e.*, II, s. 274.

²⁰⁰ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Ḥayâtuhu ve Âsâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 38.

Zeccâc'a doğru bir şekilde nispet ederek adını “*Me‘âni'l-Ḳurân ve İ‘râbuhu*” diye belirtmektedir.²⁰¹

2.13. Mecâlisu'l-'Ulemâ

*el-Mecâlis*²⁰² diye de adlandırılan bu kitabı, es-Suyûtî *Kitabu Ğarâibi Mecâlisi'n-Nahviyyîn ez-Zâideti alâ Taşnîfi'l-Muşannifin* ismiyle de zikretmektedir.²⁰³

Bu kitabı Brokelmann *ez-Zeccâcî*'ye “*Ğarâibu Mecâlisi'n-Nahviyyîn*” ismiyle nispet etmektedir.²⁰⁴

Bu eser, Abdusselam Harun tarafından tahkik edilerek *Mecâlisu'l-'Ulemâ* ismiyle neşredilmiştir.²⁰⁵

Önceleri bu eserin Ebu Muslim Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'e ait olduğu söylenmekte ise de sonradan bu nispetin hatalı olduğu anlaşılmıştır. Burada eserin sahibine nispeti hususunda meydana gelen hatanın ilk beyan edildiği yer, *Fehresu Dâri'l-Kutubi'l-Mısrîyye* olmakla beraber, Abdusselam Hârûn da bunu delilleriyle ispatlayarak eserin *ez-Zeccâcî*'ye ait olduğunu ilmi verilerle ortaya koymaktadır.²⁰⁶

Burada, araştırmacıları yanıltma ihtimali olduğundan dolayı işaret edilmesi gereken bir diğer konu daha vardır. *Keşfüz-Zunûn*'da bir eser, bir yerde (Ğayn Bâbı'nda) *Ğarâibu'l-Mecâlis* adıyla yanlış şekilde, diğer bir yerde (Ayn Babı'nda) ise *'Arâisu'l-Mecâlis* adıyla doğru şekilde, el-Mufecci' lakaplı Muhammed b. Abdullah el-Basrî en-Nahvî'ye (ö. 320) nispet edilmektedir. Kitabın “*Ğarâibu'l-Mecâlis*” şeklindeki yanlış isnadı uzaktan da olsa *ez-Zeccâcî*'nin eserine benzemektedir. Bu durumun *Mecâlisu'l-'Ulema* adlı eserin *ez-Zeccâcî*'ye nispeti hususunda araştırmacıları hataya sevk edebileceği düşünülmektedir.

²⁰¹ İbn Hayr, *Fehrestu İbn Hâyr el-İşbîlî*, s. 57.

²⁰² ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, s. 299.

²⁰³ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*, V, s. 62.

²⁰⁴ Brockelman, *a.g.e.*, I, s. 171.

²⁰⁵ Ebu'l-Ķâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ* (tah. Abdusselam Harun), Vizâratu'l-İrşâd ve'l-İnbâ', Kuveyt, 1962. Daha sonra Kuveyt'te başka bir baskısı daha yapılmıştır. Bkz., Ebu'l-Ķâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ* (tah. Abdusselam Harun), Vizâratu'l-İlâm, Kuveyt, 1984. Bu kitap başka yayın evleri tarafından da basılmıştır. Bkz., Ebu'l-Ķâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ* (tah. Abdusselam Harun), Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1999.

²⁰⁶ Ebu'l-Ķâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ* (tah. Abdusselam Harun), Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1999, *thm*, s. 3-4.

2.14. el-Emâlî

Araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden bu eser hakkında ikinci ve üçüncü bölümlerde ayrıntılı bilgi verilecektir.

2.15. *Aḥbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî*

Bu kitap Abdu'l-Huseyn el-Mubârek tarafından, Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsu'l-Kuttâb, 879 numaralı mecmuanın 14a-90b varakları arasındaki nüshadan kopyalanan mikro filmlerin, Kahire Üniversitesi Kütüphanesi'nde 22972 numarada kayıtlı kopya nüshası esas alınıp tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁰⁷

Burada işaret edilmesi gereken önemli bir husus daha vardır. Aralarında üslup, konu, hatta belirli oranda metin benzerliği bulunduğu halde ez-Zeccâcî neden bir kitabını *el-Emâlî*, diğerini de *el-Aḥbar* diye isimlendirmektedir?²⁰⁸

Bu sorunun ikinci kısmına şu şekilde cevap vermek mümkündür: ez-Zeccâcî bunun böyle olmasını istememiştir. Ancak bazı müstensihler kitabın adını yanlış kaydetmişlerdir. Terâcim ve tabakat kitaplarında ez-Zeccâcî'ye ait böyle bir kitabın zikredilmemiş olması da bu fikri desteklemektedir. Burada kitabın asıl nüshasının ilk varağının kaybolmuş, müstensihin de ez-Zeccâcî hakkında yazılmış tabakat ve terâcim kitaplarına hiç müracaat etmeden, içerisindeki haberlerin çokluğundan dolayı kitaba "*Aḥbâru'z-Zeccâcî*" adını vererek, kendi nüshasını da o nüshadan istinsah etmiş olabileceği düşünülmektedir.²⁰⁹

Burada belki de sadece kitabın adının yazılı olduğu yerde bir tahrif meydana gelmiş ve *Emâlî* lafzı *Aḥbâr'a* dönüştürülmüştür.

el-Emâlî adlı eserin üç çeşit nüshasının olduğu (*es-Şuğra*, *el-Vustâ* ve *el-Kubrâ*) rivayet edilmektedir. Bu da müellifin bu kitabını aşama aşama telif ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu, müellifin kitabına verdiği nihai şekil değildir. Elimizdeki nüshaya "*el-Emâlî el-Kubrâ*" da diyemeyiz. Çünkü matbu nüshanın içerdiği birçok haber bu

²⁰⁷ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Aḥbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî* (tah. Abdu'l-Huseyn el-Mubârek), Vizâratu's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Dâru'r-Reşid, Bağdat, 1980.

²⁰⁸ ez-Zeccâcî, *Aḥbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî*, *thm*, s. 11.

²⁰⁹ ez-Zeccâcî, *Aḥbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî*, *thm*, a.y.

nüshada yer almamaktadır. Zira bu kitapta yer alan haber ve meselelerin sayısı üç yüzü aşmaktadır. Bununla beraber, nesir ve şiir türünden de yüzden fazla rivayet mevcuttur. Elimizdeki el-*Ahbâr* nüshası beklide *el-Emâlî el-Vustâ* olabileceği de kaydedilmektedir.²¹⁰

Matbu *el-Emâlî* nüshasına muhakkik Abdusselam Harun tarafından eklenen el-*Mulhaqât* bölümünde zikredilen rivayetlerden dokuz tanesi *el-Ahbâr* diye isimlendirilen nüshada varit olmuştur.²¹¹

Bununla beraber şiir ve nesir türünde, matbu *el-Emâlî* nüshasında bulunup da *el-Ahbar* nüshasında bulunmayan birçok rivayet mevcuttur.²¹²

el-Emâlî'de bulunan bazı metinler *el-Ahbâr*'da da varit olmuştur. Ancak uzunluk ve kısalık açısından aralarında farklar vardır. Bazıları ise birbirine benzer olmakla beraber birbirinin aynısı değildir.²¹³

el-Ahbâr'ın nasihi, künyeleri verirken çokça ihtisar yapmaktadır. *el-Emâlî*'de bunun tam tersi bir durum söz konusudur.²¹⁴

Bu kitapta istifade edilecek çok lafız vardır. es-Seyyid el-Ḥumeyrî, Ebu's-Şîş, Selim el-Ḥâsir, el-'Uṭvî, İbn Hurme, Muslim b. Velîd, 'Umâra b. 'Ukayl gibi birçok şairin basılı divanlarında bile eksik zikredilmiş bazı metinler bu kitapta uzunca verilmiştir.²¹⁵

Buna göre, elimizdeki kitabın, klasik metinlerde geçen bazı eksiklikleri tamamlama hususunda kendisinden faydalanılabilecek eserlerden bir tanesi olduğu düşünülmektedir.

2.16. el-İzkâr bi'l-Mesâilî'l-Fıkhîyye

Bu kitap talak konusuyla ilgili bazı fıkhi meselelerin açıklamasına yönelik bir eserdir. es-Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nazâir* adlı kitabının içerisinde neşredilmiştir.²¹⁶

²¹⁰ ez-Zeccâci, *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâci, thm*, a.y.

²¹¹ ez-Zeccâci, *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâci, thm*, s. 12.

²¹² ez-Zeccâci, *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâci, thm*, a.y.

²¹³ ez-Zeccâci, *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâci, thm*, a.y.

²¹⁴ ez-Zeccâci, *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâci, thm*, a.y.

²¹⁵ ez-Zeccâci, *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâci, thm*, a.y.

²¹⁶ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahv*, VIII, s. 228-244.

Ayrıca bu kitap ez-Zeccâcî'nin fıkıhçılık yönünün de bulunduğunu ortaya koymaktadır.

2.17. Mesâil Muteferrika

Bu kitap Ebubekir eş-Şeybânî'nin ez-Zeccâcî'ye, bazı nahiv meseleleri hakkında, posta yoluyla yazılı olarak sorduğu on bir sorunun cevabı mahiyetinde bir eserdir. ez-Zeccâcî bu sorulara cevap verirken cevapların arasına kendi uygun gördüğü bazı meseleleri de eklemiştir. ez-Zeccâcî'nin bu eseri de es-Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nazâir* adlı kitabının içerisinde neşredilmiştir.²¹⁷

2.18. Şerhu Risâleti Kitâbı Sîbeveyh

Biyografi kitaplarında ez-Zeccâcî'ye ait böyle bir eserin zikrine rastlanılmamıştır. Ancak, bu kitaba bizzat ez-Zeccâcî tarafından *el-İdâh fi 'Ilmi'n-Nahv* adlı eserinin bazı yerlerinde işaret edilmektedir.²¹⁸

ez-Zeccâcî'nin "*Risâle*" kelimesini "*Mukaddime*" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullandığı bilinmektedir.²¹⁹ O zaman bu eserin ilk bakışta Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının mukaddimesinin açıklaması mahiyetinde bir kitap olduğu fikri canlanmaktadır. Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının mukaddimesi de olmadığına göre bu eserin *el-Kitâb*'ın baş kısımlarının açıklamasını yapan bir eser olup kitabın on üçüncü sayfasından başlayan bir bölümünü ele aldığı düşünülmektedir.²²⁰

²¹⁷ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahv*, V, s. 113-158.

²¹⁸ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, s. 41.

²¹⁹ Mâzin el-Mubârek, "*ez-Zeccâcî, Hayâtuhu ve Âsâruhu*", Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dimeşk, XXXIV, sayı 4, 1959, s. 603.

²²⁰ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âsâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 40.

2.19. el-Kitâbu'l-Mecmû'u fi Ma'rifeti Envâ'i's-Şi'ri ve Kāvâfihî

Bu kitap İbn Hayr'in *el-Fihris*'tinde ez-Zeccâci'ye nispet edilmektedir.²²¹ Ayrıca, bu eserin ez-Zeccâci'nin "*el-Muhtere' fi'l-Kāvâfî*" adlı kitabına isim olarak benzediği de düşünülmektedir.

2.20. Babu İştigâli'l-Fi'li ani'l-Mef'ûli bihi bi Damîrihi

Sûs şehrinin İşrîf beldesinde bulunan Hızanetu'l-Husayn b. Muhammed el- İşrîfi' deki bir mecmua içerisinde, ez-Zeccâci'ye nispet edilen ve başı "*Babu İştigâli'l-Fi'li ani'l-Mef'ûli bihi bi Damîrihi*" şeklinde olan bir eserden bahs edilmektedir. 192 sayfalık bu eserin üzerinde, Endülüs hattıyla h. 432 senesine ait bir kitabet, h. 490 senesine ait de bir kıraat kaydının olduğu belirtilmektedir.²²²

Kitabın bu başlığı *el-Cumel* kitabında zikredilen "*Babu İştigâlu'l-Fi'li ani'l-Mef'ûli bi Damîrihi*" konusunun ismiyle benzerlik arz etmektedir.²²³ Bundan dolayı, Sûs şehrindeki nüshanın, ez-Zeccâci'nin *el-Cumel* adlı eserinin baştan eksik bir nüshası olabileceği düşünülmektedir.

2.21. Kitâbu'l-Envâ'

ez-Zeccâci'ye ait böyle bir eserden bahsedilmektedir.²²⁴ Astronomi bilimiyle alakalı olan bu eser, ez-Zeccâci'nin bu bilimle yakından ilgilendiğini ortaya koymaktadır.

²²¹ İbn Hayr, *Fehrestu İbn Hayr el-İşbîlî*, s. 281.

²²² ez-Zirikli, *a.g.e.*, III, s. 299.

²²³ ez-Zeccâci, *el-Cumel*, s. 39.

²²⁴ Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 181.

2.22. Kitâbu'l-Hecâ' (Hecâ')

İlk dönem biyografi kitaplarında ez-Zeccâci'ye nispet edilen kitaplar arasında bu eserin adına rastlanılmamıştır. Buna karşın son dönem biyografi ve tarih kitaplarından bazılarının bu esri ez-Zeccâci'ye nispet ederek zikrettiği görülmektedir.²²⁵

Bununla beraber ez-Zeccâci'nin, *el-Cumel* adlı eserinin “el-Efâ'lu'l-Mehmûze” bölümünde “Bunların hepsini Kitabu'l-Hecâ'da zikrettim”²²⁶ şeklindeki sözlerin, ez-Zeccâci'ye ait böyle bir kitabın varlığına delil sayılabileceği de düşünülmektedir.

Bütün bunlarla beraber, biyografi kitaplarında ez-Zeccâci'ye ait olan “Kitabu'l-Heca” adlı bir kitaptan bahsedilmemesi ve *el-Cumel* şarihlerinden İbn Bâbşâz'ın kitabının ilgili yerinde “Kitabu'l-Hecâ” şeklinde değil de “Bâbu'l-Hecâ” şeklinde bir tabir kullanılıyor olması gerekçe gösterilerek, ez-Zeccâci'ye ait böyle bir eserin olmadığı ve “Kitabu'l-Hecâ”dan kastın *el-Cumel'in* bir bölümü yani “Bâbu'l-Hecâ” olduğu da söylenilmektedir.²²⁷

2.23. el-İstidrâk 'alâ İslâhı'l-Mantık

Bazı muasır kitaplarda ez-Zeccâci'ye nispet edilen bu kitabın²²⁸ ilk dönem biyografi kitaplarında ez-Zeccâci'ye açık bir şekilde isnadına rastlanılmamıştır. İbnu's-Sikkî'tin (ö. 244/858) *İslâhu'l-Mantık* adlı eseri üzerine yapılmış bir çalışma olduğu beyan edilen bu eser, henüz ortaya çıkarılmamış olup, kitabın isimi bizzat ez-Zeccâci tarafından verilmemiştir. Zira kitaba verilen bu isim, bazı terâcim ve tarih kitabı yazarları tarafından, Ebu Said Abdurrahman b. Muhammed b. Duset'in (ö. 431) *er-Raddu alâ'z-Zeccâci fî Mâ İstedrekehu alâ İbni's-Sikkî fî İslâhı'l-Mantık* adlı eserinden ilham alınarak verilmiştir.²²⁹

²²⁵ Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171.

²²⁶ ez-Zeccâci, *el-Cumel*, s. 298.

²²⁷ ez-Zeccâci, *el-Cumel*, s. 298, hms, 4.

²²⁸ Sezgin, *a.g.e.*, s. 181.

²²⁹ Sezgin, *a.g.e.*, s. 181.

2.24. Kitâbu Ğarâibi Mecâlisi'n-Nahviyyîn ez-Zâideti alâ Taşnîfi'l-Muşannifin

es-Suyûtî tarafından ez-Zeccâci'ye ait olabileceği belirtilen²³⁰ bu kitabı daha sonraki dönemlerde ez-Zeccâci'ye nispet ederek zikredenler de olmuştur.²³¹ Bu eser *Mecâlisu'l-Ulemâ* adlı eserle aynı eserdir.

2.25. Risâletun fi Beyâni'l-Es'ileti'l-Vârideti ale'l-Besmeleti ve Ecvibetihâ

İlk dönem kaynaklarında ez-Zeccâci'ye ait böyle bir eserden bahsedilmemekle beraber, son dönemde yazılan bazı kitaplarda bu eserin ez-Zeccâci'ye ait olduğu zikredilmekte²³² ve eserin Kahire'de Daru'l-Kutub'de eski bir mecmuanın içerisinde yer aldığı beyan edilmektedir.²³³

Ancak, *el-İdâh* adlı kitabın dördüncü baskısının ilgili yerinin dipnotuna bakıldığında, nâşir tarafından, Brockelmann'ın bu eseri ez-Zeccâci'ye nispet ettiği ancak eserin gidilip görüldüğünde, ez-Zeccâci'nin hocası ez-Zeccâc'a ait olduğunun anlaşılacağına dair açıklamalar yapılmaktadır.²³⁴

3. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Rivayetlere bakıldığında onun çok hareketli ve aktif bir hayat yaşadığı, nereye giderse gitsin, mutlaka ders alacağı bir hoca ya da ders vereceği bir talebe bulup, hocaları ve talebeleriyle olan bağlantısını hiç kesmediği açıkça anlaşılmaktadır.

ez-Zeccâci'nin o dönemde Bağdat'ta yaşayan meşhur alimlerin hemen hemen hepsinden ders aldığı düşünülmektedir. Bu da o dönemde Bağdat'taki ilmi hareketlilikten ve çeşitli kültür birikiminden büyük ölçüde faydalandığının açık göstergesidir. Bununla

²³⁰ eş-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*, V, s. 62.

²³¹ Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171.

²³² Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171; Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 182.

²³³ Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 182.

²³⁴ ez-Zeccâci, *el-İdâh*, *thm*, s. 8 (ikinci dipnot).

beraber ez-Zeccâcî'nin ilmi eğilimi çoğunlukla Nahiv ve Sarf ilimlerine olmuştur. Yazmış olduğu kitaplar da bu hükmü doğrulamaktadır.²³⁵

Yaşadığı asırda Arap dilinin önde gelen alimlerinden birisi olan ez-Zeccâcî, özellikle Nahiv (syntax-gramer) biliminin de önde gelen imamlarından kabul edilmiştir.²³⁶

Ebu Said es-Siyrâfî ve Ebu Ali el-Fârisî'nin tabakasından olduğu zikredilmektedir.²³⁷

Şam'da ilim okuttuğu ve imlâ dersleri düzenlendiği rivayet edilmektedir.²³⁸

Müsnit (rivayetleri senetleriyle aktaran) bir alimdir. Topladığı bilgileri kaynağına dayandırarak aktarmaktadır. Yalnızca hadis rivayetlerini değil, edebi metinleri, hatta dille ilgili özel görüşleri bile senetli aktarmaya özen göstermektedir.

Sika bir râvî olup, kendisinden hadis alınan ve ismi senetlerde zikredilen bir ilim adamı olduğuna, çok sayıda alimden, özellikle de Şam'da birçok alimden senetli olarak hadis rivayetinde bulunduğu işaret edilmekte²³⁹, hatta senetli rivayetlerine örnek bile verilmektedir.²⁴⁰

Eserlerinin içeriği ve üslubu, onun geniş ufuklu, çok yönlü ve ilmi kalitesi yüksek bir alim olduğunu açıkça göstermektedir.

ez-Zeccâcî'nin ilmi şahsiyetini ortaya koyabilmek için onu değişik açılardan inceleme gerekliliğine binaen, onun değişik yönlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür.

3.1. Kültürel Birikimi ve İhtisas Alanları

Lugat-Arap dili²⁴¹, Nahiv bilimi²⁴², Kur'an bilimleri²⁴³, sarf, hurûfu'l-hecâ, hurufu'l-meânî, kâfiye, şiir, lügat, edebiyat gibi alanlarda eserler vermiştir.

²³⁵ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitabu'l-Cumel fi'n-Nahv* (tah. Ali Tefvik el-Hamed), Muessesetu'r-Risâle (Beyrut), Dâru'l-Emel (İrbid), 1984, *thm*, s. 12.

²³⁶ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 127; es-Seyyid, Fuâd Şâlih, *Mu'cemu'l-Elkâb ve'l-Esmâi'l-Muste'ara fi't-Târîhi'l-Arabiyyi'l-İslâmî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1990, s. 151.

²³⁷ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127.

²³⁸ el-Bağdâdî, *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdât*, s. 273.

²³⁹ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202

²⁴⁰ İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202, 203, 204.

²⁴¹ Fuâd, Şâlih *a.g.e.*, s. 151; Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 180.

²⁴² Fuâd, Şâlih, *a.g.e.*, s. 151.

ez-Zeccâcî, Arapça'nın dışında daha birçok dili, aralarında kıyaslama yapacak derecede bilmekle beraber tespit edebildiğimiz kadarıyla bu dillerin adını açıkça zikretmemektedir. Cümlelerin temel unsurunu oluşturan “kelime” kavramının çeşitlerini sayarken, kelimenin isim fiil ve harfle sınırlı olduğunu ve bir dördüncü çeşidinin bulunmadığını vurgularken söylediği “bu meseleyi, Arapçadan başka, bildiğimiz çok sayıda dil üzerinde araştırdık ve kelimenin üç çeşitle sınırlı olduğunu gördük” gibi sözler ez-Zeccâcî'nin birçok dil bildiğinin açık delilidir.²⁴⁴

3.2. Nahiv Ekolü

Herkesin, yaşadığı zaman ve ortamın şartlarından etkilendiği bilinen bir gerçektir. ez-Zeccâcî'nin de yaşadığı asrın bir bireyi olarak çevresindeki doğal ve kültürel hareketlilikten müspet ya da menfi yönde etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî'nin yaşadığı zamanı, döneme hakim dogmatik ilmi bir tassubun, yumuşama eğilimleri gösterip ulaştığı zirveden artık inmeye başladığı ve gramatik mezhebî bloklamaların artık çözülme sürecine girdiği bir devir olarak tavsif etmek mümkündür.

Ancak bu durumun ez-Zeccâcî için tam olarak geçerli olmadığı düşünülmektedir. Çünkü o çevresinde olan biten hareketliliğin rüzgarına kapılıp, taraf olmayan bertaraf olur endişesine düşerek bu iki mezhepten birisinin görüşlerine bağlanıp belirli bir taraftan olmak yerine, her iki tarafın derslerine katıldığı gibi bu iki mezhep arasında orta yolu tercih eden mutavassit hocaların derslerine de katılmak suretiyle objektif bir tavır takınmaya çalıştığı, bunun da onun zamanla her iki mezhepten bağımsız ve müstakil görüşler ortaya koyabilmesini sağladığı görülmektedir.

ez-Zeccâcî'nin orta yollu bir alim olmasında ders aldığı hocaların etkisinin olduğu düşünülmektedir. Zira onun hocalarından el-Ahfeş ve İbn Keysân, hem Şa'leb'ten hem de el-Mubberred'den ders almışlardır. Hocası İbnu'l-Hayyât ve İbn Şuqayr da iki mezhebin görüşlerini harmanlamışlardır. Aynı şekilde hocalarından el-Mubberred'in talebesi olan ve

---

²⁴³ Sezgin, *a.g.e.*, VIII (Birinci cüz), s. 180.

²⁴⁴ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 14.

ondan sonra Nahiv ilminin en önemli imamlarından birisi olan İbn es-Serrâc da orta yollu bir alimdir.²⁴⁵

Bununla beraber ez-Zeccâcî'nin her ne kadar tarafsızlığını sürdürmeye çalışsa da zamanla ağırlıklı olarak Basra ekolünün görüşlerini tercih etmeye başladığı düşünülmektedir. Zira onun bazı yerlerde kendisini de içine alacak şekilde Basrîler için “aşhâb” tabirini kullandığı da görülmektedir.²⁴⁶ Ayrıca, ez-Zubeydî ez-Zeccâcî'yi Basra Ekolünün onuncu tabakasındaki Nahivciler arasında saymaktadır.²⁴⁷

Onun Basra Ekolü'ne karşı eğilimi *Muhtasarü'z-Zâhir* adlı eserinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira o, İbnu'l-Enbârî'nin Kûfî görüşlerinden çoğunluğunu çıkararak yerlerine Basrîler'in görüşlerini koymuştur. Bütün bunlara rağmen o mutaassıp ve mukallid de değildi. Çünkü o iki mezhep arasında objektif davranarak ikisinin görüşlerinden en hoşuna giden görüşü tercih ederdi. Bazen de hiç birini kabul etmez kendisi içtihat eder ve kendisine has orijinal fikirler üretirdi.²⁴⁸

3.3. ez-Zeccâcî ve Lügat Bilimi

ez-Zeccâcî nahiv biliminde olduğu gibi lügat bilimiyle ilgili olarak da çok sayıda eser vermiştir. Bu eserlerinden bazılarıyla lügat biliminde yeni çıkışlar açmayı da başarmıştır. Burada ez-Zeccâcî'nin lügatçilik yönü incelenecek olup ez-Zeccâcî'nin lügat bilmine etkisi ve bu bilim dalına getirdiği yeniliklerden bazıları ele alınacaktır.

3.3.1. ez-Zeccâcî'nin Lügat Çalışmaları

ez-Zeccâcî, devrinin en ünlü lügat hocalarından ilim almıştır. Bunlar arasında, Ebu'l-Hasen b. Keysân (ö. 299)²⁴⁹, Ebu Mûsa el-Hâmîd (ö. 305)²⁵⁰, Ebubekir b. es-Serrâc (ö. 316)²⁵¹, İbnu'l-Hayyât, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Manşûr (ö. 320), Ebubekir

²⁴⁵ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 18-19.

²⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, s. 86.

²⁴⁷ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîne ve'l-Lüğaviyyîn*, s. 119.

²⁴⁸ ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *thm*, s. 17.

²⁴⁹ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

²⁵⁰ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

²⁵¹ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

Muhammed b. el-Hüseyn b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321)²⁵², Ebu Ca'fer Ahmed b. Abdullah b. Muslim b. Kuteybe (ö. 322), Ebubekir Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî (ö. 328)²⁵³ gibi hocaları saymak mümkündür.

ez-Zeccâcî, bunlardan bazılarında hem lügat hem de diğer bilim dallarıyla ilgili dersler okumuşken, bazı önemli lügatçilerden ise lügat biliminin dışında dersler almıştır. Mesela, hocaları arasında lügatçi Ebu Mûsa el-Hâmıd (ö. 305)²⁵⁴ da vardır ancak ez-Zeccâcî ondan lügat ilmini değil de bazı hikaye ve kıssaları aldığını beyan etmektedir.²⁵⁵

Eserlerinin geneline yayılmış bu luğavi özelliklerin yanı sıra bir de özellikle lügat ilmiyle alakalı olarak ele aldığı eserler vardır. *el-Emâlî*, *el-Ahbâr*, *İştikâku Esmâillah*, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* ve *Kitâbu'l-Lâmât* gibi eserlerinde lügat ilmine çok geniş yer ayırmaktadır.

ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* adlı eserinde harflerin birbiriyle değişmesi ve kelimelerin birbiriyle lafız ve mana olarak benzeşmesi gibi luğavi konuları ele almakta, lügat ilmi ve felsefesiyle alakalı direk açıklamalar yapmaktadır. Bu eserde konular, harflere göre sınıflandırılmakta ve eser toplam 34 bابتan oluşturulmaktadır.

ez-Zeccâcî'nin bu eserinde, basılı sözlüklerde zikri geçmeyen on beş tane kelime zikrettiği söylenilmektedir.²⁵⁶

ez-Zeccâcî, bu eserinde lügat ilmiyle alakalı olarak çok ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Örneğin, “nispet yası”nın ibdale uğradığı zaman şeddeli “cim” harfine döndürüldüğüne dair bazı örnekler zikretmektedir. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Kelime	İbdalli Hali	Mana
كُوفِي	كُوفِج	Kûfeli
عُلُوي	عُلُوج	Yüksek-Yüce
مُرِّي	مُرَج	Acı ve yavan yiyecek

²⁵² es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehebî, *Tehzîbu Siyeri A'lâmin'N-Nubelâ'* (tah. Ahmet Fâyiz), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992, II, s. 120; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IV, s. 220; Keşhâle, *a.g.e.*, V, 124.

²⁵³ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, III, s. 140; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

²⁵⁴ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

²⁵⁵ ez-Zeccâcî, *el-İbdâl*, s. 79.

²⁵⁶ ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir*, s. 126.

Ayrıca *el-İbdâl ve'l-Muâkabe ve'n-Nazâir* adlı eserde söz konusu kelimelerin pratik uygulaması olarak şu şiir zikredilmektedir:

جارية منزلها علوج
كيف بها، وأنت ساجن
مُصَوَّبٌ عن دارها مُرَّجٌ²⁵⁷

İştikak ilmiyle ilgili olarak yazdığı *İştikâku Esmâillah* adlı eseri, yalnızca iştikak konusunu işlemekle kalmamış, Esmâu'l-Husnâ şerhlerine yönelik edebiyatın da öncüsü olmuştur. Buna karşın, Kâtip Çelebî *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde bu ilimle ilgili çok sayıda eser saymasına rağmen ez-Zeccâcî'nin eserini zikretmemektedir. Bununla beraber, Kâtip Çelebî'nin *Esmâullahi'l-Husna* şerhlerine dair zikrettiği eserlerin en önce yazılmış olanının ez-Zeccâcî'nin vefatından sonra yazılmış olması da dikkat çeken başka bir konudur. Bu da şu ana kadar tespit edilebilen ilk Esmâullahi'l-Husna Şerhinin ez-Zeccâcî tarafından telif edildiği görüşünü desteklemektedir.

ez-Zeccâcî'den, İbn Cinnî, İbn Fâris, el-Ezherî gibi bazı alimlerin ez-Zeccâcî'nin *İştikâku Esmâillah* adlı eserinden çok faydalandıkları, isim zikretmeden de olsa bazı alıntılar yaptıkları söylenilmektedir.²⁵⁸

Aynı şekilde ez-Zeccâcî, lügat ilmiyle ilgili olarak harflerin manaları konusunda, *Hurûfu'l-Me'ânî* ve *Kitâbu'l-Lâmât* adlarında iki eser vermiştir.

ez-Zeccâcî'nin özellikle *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı kitabı ile ortaya koymuş olduğu çalışması, mana harflerini derli toplu olarak bir araya getirme faaliyetlerinin ilki olarak görülmektedir. Zira, yalnızca bir harfin (elif lâm gibi) farklı manalarını açıklamaya yönelik çalışmalar ve bazı eserlerin içerisindeki mana harfleriyle alakalı serpiştirme bölümler bir tarafa bırakılacak olursa, ez-Zeccâcî'den önce, onun *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eseri gibi, meseleye bütüncül olarak bakan ve bütün meânî harflerini toplamaya yönelik bir çalışmanın varlığı şu ana kadar bilinmemektedir. Mana harflerinin sayısı baz alınacak olursa, mana harflerinin hepsini istiksâi olarak ele almamış olmasına rağmen ez-Zeccâcî'nin bu eserinin, “kendisinden öncekilerin hâsulası, kendisinden sonrakilerin de bir

²⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-Muâkabe ve'n-Nazâir*, s. 104.

²⁵⁸ Abdu'l-Huseyn el-Mubârek, “ez-Zeccâcî ve Eşeruhu *İştikâku Esmâillah*”, s. 200.

hülasası' mahiyetinde sayılabileceği de düşünülmektedir. Bu bakımdan, ez-Zeccâcî'nin lügat ilmiyle ilgili araştırmalara yeni bir boyut kazandırarak özellikle **metodolojik ve formal (biçim) açılardan bu ilminin seyrini ve gelişimini etkilemiş olduğu** görülmektedir.

ez-Zeccâcî, Lâm harfiyle ilgili olarak kaleme aldığı *Kitabu'l-Lâmât* adlı eserinde lâm harfinin otuz bir çeşidinden ve cümleye kattığı anlamlardan bahsetmektedir. ez-Zeccâcî'nin bir tek harfin kullanımıyla ilgili olarak çok detaylı lügavi açıklamalar getirdiği bu çalışmasıyla da lügat ilmiyle uğraşanlara yeni bir bakış açısı kazandırarak bu ilmin gelişimine katkı sağladığı düşünülmektedir.

3.3.2. ez-Zeccâcî'nin Kendisinden Sonraki Lügat Çalışmalarına Etkisi

ez-Zeccâcî, Lügat ilminin bazı dallarında ortaya koyduğu eserlerle hem dikkat çekmiş hem de yapmış olduğu metodolojik katkılarla bu bilimin tarihi seyrine yön veren şahsiyetlerden olmuştur.

ez-Zeccâcî Arap diliyle ilgili birçok dalda ilimlerin şekillenmesine ve müstakil dallar halinde gelişmesine de öncülük etmiştir. *el-İdâh fî 'İleli'n-Nahv*, *Hurûfu'l-Me'ânî*, *İştikâku Esmâillah*, *Lâmât* gibi eserleriyle bazı ilimlerin bağlı oldukları anabilim dalları içerisinde özel bir form kazanmalarına hatta ayrılıp başlı başına bir bilim dalı haline gelmelerine yardımcı olduğu düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî'nin sürekli ders verdiğiinden dolayı üstün bir organize yeteneğine sahip olduğu kitaplarının sunum üslubundan açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira ez-Zeccâcî, sanki, bilgiyi talebenin kafasına kazırcasına yerleştirecek bir metod geliştirmeye çalışmıştır. Onun bu bilgiyi organize etme yeteneğinin kendisinden sonraki bazı alimlerde eserlerini oluştururken takip edecekleri plan ve düzen hususunda etkili olduğu görülmektedir.

Netice olarak, ez-Zeccâcî'nin nahiv ilminde olduğu gibi lügat ilminde de kendisinden sonra yapılan çalışmaları etkilemiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumu şu şekilde ifade etmek mümkündür.

3.3.2.1. Hurûfu'l-Me'ânî Çalışmalarına Etkisi

Tek bir harfin değişik manalarının ve kullanım özelliklerinin açıklanması üzerine yapılan müstakil çalışmaların yanı sıra, eserlerin içerisinde dağınık ve ya müstakil bölümler halinde zikredilen hurufu'l-me'ânî çalışmaları ez-Zeccâcî'den önce var olduğu gibi ondan sonra da yapılmaya devam edilmiştir.

Ancak, ez-Zeccâcî'den sonra, hurufu'l-me'ânîyle ilgili olarak yazılan eserler yeni bir boyut kazanmış meseleye bütüncül bakan ve değişik meânî harflerini bir araya toplamaya yönelik müstakil eserler kaleme alınmaya devam edilmiştir.

ez-Zeccâcî'den sonra yazılan ve ez-Zeccâcî'nin eseriyle üslup açısından aynı olmasalar da onun eseri gibi sadece meânî harflerini açıklamaya yönelik olarak yazılmış eserlerin en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Yazar	V.T.	Eser Adı	Harf Adedi
er-Rummânî	384/944	<i>Me'ânî'l-Ḥurûf</i>	69
el-Herevî	415/1024	<i>el-Uzhiyye fî 'İlmi'l-Ḥurûf</i>	41
el-Mâlikî	702/1302	<i>Raṣfû'l-Mebânî fî Şerḥi Ḥurûfu'l-Me'ânî</i>	95
Murâdî	749/1348	<i>el-Cene'd-Dânî fî Ḥurûfî'l-Me'ânî</i>	105

ez-Zeccâcî'nin eseriyle üslup açısından benzer olmadıkları gibi konusu da sırf hurûfu'l-me'ânî olmayan ancak içerisinde hurûfu'l-me'ânî konusuna çok geniş yer verilen bazı eserler vardır. Bunların en önemlileri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Yazar Adı	Vefat T.	Eser Adı	Harf Adedi
İbnu'l-Fâris	395/1004	<i>eş-Şâhibî fî Fıkhî'l-Luga</i>	102
Ebu'l-Manşûr eş-Şeâlibî	430/1038	<i>Fıkhî'l-Luga ve Sırrı'l-'Arabiyye</i>	38
İbnu Hişâm el-Enşârî	761/1359	<i>Muğni'l-Lebib an Kutubi'-Eârib</i>	99
es-Suyûfî	911/1505	<i>el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Ḥurûf</i>	112

ez-Zeccâcî, *Ḥurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinde 137 tane edat zikretmektedir.

ez-Zeccâcî'den sonra hurûfu'l-me'ânî ile ilgili olarak yapılan çalışmalar incelenip, ele aldıkları harf kapasiteleri açısından ez-Zeccâcî'nin *Ḥurûfu'l-Me'ânî* adlı eseriyle

karşılaştırıldığı zaman, ez-Zeccâcî'nin kitabının, mana harflerinin hepsini istiksâî olarak ele almamış olmasına rağmen, “*kendisinden öncekilerin hâsulası, kendisinden sonrakilerin de bir hülasası*” mahiyetinde bir görünüm arz ettiği şeklindeki görüşün, harf kapasitesi açısından isabetli olduğu görülmektedir.

3.3.2.2. İştikâk Çalışmalarına Etkisi

ez-Zeccâcî, iştikak ilmiyle ilgili olarak kendisinden önce ortaya konulan zengin birikimi, bu hususta lügatçi hocalarından aldığı bilgileri ve kendi ilmî yeteneğini birleştirerek o güne kadar bu hususta eşine rastlanılamayan bir tarzda teliflerde bulunduğu bilinmektedir. Bununla beraber, günümüze ulaşan eserlerinden *İştikâku Esmailah* adlı kitabı bu hususta ortaya koyduğu en güzel eseri sayılmaktadır. O, bu eseriyle iştikak konusunda seçkin bir eser ortaya koymakla kalmamış Esmaili'l-Husna şerhleriyle ilgili edebiyatın da yeni bir formda şekillenerek müstakil bir dal haline gelmesine öncülük ettiği ortaya çıkmıştır.

Burada işaret edilmesi gerekli meselelerden birisi de şudur: Mâzin el-Mubârek, Hacı Halife'nin *Keşfüz-Zunûn* adlı eserinde *Şerhu Esmail'l-Husnâ* adında 31 tane eser zikrettiğini, bunlardan en önce vefat edenin h. 388/998 yılında vefat etmiş olduğunu dolayısıyla ez-Zeccâcî'nin bu alanda kitap yazarların ilki olduğunu belirtmektedir.²⁵⁹

Mâzin el-Mubârek'in bu sözlerine, sonuç olarak ulaştığı hüküm açısından katılmakla beraber, hükme medar olarak sunulan verilerde düşülen bazı aktarma hatalarının belirtilmesi açısından, el-Mubarek'in yukarıdaki sözlerini iki açıdan değerlendirmek mümkündür.

Birincisi: Hakikatte Mâzin el-Mubârek'in “*Keşfüz-Zunûn* sahibi, Esmail-Husna şerhlerine dair “*Şerhu Esmail'l-Husna*” adında 31 tane eser zikreder” şeklindeki ibaresi doğrudur. Ancak Mâzin el-Mubarek'in ifadelerinin, *Keşfüz-Zunûn*'da bu Edebiyatla ilgili sadece 31 tane eser zikredildiği gibi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermesi de muhtemeldir. Zira Kâtip Çelebi, ismi *Şerhu Esmail'l-Husnâ* olmasa da Esmail-Husnâ' Edebiyatı'na dair bir eser daha zikretmektedir. Böylece *Keşfüz-Zunûn*'da bu edebiyata dair zikredilen

²⁵⁹ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 35.

eserler, içlerinden bir tanesinin yazarı ve eserin telif tarihi belirtilmemiş olsa da toplamda otuz ikiye ulaşmaktadır.

İkincisi: el-Mubarek'in, *Keşfüz-Zunûn*'da *Şerhu Esmâ'î'l-Husnâ'* adıyla zikredilen eserlerin hepsinin ez-Zeccâcî'den sonra vefat eden alimler tarafından yazıldığı dolayısıyla ez-Zeccâcî'nin bu meydanda ilk eser yazan kişi olduğu ve bunlar arasında ez-Zeccâcî'ye vefat olarak en yakın olan kişinin h. 388 yılında vefat ettiğine dair ibareleri de yine tam isabetli değildir. Zira, Mâzin el-Mubârek'in h. 388 yılında vefat eden kişiyle kasti *Şerhu Esmâ'î'l-Husnâ'* adlı eserlerin sahibi el-Hâfız Ebu Süleyman Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî'dir (ö. 388/998).²⁶⁰ Bununla beraber *Keşfüz-Zunûn*'da ismi zikredilenler arasında ez-Zeccâcî'nin vefat tarihine daha yakın olan başka birisi daha vardır. O da Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Hanefî el-Ceşşâş'dır (ö. 370).²⁶¹ Bundan dolayı da mesele hakkında çok düşük de olsa bazı ihtimaller ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Her iki alimin de eserlerini ömürlerinin son yıllarında yazdıkları farz edilecek olursa bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Ancak, ez-Zeccâcî'nin bu eserini ömrünün son senesinde yazdığı esas alınıp, el-Ceşşâş'ın da *Şerhu Esmâ'î'l-Husnâ'* adlı eserini ömrünün daha erken yaşlarında yazdığı farz edilerek, el-Ceşşâş'ın h. 305/917 yılında doğup 370/980 yılında vefat ettiği²⁶² üzerinde düşünülecek olursa, ez-Zeccâcî vefat ettiğinde el-Ceşşâş'ın yaklaşık otuz iki yaşlarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yaş eser telifi için yeterli bir yaştır. Bu da düşük bir ihtimal de olsa el-Ceşşâş'ın bu hususta ez-Zeccâcî'den önce eser vermiş olduğu ihtimalini doğurmaktadır. Ancak el-Ceşşâş'ın bu eserini otuzlu yaşlarından önce yazmış olduğuna dair de kesin bir delile rastlanılmamıştır.

Burada genel olarak isimlerin iştikakıyla ilgili yazılan eserlere de değinmek uygun görülmüştür. ez-Zeccâcî'den önce Ebu Nasr Ahmed b. Hatem el-Bahilî'nin (ö. 220) *İştikaku'l-Esmâ'* ve Ebu'l-Velîd Abdulmelik el-Mehdevî'nin (ö. 256) *İştikaku'l-Esmâ'* adlı eserleri gibi genel olarak isimlerin iştikakına yönelik bazı eserler kaleme alınmıştır.²⁶³ Ancak bu durumun Esmâullahi'l-Husnâ'nın iştikak ve şerhine dair şu ana kadar bilinen ilk müstakil eserin ez-Zeccâcî'nin *İştikâku Esmâillah* adlı eseri olduğu tezi aleyhine delil teşkil etmediği görülmektedir.

Bu konuda işaret edilmesi gereken hususlardan birisi de İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Tefsîru Ğaribi'l-Kurân* adlı eserinin mukaddimesinde “Bu kitabımıza Allah'ın

²⁶⁰ Hacı Halife, *Keşfüz-Zunûn*, II, s. 1032.

²⁶¹ Hacı Halife, *Keşfüz-Zunûn*, II, s. 1032.

²⁶² Zirikli, *a.g.e.*, I, 171.

²⁶³ Hacı Halife, *Keşfüz-Zunûn*, I, 102.

(c.c.) güzel isimlerini ve yüce sıfatlarını zikrederek başlayalım ve onların tevil (mana ve yorum) ve iştiaklarından da bahsedelim”²⁶⁴ şeklindeki sözleridir.

Evet, ez-Zeccâcî’den önce aynı konuya değinenler olmuştur. Ancak bu durumun, ez-Zeccâcî’nin meseleyi müstakil bir kitapta ele alarak, *Şerhu Esmâillahi’l-Husnâ*’ tabirinin terimleşerek müstakil bir araştırma alanı olmasını sağlayan ilk orijinal eseri yazmış olduğu görüşünü çürütmeye yetmediği düşünülmektedir.

3.4. Hadisçiliği

Hadis isnatlarında adına çokça rastlanılması ez-Zeccâcî’nin Hadis ilmiyle ciddi şekilde uğraştığına delalet etmektedir. Bu hususta İbn Aşâkir, ez-Zeccâcî’nin hadis rivayetiyle ilgilendiğini söyledikten sonra senesinde ez-Zeccâcî’nin de bulunduğu bazı hadis rivayetleri zikretmektedir.²⁶⁵

3.5. Fıkıhçılığı

Fıkıh ilmi, alimlerin öğrenim süreçlerinde hocalarından öğrendikleri ilk ilimlerdenidir. ez-Zeccâcî’nin *el-İzkâr bi’l-Mesâilî’l-Fıkhîyye* adlı eseri, Fıkıh ilminin “talâk” konusunda yazılmış bir eserdir. Bu durum ez-Zeccâcî’nin bu hususta kitap yazıp içtihat edebilecek kadar yeterli bilgiye sahip olduğunun açık bir işareti olarak görülmektedir.

ez-Zeccâcî hem nahiv hem de fıkıh ilimlerinde ilmi derinliğe ulaşmış alimlerdenidir. Bu yüzden o, *edîbu’l-fuķehâ’ ve faķîhu’l-udebâ’* diye nitelendirilmektedir.²⁶⁶

²⁶⁴ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru’l-Fikir, 1984), s. 35, dipnot. 4.

²⁶⁵ İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 202-204.

²⁶⁶ ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve’l-Mukâkabe ve’n-Nazâir, thm*, s. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

ez-ZECC'AC'İNİN el-EMALÎ ADLI ESERİN MUHTEVASI

1. Emâlî Edebiyatı

Hadis, Fıkıh ve Tefsir ilimlerinin yanı sıra Arap Dili ve Edebiyatıyla ilgili olarak çok sayıda emâlî kitabı tedvin edilmiştir. Arap Dili ile ilgili olarak yazılan kitaplardan bir kısmı emâlî tarzında oluşturulduğu halde mecâlis diye isimlendirilmektedir. Bu durum zamanla alimler arasında mecâlis ve emâlî kavramlarının müteradif olduğu kanısını yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kanaatimizce, bu iki kavram bazı yönlerden her ne kadar birbirine benzese de aralarında tam bir müteradiflik söz konusu değildir.

Burada hem iki terimin de kavramsal analizi yapılacak hem de aralarındaki müteradiflik ilişkisi incelenecektir. Daha sonra Arap Dili ile alakalı emâlîler zikredilecektir.

1.1. Emâlî Kavramının Tahlili

Emâlî edebiyatına dair, farklı bilim dallarında çok fazla eser verilmiştir. Burada “*emâlî*” kavramının manası açıklanacaktır.

1.1.1. Lügat Manası

İmlâ kelimesi sözlükte “uzatmak” anlamında kullanılır. Kelimenin “mühlet vermek²⁶⁷, yazdırmak, dikte etmek²⁶⁸” şeklindeki mânaları da “uzatmak” manasıyla ilgilidir. Buna göre “bir kitabı imlâ etmek” onu, yazacak kişiye “uzun süre okumak” demektir. İmlâ kelimesinin aslının “ımlâl” olduğu, **ımlâ**’yı Benî Temîm’in, **ımlâl**’i de Benî Esed’in kullandığı ifade edilmiştir. Kelimenin her iki şekli de “*yazdırmak*” anlamında Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaktadır.²⁶⁹

²⁶⁷Ebul-Fağl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Manzûr el-İfrîkî, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru’l-Meârif, Kahire, ts., “ملا”, VI, s. 4272.

²⁶⁸ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu’l-Lüga ve Şihâhu’l-Arabiyye (eş-Şihâh)* (tah. Ahmed Abdulğafûr Attâr), Dâru’l-İlmi Lillmelâyîn, Beyrut, 1990, “ملا”, VI, s. 2497; Muhammed Murteğâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Kuveyt, 2001, “ملو”, XXXIX, s. 555.

²⁶⁹ Abdullah Aydınlı, “İmlâ”, *DİA*, XII, s. 225.

1.1.2. Terim Manası

İmlâ kelimesinin terim manasıyla ilgili olarak şu iki tanımı zikretmek mümkündür:

Hacı Halife *emâli* kelimesinin kavramsal içeriğiyle ilgili olarak şunları zikretmektedir: “Bir alim ders vermek için gelir oturur, etrafına da öğrenciler kalem ve defterleriyle otururlar. Alim söyler talebeler yazarlar. Zamanla biriken bilgiler neticesinde bir kitap meydana gelir ki bu kitap “İmlâ” ya da “emâlî” diye adlandırılır.”²⁷⁰

Kettânî hadis emâlîleriyle ilgili olarak şu tanım ve açıklamaları zikretmektedir: “Emâlî, imla kelimesinin çoğuludur. (İmla meclisleri düzenlemek) eskiden alimlerin özellikle de hadis alimlerinin görevlerinden birisi idi. Salı ve Cuma günleri düzenlenir, hem dersin hem de mekanın değerine binaen genellikle mescitlerde kurulurdu. Onların bu husustaki metodu şöyle idi: Mustemlî dersin başına “Bu meclis, falanca şeyhimizin, falanca mescitte falanca gün yazdırdığı (İmlâ ettirdiği) meclistir.” diye yazar ve tarih atardı. Sonra Mumlî (şeyh) bazı hadis ve eserleri senetleriyle beraber zikredip, o hadislerde geçen anlaşılması zor kelimeleri (ğarip) açıkladıktan sonra o hadislerle ya da konuyla alakalı olarak bazı ek bilgileri de aktarırdı. Ancak bu ek bilgileri senetli olarak da senetsiz de zikredebilirdi.²⁷¹ Kâtib Çelebî, Şâfiî âlimlerinin bu alanda meydana getirdikleri eserlere “*ta lîk*” adını verdiklerini zikretmektedir.²⁷²

Emâlîlerin yazıldığı her bir derse “meclis” (çoğulu mecâlis) dendiği için bazı emâlîler “mecâlis” veya “mücâlese” (çoğulu mücâlesât) yahut “nevâdir” adıyla da anılmıştır.²⁷³

Bu tanımlardan çıkan ortak mana ve neticeye göre bir tanım yapılacak olursa *emâlî* kavramını şu şekilde ifade etmek mümkündür: *Emâlî, bir âlimin, önceden belirlenmiş periyodik günlerde, tedvin amacıyla talebelerine hadis metinleri başta olmak üzere edebiyat, fıkıh, tefsir ve akaid metinlerini veya başka bilgileri yazdırmasıyla oluşan eser türüdür.*

Emâlîler, çoğunlukla hocanın dersin sunumu hususunda belirli bir metoda bağlı kalmaksızın verdiği derslerden oluşmaktadır. Bu yüzden emâlî kitapları sünen ve cami’ kitapları gibi fıkıh bablarına göre tertip edilmemiş, müsnetlerde olduğu gibi belirli bir

²⁷⁰ Hacı Halife, *Keşfu’z-Zunûn*, s. 161.

²⁷¹ es-Seyyid Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî, *er-Risâletü’l-Mustetrafê*, Mektebetü’l-Kulliyâtü’l-Ezheriyye, Kahire, ts., s. 119.

²⁷² Hacı Halife, *Keşfu’z-Zunûn*, s. 161.

²⁷³ Yaşar Kandemir, “Emâlî”, *DİA*, XI, s. 70.

sahabinin tüm rivayetleri belirli bir yerde bir araya getirilmemiştir. Bundan dolayı emâlilerin belirli bir düzene göre dizayn edilmesi ve okuyucuya fayda verip işini kolaylaştıracak fihristlerle donatılması gerekmektedir.²⁷⁴

1.2. Mecâlis Kavramının Tahlili

Emâlî ve mecâlis kavramlarının daha iyi anlaşılıp aralarındaki farkların net olarak ortaya çıkması için burada mecâlis kavramının tahlili yapılacaktır.

1.2.1. Lügat Manası

“Meclis” kelimesinin çoğulu “mecâlis”, “mucâlese” kelimesinin çoğulu ise “Mucâlesât” kelimeleridir. Hepsi oturmak, bir araya gelmek, oturlan toplanılan yer, oturma zamanı gibi manaları ifade etmektedirler²⁷⁵.

1.2.2. Terim Manası

Mecâlis, Arap Dili ve Edebiyatı çerçevesinde meydana getirilen telif çeşitlerinden birisidir. Mecâlislerde, alimlerin meclislerinde meydana gelen ilmi konuşma ve diyalogların yazıya geçirilmesi amaçlanmıştır.²⁷⁶

Mecâlis kelimesinin, alimlerin meclislerinde meydana gelen şeylerin yazılması manasına geldiği de söylenmektedir.²⁷⁷ Bu durumda üstat, -ilmi birikimini kullanarak irticalen aklına gelenleri anlatır ve kendisine yöneltilen değişik sorulara cevaplar verir. Bu meclislerde cereyan eden ilmi konuşmaların hepsi yazılarak bir araya toplanır, ortaya çıkan çalışma da mecâlis diye adlandırılır.²⁷⁸

²⁷⁴ el-Mehâmîlî, *el-Emâlî, thm*, s. 31.

²⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânul-'Arab*, “جلس”, I, s. 657.

²⁷⁶ Muştâk Abbâs Ma'n, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Fıkhı'l-Luga*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 159.

²⁷⁷ Muştâk Abbâs, *a.g.e.*, s. 159.

²⁷⁸ Ebu'l-Abbâs, Ahmed b. Yahya Şa'leb, *Mecâlisu Şa'leb* (tah. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Meârif, Mısır, *thm*, s. 23.

1.3. Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Karşılaştırılması

Araştırmacıların çoğunluğu *emâlî* ve *mecâlis* kavramlarının müteradif olduğunu belirtmektedir. Buna karşın mecâlis kavramının emâlî kavramından daha kapsamlı olduğu düşünülmektedir. Çünkü imla meclisleri, dersi verecek alim tarafından özel olarak düzenlenmekte ve alimin talebelere imla ettirdiği dersin yazılması amaçlanmaktadır. Buna karşın, mecâlisler de imla ile iç içedir. Bunlar, ders mahiyetinde olmasalar bile alimlerin meclislerinde meydana gelen konuşmaların talebeler tarafından kayda geçirilmesiyle oluşmaktadır. Bununla beraber, emâlî ve mecâlis kelimelerinin bir biriyle müteradif oldukları ve aralarındaki farkın bu meclislerin icra edilme tarzında ortaya çıktığı da söylenmektedir.²⁷⁹

Birbiriyle müteradif gibi görünen “emâlî” ve “mecâlis” kelimelerinin hem kavramsal içerikleri hem de kullanımları arasında ince farklar vardır.

“Emâlî” ile “mecâlis” kavramları müteradif gibi kullanılsalar da aralarında tam bir teradüf olmadığını söylemek mümkündür. Zira bu iki kavramın aynı manayı ifade ettikleri yerler olsa da belirli yönlerden farklılık gösterdikleri yerler de vardır. Bununla beraber, aralarındaki şekil ve muhteva bezerliğinden dolayı bazı bilim adamları bu iki kavramın müteradif oldukları ve birbirinin yerine kullanılabilecekleri kanısına varmış olabilecekleri düşünülmektedir.

Ayrıca, iki kavram arasındaki bu teradüf algısının ortaya çıkışının temelinde önceki alimlerden bazılarının bu iki kavramı, aralarını tam olarak ayırmadan birbirinin yerine kullanmalarının önemli rol oynadığı da düşünülmektedir. Bu hususta şunları zikretmek mümkündür:

Bazı kitaplar, *mecâlis* tertibine göre yazıldıkları halde *emâlî* diye isimlendirilmektedirler. İbnu’ş-Şeceri’nin “*el-Emâlî*” adlı eseri buna örnek teşkil etmektedir. Çünkü bu eser 78 meclisten oluştuğu halde “el-Mecâlis” olarak değil de “el-Emâlî” olarak isimlendirilmiştir.

Ebu Ali el-Ğâlî’nin (ö. 356) “el-Emâlî” adlı eseri sema’ meclislerine göre dizayn edilmemiştir. Oysa ki Ebu Ali el-Ğâlî, eserinin mukaddimesinde, bu kitabı Perşembe

---

²⁷⁹ Sezgin, *a.g.e.*, II, s. 133.

günlerinde (el-Ahmed), Kurtuba şehrinde, Câmî'ü'z-Zehrâ'da ezberinden imlâ ettirdiğini söylemektedir.²⁸⁰

Bunların yanı sıra, bazı eserler, sema' meclislerine göre tertip edildikleri halde “emâlî” diye adlandırılmaları gerekirken “mecâlis” diye isimlendirilmektedirler. Arap diliyle ilgili emâlîlerden *Mecâlisu Şa'leb'in* bunun en belirgin örneklerinden birisi olduğu görülmektedir.

Mecâlisu Şa'leb adlı eseri okuyan kişi yukarıda zikredilenleri açıkça görme fırsatı bulacaktır. Zira ders anında bazen Şa'leb'e sorular sorulmakta, o da genellikle soruya uygun cevaplar vermektedir. Bazen net bir şey söylemeyip ihtimalli cevaplar vermekte²⁸¹, bazen de o sorunun cevabını bilmediğini açıkça beyan etmektedir.²⁸²

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî'si* ise, Şerif Murtaza'nın *el-Emâlî'si* gibi meclislere, el-Ğâlî'nin *el-Emâlî'si* gibi bölüm, konu ve meselelere göre tertip edilmediği halde yine de *el-Emâlî* diye isimlendirilmiştir. Bununla beraber, ez-Zeccâcî'ye ait olan ve meclislerden oluşan başka bir eser de *Mecâlisu'l-'Ulema* diye isimlendirilmiştir.

“Emâlî” kelimesi “mecâlis” kelimesinin müteradifi değildir. Çünkü *mecâlis kitaplarından bir kısmı, tedvin için kurulmuş bir meclis neticesinde meydana getirilmemiştir. Zira onlardan bir kısmı özel meclisler düzenlenmeksizin müellifleri tarafından yazılmış kitaplardır.*

Her iki kavram da önceki alimlerin sözlerinin toplandığı eserlere delalet ediyor olmakla beraber kullanımları ve icra edilmiş yöntemleri arasında ince farklar vardır.

Bu bölümün başından beri değişik başlıklarla da olsa, emâlî ve mecâlis kavramlarına farklı yönlerden açıklık kazandırmak amacıyla zikredilen ilmi verilerden yola çıkarak, bu iki kavramın (emâlî ve mecâlis) genel olarak belirli açılardan benzeştikleri, bazı yönlerden ise ayrıldıkları görünmektedir. Bu benzerlik ve farkların belirleyici unsur mahiyetinde olanlarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

²⁸⁰ Ebu Ali İsmâil b. el-Ğâsım el-Ğâlî, *el-Emâlî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts., s. 3.

²⁸¹ Ahmed b. Yahya Şa'leb, *Mecâlisu Şa'leb*, I, s. 85, 174, 178, 222, 328.

²⁸² Şa'leb, *Mecâlisu Şa'leb*, I, s. 165.

1.3.1. Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Benzer Yönleri

1-Her iki kavram da önceki alimlerin sözlerinin toplandığı eserlere delalet etmektedir.

2- Ders her ikisinde de kayıt altına alınmaktadır bundan dolayı kayıt yöntemi açısından bir benzerlik söz konusudur.

3-Aynı şekilde, her ikisinde de konuların ve maddelerin “hoca” tarafından belirleniyor olması açısından da bir benzerlik söz konusudur.

4-Büyüklikleri farklılık arz etse bile her ikisinde de bir meclis bulunmaktadır.

1.3.2. Emâlî ve Mecâlis Kavramları Arasındaki Farklar

Emâlî ve mecâlis kavramları arasındaki temel farklar “derslerin icra edilmiş tarzında ve o günkü oturumun kuruluş gayesinde” ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber farklılık oluşturan ayırıcı unsurlardan bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Emâlîlerde dersin yer ve zamanının önceden belirlenmesi esastır.²⁸³ Mecâlislerde böyle bir şart yoktur.

2-Emâlîler *tedvin amacıyla kurulmuş bir meclis neticesinde* meydana gelmiş eserlerdir. Buna karşın mecâlis kitaplarından bir kısmı, tedvin için kurulmuş bir meclis neticesinde meydana gelmemiştir. Çünkü, mecâlislerde genel olarak alimlerin meclislerinde meydana gelen konuşma ve tartışmaları kayıt altına almak amaçlanmıştır.²⁸⁴

3-Emâlî kitaplarının oluşturulmasında özel meclis (özel oturum) düzenlenmesi şarttır.²⁸⁵ Buna karşın mecâlis kitaplarından bir kısmı özel meclisler düzenlenmeksizin müellifleri tarafından yazılmış kitaplardır.

---

²⁸³Ebubekir Ahmed b. Ali b. Şâbit el-Hatib el-Bağdâdî (tah. Muhammed Acâc el-Hatib), *el-Câmî li Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmî'*, Muessesetu'r-Risâle, ts., II, s. 69.

²⁸⁴ Muştâk Abbâs, *a.g.e.*, s. 159.

²⁸⁵ el-Bağdâdî, *el-Câmî li Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmî'*, II, s. 69.

4-Emâlilerde mumlî dersin daha uzaktakilere ulaşmasını sağlamak için bir veya daha fazla mustemli görevlendirebilmektedir.²⁸⁶ Buna karşın, mecâlislerde genel olarak böyle bir uygulamaya başvurulmamaktadır.

5-Emâlî derslerinde dersi kaydeden kâtiplerden biri, söylenenlerden bir harf bile kaçırdığı ya da iyi anlayamadığı zaman dersi geri aldırıp yazdığı şeyleri sağlamaştırma imkan ve hakkına sahiptir. Yani emalilerde ders esnasında, dersin geri alınıp yazdırılanların kontrol edilmesi mümkünken, mecalislerde genellikle derse pek müdahale edilmemektedir.

6-Emâlî meclislerinin akabinde, mumlînin, imla ettirdiği bilgileri kendi nüshasıyla ve ya ezberiyle karşılaştırmalı olarak kontrol ederek bir geribildirim yapması esastır.²⁸⁷ Mecâlislerde böyle bir şart yoktur.

7-İmla meclislerinin halka açık belirli yerlerde özellikle de büyük mescitlerde düzenlenmesi esastır²⁸⁸, mecâlislerde böyle bir şart yoktur.

8- İmla meclisleri, dersi verecek alim tarafından özel olarak düzenlenmekte ve alimin talebelere imla ettirdiği dersin yazılması amaçlanmakta ve bu yazma işi, derse katılan talebelerin yanı sıra çoğunlukla önceden belirlenmiş ve tanınmış müstensihler tarafından gerçekleştirilmektedir. Buna karşın mecâlisler, alimlerin meclislerinde meydana gelen konuşmaların önceden belirlenmeden orada bulunan talebeler tarafından kayda geçirilmesiyle oluşmaktadır.

9- Emali türünde yazılmış eserlerin mecalis türünde yazılanlardan çok olduğu da beyan edilmektedir.²⁸⁹

1.4. Arap Dili İle İlgili Emâlîler

En eski emâlî kitabını kimin yazdığı kesin olarak bilinmemekle beraber bilinen en eski emâlîler Leys b. Sad'ın (ö. 175/791) *Meclisun min Fevâid*, İmam Ebu Yusuf'un *el-*

²⁸⁶el-Bağdâdî, *el-Câmî' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmî'*, II, s. 79; Celauddin, es-Suyûtî, *Tedribur'-Râvî fi Şehî Takribî'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevşer, Beyrut, 1415, II, s. 574.

²⁸⁷ es-Suyûtî, *Tedribur'-Râvî*, II, s. 581; Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Curcânî (ö. 408), *el-Emâlî (tah. Hind bintü Muhammed Ahmed el-Yahya)*, (Yüksek Lisans Tezi) Melik Suûd Üniversitesi, 1424, *thm*, I, s. 17-18.

²⁸⁸el-Bağdâdî, *el-Câmî' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmî'*, II, s. 71.

²⁸⁹ Şa'leb, *Mecâlisu Şa'leb*, *thm*, s. 23-24.

Emâli, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Cüz' mine'l-Emâli* ve Ahmed b. Habîb eş-Şücâî'nin tarafından yazıldığı *Cüz' mine'l-Emâli* adlı eserleridir.²⁹⁰ Bununla beraber, diğer ilimlerde yazılmış olan emâliler ve “*en-Nevâdir*” kitapları bir tarafa bırakılacak olursa, Arap diline özellikle Arap şiirine kaynaklık eden emâlilerden bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür:

- 1-*Kitâbu'l-Emâli*, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna (ö. 210/825)²⁹¹
- 2-*Kitâbu'l-Mucâlesât*, Ebu'l-Hasen Ali b. Ubeyde er-Riyhânî (ö. 319/831)²⁹²
- 3-*Kitâbu'l-Emâli*, Muhammed b. Ziyâd b. el-A'râbî (ö. 230/844)²⁹³
- 4-*Kitâbu'l-Emâli*, Hârûn b. Ali b. Yahya el-Munecim (ö. 288/900)²⁹⁴
- 5-*Kitâbu'l-Emâli*, *el-Mecâlis*, *el-Mucâlesât*, Ebu'l-Abbâs Sa'leb (ö. 291/903)²⁹⁵
- 6-*Kitâbu'l-Emâli*, Süleyman b. Muhammed el-Hâmîd (ö. 305/917)²⁹⁶
- 7-*Kitâbu'l-Emâli*, Ebu Abdullah Muhammed b. el-Abbâs el-Yezîdî (ö. 310/922)²⁹⁷
- 8-*Kitâbu'l-Emâli*, Ali b. Süleyman el-Ahfeş (ö. 315/927)²⁹⁸
- 9-*Kitâbu'l-Emâli*, Ebubekir Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd (ö. 321/933)²⁹⁹
- 10-*Kitâbu'l-Emâli*, EbuAbdullah İbrahim b. Muhammed Nıftaveyhi (ö. 323/934)³⁰⁰
- 11-*Kitâbu'l-Emâli*, Cahza, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Ca'fer el-Bermekî (ö. 324/935)³⁰¹
- 12-*Kitâbu'l-Emâli*, Ebubekir Muhammed b. el-Enbârî (ö. 328/939)³⁰²

²⁹⁰Yaşar Kandemir, “*Emâli*”, *DİA*, XI, s. 71.

²⁹¹ Sezgin, *a.g.e.*, II, s. 133.

²⁹² Sezgin, *a.g.e.*, II, s. 134.

²⁹³ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

²⁹⁴ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

²⁹⁵ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. Bu kitap Abdusselam Hârûn tarafından tahkik edilerek “*Mecâlisu Sa'leb*” ismiyle neşredilmiştir.

²⁹⁶ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

²⁹⁷ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. Bu kitap eski bir nüsha içerisinde “*Merâşin ve Eş'âr fî Ğayri Zalike ve Ehbârûn ve Lüga*” ismiyle günümüze ulaşmış olup F. Krenkow tarafından Haydarabat'ta *Kitâbu'l-Emâli* adıyla neşredilmiştir. Kitap cahiliye ve İslam döneminde söylenilmiş meşhur mersiyelerden bir kısmını içermektedir.

²⁹⁸ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

²⁹⁹ Bu kitap günümüze ulaşmıştır. Bkz., Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³⁰⁰ Sezgin, *a.g.e.*, II, s. 135.

³⁰¹ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. Bu kitabın bazı kısımları günümüze, İrşâdu'l-Erîb adlı kitabın içerisinde ulaşmıştır.

- 13-*Kitâbu'l-Emâlî*, Ebubekir Muhammed b. Yahya es-Sûlî (ö. 335/965)³⁰³
- 14-*el-Emâlî el-Kubrâ*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)³⁰⁴
- 15-*el-Emâlî el-Vustâ*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)³⁰⁵
- 16-*el-Emâlî es-Suğrâ*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)³⁰⁶
- 17-*Kitâbu'l-Emâlî*, Ali b. Hârûn b. Ali b. Yahya el-Munecim (ö. 352/963)³⁰⁷
- 18-*Kitâbu'l-Emâlî*, Ebu İshâk İbrahim b. Abdullah en-Nuceyramî (ö. 355/965)³⁰⁸
- 19-*Kitâbu'l-Emâlî*, Ebu Ali İsmail b. el-Kâsım el-Kâlî (ö. 356/966)³⁰⁹
- 20-*Kitâbu'l-Emâlî*, Ebu Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b.Hâlaveyh (ö. 370/980)³¹⁰
- 21-*Kitâbu'l-Emâlî*, Ebu Ahmed el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî (ö. 378/988)³¹¹
- 22-*Kitâbu'l-Emâlî*, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni (ö. 395/1004)³¹²
- 23-*Kitâbu'l-Emâlî*, Amed b. Muhammed en-Nâmî (ö. 399/1008)³¹³
- 24-*Ğureru'l-Fevâid ve Dureru'l-Kalâid*, eş-Şerîf el-Murtazâ Ali b. el-Huseyn (ö. 436/1044)³¹⁴
- 25-*Behcetu'l-Mecâlis ve Unsu'l-Mucâlis*, Ebu Amr Abdullâh b. Abdilber (ö. 463/1070)³¹⁵

---

³⁰² Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³⁰³ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³⁰⁴ Günümüze ulaşmıştır.Bkz., Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³⁰⁵ Günümüze ulaşmıştır.Bkz., Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³⁰⁶ Günümüze ulaşmıştır.Bkz., Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. ez-Zeccâcî'ye ait benzer türde *Mecâlisu'l-Ulemâ* isminde başka bir eser daha günümüze ulaşmıştır. Ancak bu kitap, emâlî türünde bir eser değildir.

³⁰⁷ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³⁰⁸ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³⁰⁹ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. Bu kitap üzerine Ebu Ubeyd el-Bekrî tarafından "*Simtu'l-Leâlî*" isimli bir şerh ve "*et-Tenbîh alâ Evhâmî Ebî Ali*" adlı bir tenkit çalışması yapılmıştır.

³¹⁰ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³¹¹ Sezgin, *a.g.e.*, II, s. 136.

³¹² Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³¹³ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

³¹⁴ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. Bu kitap önce 1907 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Daha sonra *Kitâbu'l-Emâlî* adıyla birçok defa daha neşredilmiştir. Seksen meclisten oluşan kitap içerisinde değişik dini mevzuların yanı sıra çok sayıda şiir bulunmaktadır. Kitap, 1956 yılında Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim tarafından tahkik edilmiştir.

26-*el-Emâli eş-Şecerîyye*, Ebu's-Seadât Hibetullah b. Ali b. eş-Şecerî (ö. 542/1147)³¹⁶

27-İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Emâli*'sinin içerisinde de Arap diliyle alakalı bölümler vardır.

2. ez-Zeccâci'nin el-Emâli Adlı Eseri

Araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden *el-Emâli*³¹⁷ adlı bu eserin ismi kaynaklarda *Kitâbu'l-Emâli* şeklinde de zikredilmektedir.³¹⁸

Bu eser genel olarak, edebî metinleri ve haberleri içermekle beraber³¹⁹ tefsir, hadis, vaaz, irşat, nahiv ve sarf ilimleriyle ilgili açıklamalara da yer vermektedir. Eserde çok nadir de olsa, bazı konuların içerisinde ayrıntı olarak akide ve fıkıh ilmiyle alakalı bilgiler de zikredilmektedir.

Eserin içerisinde şerh ve istişhâd sadedinde zikredilen lügavî açıklamalar olmasa bu kitabın sistemsiz bir haberler bütününden oluşmuş olacağı da söylenilmektedir.³²⁰

Belirleyebildiğimiz kadarıyla ilk defa Ahmet b. el-Emîn eş-Şenkîti tarafından “*el-Emâli fi'l-Müşkilâti'l-Kur'aniyye ve'l-Hikemi ve'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*” ismiyle, *el-Emâli* adlı eserin hem tahkik hem de şerhi mahiyetinde bir çalışma olarak neşredilmiştir.³²¹

el-Emâli adlı eser daha sonra Abdusselam Hârûn tarafından yeniden tahkik edilerek ve sonuna başka kitaplarda ez-Zeccâci'nin *el-Emâli*'lerine yönelik atıflardan

³¹⁵ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. Bu kitabın birinci cildi 1962 yılında ikinci cildi ise 1973 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Ayrıca, bu kitap Cahiliyye, Sadru'l-İslâm, Abbâsi ve Endülüs dönemlerinden şiirler içerir. Hatta divanları günümüze ulaşmamış birçok şairin şiirlerini bu kitap içerisinde bulmak mümkündür.

³¹⁶ Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y. Kitap seksen dört meclisten oluşmaktadır. H. 1349 senesinde Haydarabad'ta neşredilmiştir.

³¹⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, s. 77; İbn 'Asâkir, *a.g.e.*, XXXIV, s. 203; ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmin'n-Nubelâ*, XV, s. 475; İbnu'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, II, s. 384; ez-Zirikli, *a.g.e.*, III, s. 299.

³¹⁸ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 180.

³¹⁹ ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmin'n-Nubelâ*, XV, s. 475.

³²⁰ ez-Zeccâci, *el-İdâh*, *thm*, s. 5.

³²¹ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *el-Emâli* (fi'l-Müşkilâti'l-Kur'aniyye ve'l-Hikemi ve'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye) (tah. ve şerh, Ahmet b. el-Emîn eş-Şenkîti), Matbaatu's-Sa'ade, Kâhire, 1906, (139 sayfa); Daha sonra bu kitap başka bir yayın evi tarafından tekrar basılmıştır. Bkz, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *el-Emâli* (fi'l-Müşkilâti'l-Kur'aniyye ve'l-Hikemi ve'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye) (tah. ve şerh, Ahmet b. el-Emîn eş-Şenkîti), Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1403.

derlenen bazı rivayetlerin toplandığı *Mulhakâtu Emâli ez-Zeccâci* başlıklı yeni bir bölüm eklenilerek *Emâli ez-Zeccâci* adıyla neşredilmiştir.³²²

ez-Zeccâci'nin *el-Emâli* adlı eseriyle ilgi olarak “*el-Muḥâverâtun'n-Naḥviyye fi Emâli'z-Zeccâci*” adıyla bir makale neşredilmiştir.³²³

Keşfu'z-Zunûn'da üç tane Emâlî'nin (el-Kubrâ, el-Vustâ ve es-Suğrâ) ez-Zeccâc'a nispet edilerek zikredilmesi isabetli görülmemektedir. Çünkü bu emâlîlerin ez-Zeccâc'a değil onun talebesi ez-Zeccâci'ye ait olduğu bilinmektedir.

ez-Zeccâci'nin bu kitabı, ilk dönem kaynaklarında genelde *el-Emâli* şeklinde mutlak olarak zikredilmekle beraber son dönemde yazılmış bazı kitaplarda *el-Emâli es-Suğra*, *el-Emâli el-Vusta*, *el-Emâli el-Kubrâ* gibi nitelemelerle vasıflandırılmaktadır.³²⁴ Bu da doğal olarak emâlî türünde ez-Zeccâci'ye ait üç ayrı kitabın olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Bununla beraber, *el-Eşbah ve'n-Nazâir* ve *Hızânetu'l-Edeb* gibi kitaplarda geçen rivayetlerin çoğunun elimizdeki matbu nüshada bulunmadığı da bir gerçektir. Bu ise *el-Emâlî*'nin birçok nüshası bulunduğu açık delili olduğu gibi ez-Zeccâci'nin üç farklı emâlîsinin bulunduğu fikrini de uyandırmaktadır.

Bununla beraber, el-Bağdâdî'nin *Hızânetü'l-Edeb* adlı eserinde ez-Zeccâci'nin *el-Emâlî el-Vusta*'sına atfederek zikrettiği bazı rivayetler bu gün elimizde bulunan matbu nüshada bulunmamaktadır.

Yine, es-Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nazâir* adlı eserinde hiçbir kayıtlarla kayıtlamadan ez-Zeccâci'nin *el-Emâlî* adlı eserine atfederek zikrettiği rivayetlerden birçoğu matbu nüshada bulunmamaktadır. Bunun sebebinin es-Suyûtî'nin *el-Emâlî*'nin değişik nüshalarından ya da farklı emâlîlerden (eş-Şuğra, vustâ ve kubra) nakillerde bulunduğu halde buna işaret etmeden nakil yapması olabileceği düşünülmektedir.

³²² Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *Emâlî ez-Zeccâci* (tah. Abdusselam Harun), Muessesetu'l-Arabîyyetu'l-Hadise, Kahire, 1963. Daha sonra bu kitap başka bir yayınevi tarafından da basılmıştır. Bkz., ez-Zeccâci, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *Emâlî ez-Zeccâci* (tah. Abdusselam Harun), ikinci baskı, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1987.

³²³ Bkz., Zeyneb binti Esat Hâşim b. Muhammed Sebbâk, “*el-Muḥâverâtun'n-Naḥviyye fi Emâli'z-Zeccâci*”, *Mecellethu Câmiati'l-İmâm Muhammed*, ad. 19, s. (195-367)1418 (1997) Cumadu'l-Ülâ, Riyad.

³²⁴ Brockelmann, *a.g.e.*, I, s. 171; eṭ-Ṭanṭâvî, *Neşe'tu'n-Naḥv ve Târihu Eşheri'n-Nuḥât*, s. 176.

ez-Zeccâcî'ye ait üç farklı emalînin olduğu *-el-Emâlî el-Kubra*³²⁵, *el-Emâlî el-Vusta*³²⁶, *el-Emâlî es-Suğra*- belirtilmekle beraber, ilk olarak Ahmet b. el-Emin eş-Şenkitî ve sonra da Abdusselam Harun tarafından neşredilen basılı nüshanın "*el-Emâlî el-Vusta*" olduğu söylenilmektedir.³²⁷

Bunlara binaen, elimizdeki matbu *el-Emâlî* nüshasının *el-Emâlî es-Suğra* olduğu yönünde görüş beyan edilmiş olsa bile³²⁸, bu nüshanın "*el-Emâlî el-Vusta*" olduğu görüşünü tercih etmekteyiz.

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî (el-Emâlî el-Vusta)* adlı eserinde **215 tane rivayet aktarmaktadır**. Bunları *el-Emâlî* adlı eserinde kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarını esas alarak şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

Sıra	Hoca	Rivayet Adedi	el-Emâlî'deki Sayfa Numarası
1	Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman el Ahfeş	53	2,7, 11, 17, 17, 18, 18, 25, 26, 32, 39, 56, 58, 64, 79, 85, 91, 92, 97, 99, 100, 100, 101, 111, 111, 113, 119, 120, 124, 125, 125, 132, 136, 139, 146, 154, 160, 161, 167, 169, 170, 174, 176, 181, 186, 188, 189, 190, 191, 196, 200, 201, 207
2	İbn Dureyd	38	7, 10, 10, 13, 13, 15, 20, 20, 21, (21), 22, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 39, 48, 52, 70, 91, 98, 106, 116, 117, 122, 137, 142, 164, 168, 189, 199, 201, 204,205, 206, 206
3	Ebu Abdullah İbrahim b. Muhammet b. Arafe (Nıftaveyhi)	18	5, 10, 22, 36, 37, 37, 44, 109, 112, 112, 122, 143, 145, 166, 173, 179, 180, 185
4	Ebu İshâk İbrahim b. Sırrî Zeccâc	16	25, 63, 66, 77, 92, 96, 98, 101, 101, 102, 139, 174, 176, 196, 199, 205
5	el-Yezîdî	11	1, 59, 94, 96, 115, 159, 177, 178, 194, 194, 200
6	Ahmet b. el-Hüseyn b. Şugayr	8	33, 50, 141, 183, 186, 187, 195, 203

³²⁵ Brockelmann, *a.g.e.*, I, 171 (Feidiye, 1573).

³²⁶ Brockelmann, *a.g.e.*, I, 171(Berlin, 8320; Vatikan-III, 1008; Kahire2, III/22).

³²⁷ Brockelmann, *a.g.e.*, I, 171; Sezgin, *a.g.e.*, II, s. 135.

³²⁸ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 29.

	(İbn Şugayr en-nahvi)		
7	Muhammet b. Kâsım İbnü'l-Enbârî	7	33, 35, 43, 65, 148, 186, 190
8	Ebu Ğânim el-Ma'nevî	6	3, 41, 44, 74, 80, 88
9	Muhammed b. Ebubekir b. Yahya es-Şûlî	6	56, 124, 124, 171, 212, 213
10	Ebubekir el-Esbahânî	5	102, 102, 114, 115, 115
11	Abdullah b. Mâlik	5	8, 12, 14, 27, 84
12	Ebubekir Muhammed b. Mahmud el-Vâsiî	3	121, 134, 183
13	Ebu Mûsâ el-Hâmiğ	3	133, 205, 207
14	İbn el-Hayyât (Ebubekir Muhammet b. Ahmet b. Manşûr)	2	23, 196
15	Ebu'l-Kâsım eş-Şâiğ	2	29, 152
16	İsmail el-Verrâk	2	105, 151
17	Abdu Beni Hâssâs	1	76
18	Abdullah Muhammed b. Hemedân el-Başrî	1	86
19	Abdullah b. Muhammed en-Neysâbûrî	1	180
20	Badiyeli bir bedevi	1	125
21	Bazı aşhabuna	1	193
22	Buruzcimher	1	96
23	Ca'fer b. Kudame	1	54
24	Ebul Abbas Ahmet b. Ubeydullah b. Ammâr	1	54
25	Ebubekir b. Mucâhit	1	29
26	Ebubekir İbnus-Serrâc	1	109
27	Ebubekir el-İktyasî	1	111
28	Ebu Cafer Muhammet b. Rustum et-Taberî	1	144
29	Ebul Fağl Zeymel	1	22
30	Ebul Ferac el-Esbehânî	1	208

31	Ebu'l-Ḥasen b. el-Berra	1	52
32	Ebu'l-Ḥasen b. Keysan en-Naḥvî	1	120
33	Ebul Ḥuseyn el-Başrî	1	212
34	Ebu Muhammed İsmail b. en-Necm eş-Şerâbiyyü	1	171
36	Ebu 'Ubeydullah el-Ḥuseyn b. Muhammed er-Râzî	1	135
37	Ebu 'İsa Muhammed b. Ahmet b. Kūṭn es-Simsar el-'Acelî	1	35
38	Hamza b. Muhammed	1	66
39	el-Haremî İbn Ebî'l-Alâ'	1	69
40	el-Hasen b. İsmail el-Mehâmilî	1	104
41	Hâşim b. Muhammed el-Huzâî	1	213
42	Ḥubeyb b. Naşr	1	214
43	el-Ḥuseyn b. Ali	1	215
45	el-Kerka	1	52
46	Muhammed b. Abdülmelik	1	4
47	Muhammed b. Halef	1	68
49	Birisi	1	172
	Toplam	215	

3. el-Emâlî'nin Muhteva Yönünden İncelenmesi

Matbu *el-Emâlî* nüshasının *el-Emâlî el-Vusta* olduğu kanaatinde olduğumuzu belirtmiştik.

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinin ikinci tahkikini gerçekleştiren Abdüsselam Harun, kitabın mahtut nüshasında bulunmadığı halde Arap Dili ve Edebiyatı'yla ilgili diğer bazı muteber kitaplarda, *ez-Zeccâcî*'nin *el-Emâlî* adlı eseri referans gösterilerek zikredilen rivayetlerden bulabildiklerini toplamış ve kitabın sonuna “Mulḥaḳâtu Emâlî *ez-Zeccâcî*” başlığıyla müstakil bir bölüm olarak eklemiştir. Bununla beraber, eserin muhteva ve

üslubunun belirlenmesi açısından basılı nüshadaki rivayetler baz alınarak yapılacak bir değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira, kitaplarda ez-Zeccâci'nin *el-Emâli* adlı eseri referans gösterilerek zikredilen bilgilerin, *el-Emâli* adlı esere muhakkik tarafından eklenenlerden çok daha fazla olduğunu düşünmekteyiz.

3.1. Rivayet Muhtevası

Kitapta senetli olarak *toplam 215 tane rivayet* olduğu tespit edilmiştir.

ez-Zeccâci'nin *el-Emâli* adlı eserindeki derslerin, birbirinden bölüm ve konu başlıklarıyla ayrılmamış olmasından dolayı, kitap okunmadan içeriği hakkında açık bir şey söylemek mümkün görülmemektedir. Bundan dolayı, bu bölümde kitabın içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

1-Kur'an-ı Kerîm Ayetleri

Muhakkik Abdüsselam Harun tarafından eklenen "Mulhâkât" bölümünde geçenler hariç tutulacak olursa, ez-Zeccâci'nin *el-Emâli* adlı eserinde başlıca on dokuz sureden otuz ayetin zikrinin geçtiği görülmektedir. Bu rakam "Mulhâkât" kısmında zikredilen iki ayetle beraber düşünüldüğünde, aşağıda sıralandığı şekliyle, toplam yirmi sureden otuz iki ayete ulaşmaktadır.

el-Bakara³²⁹, en-Nisâ³³⁰, el-Mâide³³¹, el-En'âm³³², Yûsuf³³³, en-Nahl³³⁴, el-Kehf³³⁵, el-Hacc³³⁶, el-Mu'minûn³³⁷, Nûr³³⁸, el-Neml³³⁹, el-Ahzâb³⁴⁰, es-Şâffât³⁴¹, Şâd³⁴², eş-Şûrâ³⁴³, Kâf³⁴⁴, ez-Zâriyât³⁴⁵, Nuh³⁴⁶, el-İnsân³⁴⁷, el-Muţaffifin.³⁴⁸

³²⁹ Bkz, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâci, *el-Emâli* (tah. Abdüsselam Hârun), Daru'l-Cil, Beyrut, 1987, s. 10 (el-Bakara, 175); s. 20 (el-Bakara, 78); s. 79 (el-Bakara, 259).

³³⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 15 (Nisa, 12).

³³¹ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 75 (Mâide, 2).

³³² ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 118 (Enam, 160).

³³³ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 78 (Yusuf, 85).

³³⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 2 (en-Nahl, 120, 121, 122); s. 37 (en-Nahl, 47); s. 113 (en-Nahl, 92).

³³⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 5 (Kehf, 9); s. 173(Kehf, 17).

³³⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 62 (Hacc, 17).

³³⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 118 (el-Mu'minûn, 11); s. 179 (el-Mu'minûn, 50).

³³⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 58 (en-Nûr, 60); s. 104 (en-Nûr, 33)

³³⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 235 (el-Neml, 72)(Mülhagatta).

³⁴⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâli*, s. 181 (el-Ahzâb, 19); (el-Ahzâb 56)(Mülhagatta).

Ayrıca, kıraat³⁴⁹ vecihlerine dair açıklamaların yanı sıra yer yer Tefsir ilmiyle ilgili olarak ayet tefsirlerine dair bazı açıklamalar da görülmektedir.³⁵⁰

2-Hadisler

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı eserinde toplam on beş tane Hadis-i Şerîf zikredilmektedir.³⁵¹

3-Sahabe ve Tabiun Sözlere

Sahabe ve tabiun sözlerinden oluşan ve ilmi-edebi değeri bulunan rivayetlere de sıkça rastlanılmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde işaret etmek mümkündür:

Hz. Ebubekir³⁵², Hz. Ömer b. El-Hattab³⁵³, Hz. Ali b. Ebî Tâlib³⁵⁴, Hz. Osman³⁵⁵. Hz. Âişe³⁵⁶, Ummu Seleme³⁵⁷, Hz. Hasan³⁵⁸, Abdullah b. Ali³⁵⁹, Abdullah b. Mesud³⁶⁰, İbn Abbâs³⁶¹, Ebu Hüreyre³⁶², Muaviye³⁶³, İbnü Zubeyr³⁶⁴, Şu'be³⁶⁵ vd.

Mücahit³⁶⁶, Dahhâk³⁶⁷, Katâde³⁶⁸, Hasen el-Basri³⁶⁹, Ömer b. Abdilaziz³⁷⁰ vd.

---

³⁴¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 73 (Sâffât, 67)

³⁴² ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 37(Sâd, 28)

³⁴³ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 112 (Şura, 30).

³⁴⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 92 (Kâf, 19).

³⁴⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 179 (Zâriyât, 50).

³⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 27 (Nuh, 13).

³⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 84 (İnsan, 15-16).

³⁴⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 6 (Muaffifin, 9, 20).

³⁴⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 75, 79.

³⁵⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 36- 37, 112, 173.

³⁵¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 10, 24, 68, 68, 68, 68, 104, 110, 134, 134, 135, 151, 152, 183, 215.

³⁵² ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 92, 134, 136, 183.

³⁵³ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 8, 9, 39, 136, 181.

³⁵⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 26, 105, 136, 176.

³⁵⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 198.

³⁵⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 91, 92.

³⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 197.

³⁵⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 7.

³⁵⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 8.

³⁶⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 1-2.

³⁶¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 5-6, 65, 104, 105.

³⁶² ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 151.

³⁶³ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 7, 34, 41, 43.

³⁶⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 34.

³⁶⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 185-186.

³⁶⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 6.

³⁶⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 6.

4-Şiirler

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde, Arap edebiyatına ait **852 tane beyit** zikretmektedir. Bununla beraber, *el-Emâlî* adlı eserinde kendisine ait hiç şiir zikretmediği görülmektedir.

ez-Zeccâcî, bu şiirlerden bir kısmını belirli bir konuyu açıklamak için istişhad olarak getirirken, bir kısmını konunun başka yönlerine işaret etmektedir.

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde yer yer İmriu'l-Kays³⁷¹, Ferazdak³⁷², İbn Meyyade³⁷³, Abas b. el-Ahnef³⁷⁴, Ebu'l-'Atâhiye³⁷⁵, Ru'be b. el-Accâc³⁷⁶, Leyla el-Ahyeliyye³⁷⁷, Tevbe b. el-Himyer³⁷⁸ gibi eski şairlerden seçme beyitler aktarmaktadır.

ez-Zeccâcî, İslam dönemi başta olmak üzere Emevi ve Abbâsî döneminde yaşamış Ebubekir el-Esbahânî³⁷⁹, Ahmet b. Ebî Tâhir³⁸⁰, Ebu Nuvâs³⁸¹, İbnu'r-Rûmî³⁸², Abdullah b. Mu'tez³⁸³, Ebu Hâtim³⁸⁴, el-Eşma'î³⁸⁵ gibi bir çok şairin şiirlerinden kesitler sunmaktadır.

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde, nadir ve ğarip kelimeleri ihtiva eden çok sayıda şiir seçmiş ve dikkat çeken sade bir dil kullanmıştır. ez-Zeccâcî'nin böyle bir yöntem takip etmesindeki temel amacın, sunduğu metinleri ve içinde geçen kelimelerin öğrenciler tarafından kolayca anlaşılabilir şekilde konunun öğrenilmesini sağlamak olduğu düşünülmektedir.

Şiirlerin konuları birbirinden çok çeşitlilik arz etmektedir.

---

³⁶⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6.

³⁶⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 13.

³⁷⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 33.

³⁷¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 211.

³⁷² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 48.

³⁷³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 211, 211.

³⁷⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 101, 102.

³⁷⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 54, 101.

³⁷⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 30, 100.

³⁷⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 77.

³⁷⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 77, 78.

³⁷⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 102, 102.

³⁸⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 110.

³⁸¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 169.

³⁸² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 170.

³⁸³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 171.

³⁸⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 189.

³⁸⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 204.

5-Kıssalar ve Haberler (Aḥbâr)

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde Kur'an'dan kıssalar sunmakta³⁸⁶ bununla beraber, Arapların haber ve kıssalarından seçmeler yaparak Ömer b. el-Hattâb³⁸⁷, Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rabî'a³⁸⁸, Nuşayb ve Ummu Bekir³⁸⁹, Yezid b. Rebî'a b. Müferriğ³⁹⁰, Süraḳa el-Bâriki³⁹¹ gibi şahısların hikayelerini zikretmektedir.

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî*'de aktardığı kıssa ve haberin bir kısmının tamamı nesir diliyle ele alınmışken³⁹², bazılarının ise hem nesir hem de manzumelerden oluşan karma (memzûc) bir yapıda ele alındığı³⁹³ görülmektedir.

Hem nesir hem de manzumelerden oluşan kıssalara, Abdurrahman b. Ebibekir ve İbnetu'l-Cûdî hakkında zikredilen kıssayı örnek vermek mümkündür.³⁹⁴

ez-Zeccâcî *el-Emâlî*'de yine, kahramanlarının durumu karşılaştırılan³⁹⁵ ve şiirlerden örnek verilen kıssaları³⁹⁶, bunlara ek olarak, iki âşığın³⁹⁷, dertli gencin³⁹⁸, Ummu Cahder'in³⁹⁹, Nusayb'ın⁴⁰⁰ kıssaları gibi kıssalara yer vermektedir.

6-Atasözleri ve Deyimsel İfadeler (Meşeller)

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde, edebi metinler içerisine karıştırılarak nakledilenler hariç toplam on sekiz tane atasözünün zikredildiği görülmektedir.⁴⁰¹

Bununla beraber atasözleri, yer yer metin içerisinde terkiye katılmış olarak da bulunabilmektedir.⁴⁰²

ez-Zeccâcî'nin seçtiği atasözleri genelde ğarip ve nadir kelimeler içermektedir. Bununla beraber bazılarının manası bile zor anlaşılır cinstendir.

³⁸⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 5 (Kehf, 9).

³⁸⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 39.

³⁸⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 14.

³⁸⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 27, 28.

³⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 41, 42, 43.

³⁹¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 86-87.

³⁹² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2-3,

³⁹³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 80-83, 86-87,

³⁹⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 32.

³⁹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 159-160.

³⁹⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 159.

³⁹⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 160.

³⁹⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 161-164.

³⁹⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 208- 209-210-211.

⁴⁰⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 44, 45, 46, 47, 48.

⁴⁰¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 91, 113, 129, 129, 143, 143, 165, 165, 184, 184, 184, 185, 200, 200, 200, 205.

⁴⁰² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 205.

Bazen de tamamen atasözü özelliğine sahip olmasa da Arapların yaygın olarak kullandıkları deyişlere yer vermektedir. Örneğin,

(المَلَاحَةُ فِي الفَمِّ ، والحَلَاوَةُ فِي العَيْنَيْنِ ، والجَمَالُ فِي الأنْفِ)⁴⁰³

(Zerafet dudaklarda, tatlılık gözlerde, güzellik burundadır (dan anlaşılır)).

7-Arap Edip ve Şairlerinin Sözleri

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde Halîl b. Ahmet⁴⁰⁴, Sîbeveyh⁴⁰⁵, Ali b. Süleyman el-Ahfeş⁴⁰⁶, Sa'îd b. Mes'ade⁴⁰⁷, İbnu'l-A'râbî⁴⁰⁸, İbnu'r-Rûmî⁴⁰⁹, Ebu İshâk Zeccâcî⁴¹⁰, Ebu Nuvâs⁴¹¹, el-Kisâî⁴¹², el-Esmâî⁴¹³, Diyku'c-Cin (Abdüsselam b. Rağbân)⁴¹⁴, Abdullah b. Mu'tez⁴¹⁵, Ebu 'Ubeyd Kâsım b. Sellam el-Herevî⁴¹⁶ gibi birçok Arap edip ve şairinin sözlerini aktarmaktadır.

8-Diğer Sözler

Yukarıda zikredilenlere ek olarak, ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde başlıca şu sözlere de yer verilmektedir: Bedevî Arapların sözleri⁴¹⁷, Arap hakimlerin sözleri⁴¹⁸, Arap ileri gelenlerinin sözleri⁴¹⁹, acemlerin sözleri (acem hakimlerin sözleri)⁴²⁰ ve anonim sözler.⁴²¹

---

⁴⁰³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 109.

⁴⁰⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 65.

⁴⁰⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 62.

⁴⁰⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 7, 11, 17.

⁴⁰⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 37.

⁴⁰⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 10, 11.

⁴⁰⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 171.

⁴¹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 12.

⁴¹¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 39.

⁴¹² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 50.

⁴¹³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 50.

⁴¹⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 102.

⁴¹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 124.

⁴¹⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 1, 135.

⁴¹⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 38, 116, 125-126.

⁴¹⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 70.

⁴¹⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2, 126.

⁴²⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 70.

⁴²¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 9, 10, 200, 204.

3.2. Dilbilimsel Muhteva

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde Arap Dili'nin bazı özelliklerine dair çok geniş açıklamalara yer vermektedir. Bu açıklamaları şu şekilde kategorize etmek mümkündür.

3.2.1. Nahiv (Sentax) Bilimine Dair

Arap gramerine dair bazı açıklamalar zikretmektedir.⁴²²

Bazı cümlelerin îrabı hakkında fikir istîfâli yapmaktadır.⁴²³

Gramerle ilgili olarak başkalarının görüşlerini de aktardığı görülmektedir. Örneğin, amilin lafzen değil de manen tekrar ettiği durumlara örnekler verirken başkalarının görüşlerinden de bahsetmektedir.⁴²⁴

Kelimelere, manalarına itibarla müzekker ve ya müennes olarak itibar edilmesi ile ilgili bazı malumatlar zikretmektedir.⁴²⁵

Müzekkerin müennese, müennesin müzekkere hamline dair açıklama yapmaktadır.⁴²⁶

Arapça'da “Nefî lâ”sının bazen gizli getirilebileceğine dair örnekler aktarmaktadır.⁴²⁷

Olumlu kasede tekit nununun getirilmesi gerektiğini beyan etmektedir.⁴²⁸

3.2.2. Sarf (Morfoloji) Bilimine Dair

“*Fe'îlun bimâ'nâ mef'ûlun*” tabiriyle, bazı vezinlerin ismi fail kalıbında gelseler bile ism-i mef'ûl manasında olabileceklerini vurgulamaktadır.⁴²⁹

---

⁴²² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 166.

⁴²³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 60.

⁴²⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 61.

⁴²⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 118.

⁴²⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59.

⁴²⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 78.

⁴²⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 78.

⁴²⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6.

Bazı türemiş kelimeleri açıklamak ve asıllarını zikretmek suretiyle iştikâk vecihlerine dair açıklamalarda bulunmaktadır.⁴³⁰

Bazı kelimelerin kökenlerini⁴³¹, bazılarının da çoğullarını beyan etmektedir.⁴³²

3.2.3. Lügat Bilimine Dair

ez-Zeccâcî'nin lügatçilik yönünün açıkça ortaya çıktığı eserlerinden birisi *el-Emâlî* adlı eseridir. Onun bu eserinde lügatle ilgili olarak yaptığı açıklamaları şu şekilde kategorize etmek mümkündür.

3.2.3.1. Ğâribu'l-Kurân

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde toplam otuz tane ayet zikretmekte olduğu geçmişti. ez-Zeccâcî, bu ayetlerde geçen kelimelerden manası kapalı olanlardan bir kısmını ya bizzat kendisine ait ya da başkasından aktardığı görüşlerle açıklamaktadır.

Bu kelimelerden bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kelime-İbare	Mana	Ayet No	Emâlî S. No
قَاتِنًا	Şirkten yüz çevirip İslam'a dönen	en-Nahl/120	2
الرَّقِيمِ	Levha, divit(Rumca'da), köy, vadi, <i>kitap</i>	el-Kehf/9	6
فَمَا أَصْبَرَهُمْ	Ne kadar da cüretkarlar!	el-Bakara/175	10
لَا تَرْجُونَ	Korkmuyorsunuz	Nuh/13	27
عَلَى تَخَوُّفٍ	Eksiltmek, (Allah'ın (c.c.) eksilterek ve korkutarak alivermesinden)	en-Nahl/47	37
شَنَانٍ	Düşmanlık	el-Mâide/2	75
كَيْفَ نُنشِرُهَا	Nasıl diriltiyoruz	el-Bakara/259	79
الْبِغَاءِ	Zina	en-Nûr/33	104

⁴³⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 75.

⁴³¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59.

⁴³² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 181.

أَنكَأَتْ	Bozmak, yeniden örmek için sökmek bozmak	en-Nahl/92	113
تَقْرَضُهُمْ	Meyletmek, bırakmak, geçmek	el-Kehf/17	173
فَجْوَةٌ مِنْهُ	Mağaranın geniş bir yerinde	el-Kehf/17	173

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*'de zikrettiği ayetlerle ilgili olarak daha birçok kapalı lafız ve ibareyi açıklamaktadır.⁴³³

3.2.3.2. Ğarîbu'l-Hadîs

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde zikrettiği on beş hadiste geçen bazı kelimelerin manasını özellikle açıklamaktadır. Bu kelime ve ibarelerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kelime	Mana	S. No
الْتَّرَعَةُ (ج) تُرْعٌ	Derece, kapı, yüksek bahçe	135
الْجَالَّةُ	Pislik yiyen deve (ters vs.)	104
الدَّاجِنُ	Evde beslenen deve (meraya salınmayan)	154
الدَّفَاءُ	Deve (الإِبِلُ)	154
الْفَارِضُ	Yaşı ilerlemiş deve	154
فَرَعَةٌ (ج) الْفِرَاءُ	Dağların zirvesi	153
الْعَرَّازُ	Sert arazi	154
الْفَارْحُ	Altı yaşında olup yaşı kemale ermiş at	154
الْقُلُوصُ (ج) قُلُوصُ	Genç deve	154
الْكَبِشُ الْحَوْرِيُّ	Kırmızı derili bir koç türü	154
لَا تَدَابَرُوا	Birbirinize yüz çevirmeyin, küsmeyin, ilişkileri kesmeyin.	151
النَّابُ	Yaşlı dişi deve	154
النَّجْشُ	Alma niyeti olmaksızın, bir şeyin pazarlığını kızıştırmak	151
الصَّالِغُ	Davar ve sığır cinsinden altı yaşında olup, yaşı kemale	154

⁴³³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 20, 27, 36, 58, 73, 112.

	eren hayvan	
الصَّرَامُ	1-Hurma ağacı, 2- hurma (temr)	154
الصُّلْعُ	Düz pürüzsüz arazi	153
الثُّلْبُ	Yaşlı erkek deve	154
المِطَاءُ	İnce teni geçip ete ulaşmış yara (السَّمْحَاقُ)	24
الوَهَاةُ	Aşağı ve basık arazi	154
واصْبِرُوا الصَّابِرِ	Sabr: Hapis (Mahkumu hapsedin!)	10
الْيَغْفُورُ	İnek yavrusu	153

3.2.3.3. Ğarîbü'l-Lüga (Ğaribu'l-Elfâz)

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde zikrettiği atasözleriyle beraber şiir kıssa ve haberlerde geçen Ğarip kelimelere de vurgu yapmak için o kelimelerin manalarını özellikle açıklama ihtiyacı duymaktadır.

Bu konuda vurgu yaptığı kelimelerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kelime	Mana	S. No
أَرَبُّ (أَرَبْتُ النَّاقَةَ بِالْفَحْلِ)	Keleye gelmek, cinsel ilişkide bulunmak	11
الإِرْمَالُ	Fakirlik, malın tükenmesi	38
الأَزُورُ	Meyleden, meyyal	173
الأَصْغَرَيْنِ	Kalp ve dil	200
كَمْنَى	İçinden geçirmek, istemek, yalan söylemek, okumak	19
تَوَطِيشُ	Az vermek	184
الْجَهَامُ	Susuz bulut (yağmursuz)	122
الْحَصَصُ	Az tüylülük	122
الرَّدى	Helak	74
سِجْفَتُ (ج) سِجُوفُ	Örtü	73
شَهْدٌ	Çok nazar değiren kişi	34
العَشْقَةُ	Yeşerip, büyüyen sonra sararan bir tür ağaç (Bellâbe ağacı)	11
العَاكُ	Sıcağın şiddeti, şiddetli sıcaklık	105

العُيُوف	Bir şeyden tiksinen	73
غَازِل (الكلابُ الطَّبِي)	İzini takip edip yakalamak	11
الفَعْمُ	Dolgun	38
القَدِيفُ	Uzak	73
كَعَجٌ	Korkudan dolayı ağırdan almak	105
لَا تَسْوَهُ عَلِيٌّ	Çok iyi yapmışsın deyip de “Bana nazar değirme”	33
مَعِينٌ	Nazar değmiş kişi	34
المُقْلَطِحُ	Üstü geniş, altı ince ve dar şey (yayılmış hamur gibi)	13 -14
النَّجْرُ	Şiddetli susuzluk	123
النَّصِيَّةُ	Seçilmiş önderler, reisler	153
النَّفِيرُ	İhtiyaçlarını için yola çıkan topluluk	165
الْوَسَاعُ	Geniş adımlı	74
القَطْفُ	Orta adımlı	74
الهُلُوفُ	Çok dışkıltı deve	122

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinin edebi metinlerinde geçen kelimelerle ilgili olarak yaptığı açıklamalar yukarıdaki tabloda zikredilenlerle sınırlı değildir. ez-Zeccâcî, bunların dışında şiirlerde, kıssa ve haberlerde geçen daha birçok *ğarip* kelime hakkında açıklamalar yapmaktadır.⁴³⁴

3.2.3.4. Şâz Kelimeler (Şüzûzu'l-Lüğa)

“Seçmek” manasına gelen (اَقْتَلْتُ) kelimesinin (اَقْتَلْتُ شَيْئًا بِشَيْءٍ) terkinde olduğu gibi (بَدَّلْتُ) manasında kullanılmasının nadir ve şâz olduğu açıklanmaktadır.⁴³⁵

(مَلَأْتُمُ) kelimesinin (مَتَّعْتُمُ) manasına gelmesiyle ilgili olarak “bu sadece İbnu'l-A'râbinin zikrettiği bir harftir” denilerek hem lügatteki şâz ifadeye işaret edilmiş hem de “harf” kelimesi “söz, kelim” manasında kullanılmıştır.⁴³⁶

⁴³⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 3, 30, 34, 38, 40, 143, 144, 146, 153, 188.

⁴³⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 38.

⁴³⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 110.

(حَوَالِنَا) terkinindeki (حَوَالِي) kelimesi nadiren (حَوَالِكَا) Őeklinde műfret olarak da kullanılabileceęi açıklanmaktadır.⁴³⁷

3.2.3.4.1. Műteradif Kelimeler ve Eđđâtlar

ez-Zeccâcî el-Emâlî’de műteradif kelimelerden sıkça bahsetmesine raęmen eđđâtlardan (أَصْدَاد) nadiren bahsetmektedir. Bu kelimelerden bazılarını Őöylece ifade etmek mümkündür.

3.2.3.4.2. Műteradif Kelimeler

ez-Zeccâcî el-Emâlî’de, “bal” manasına gelen (العَسَلُ) kelimesinin műteradifi olarak Őu kelimeleri zikretmektedir:

(العَسَلُ ، اللُّوْصُ ، اللَّرْيُ ، الضَّحْكُ ، السَّعَائِبُ ، الطَّرِيمُ)⁴³⁸

Sarığın değişik isimlerine dair açıklamalarda bulunurken Şu kelimelere yer vermektedir:

(العمامة ، المشوْدُ السَّبُّ ، المقْعَطَةُ ، العصابة ، العصابُ ، التاج ، المِكورة ، الإقتاعط)⁴³⁹

Nahl kelimesiyle ilgili olarak (النحل ، النَّوْلُ ، الدَّبْرُ ، الحَشْرَمُ ، الخَرْشَمُ ، الرِّضْعُ ، الدُّخَا ،) kelimelerini zikrettikten sonra bunların hepsinin manasının aynı olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁴⁰

Duhan kelimesinin műteradifleriyle ilgili olarak (الدخان ، الدُّخُ ، الدَّخُ ، النُّحاسُ) kelimelerini zikretmektedir.⁴⁴¹

ez-Zeccâcî el-Emâlî adlı eserinde, vücudun - diğer azalarında meydana gelenler hariç- özellikle yüz ve baş kısmında meydana gelen yaralanmalar için kullanılan bir isim

⁴³⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 130.

⁴³⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 19.

⁴³⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 109-110.

⁴⁴⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 27.

⁴⁴¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 121.

olan (ج) الشَّجُّ⁴⁴² kelimesinin müteradifi olarak çok sayıda kelimedenden bahsetmektedir.⁴⁴³

Müteradif atasözleriyle ilgili bazı örnekler de zikretmektedir.⁴⁴⁴

3.2.3.4.3. Eḍḍâtlar

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde aynı lafızla iki zıt manaya gelebilen kelimelerden örnekler vermektedir.

Mesela, (بَاعَ) kelimesinin hem “satmak” hem de “satın almak” manasında kullanılabileceğine dair örnekler vermektedir.⁴⁴⁵

Bazen de eḍdatlardan olmadıkları halde, iyi-kötü, gece-gündüz ve sıcak-soğuk kelimeleri arasındaki ilişki türünden bir birine zıt manalı kelime ve kavramlara yer vermektedir. Örneğin, Araplar yılın en soğuk geçen iki ayını (شَيْبَانٌ وَمُلْحَانٌ) kendi aralarında terimleşmiş bir ifadeyle (شَهْرًا فَمَاح) diye, bu iki ayın zıddı olarak da yılın en sıcak günlerini (أَيَّامٌ نَّاجِرٍ) diye adlandırdıklarından bahsetmektedir.⁴⁴⁶

3.2.3.5. Lügat ve Dil Hataları

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde, kişisel hataların beyanı⁴⁴⁷, bazı kelimelerin yanlış kullanımlarının beyanı⁴⁴⁸, söyleyiş hataları⁴⁴⁹, atasözünün yanlış yerde kullanıldığının beyanı⁴⁵⁰ gibi bazen Arap diliyle alakalı hatalara işaret eden bilgilere de yer vermektedir.

ez-Zeccâcî hataları beyan etmekle kalmayıp, hataların nasıl düzeltileceğine dair kendisinin ve başkalarının görüşlerinden açıklamalar getirmektedir.⁴⁵¹

---

⁴⁴² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 23.

⁴⁴³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 23-24.

⁴⁴⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 165.

⁴⁴⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 152.

⁴⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 123.

⁴⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 30-31, 58.

⁴⁴⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 62.

⁴⁴⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83.

⁴⁵⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 165.

3.3. Muhtelif Konular

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*'de farklı konuları iç içe işlemektedir. Bu konular kitabın genel karakterini değiştirecek kadar yer tutmasalar da çoğu kez müstakil olmaları bakımından önemlidirler.

Bu konuları genel tema ve karakterlerini dikkate alarak şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

1-İlim

Devlet ileri gelenlerinin ilim meclisine katılması ve tartışmaların seyrindeki rolü.⁴⁵²

Devlet ricalinin ilim adamlarına verdiği önem ve ilim müzakeresi için onları çağırılmaları.⁴⁵³

İlim adamlarının devlet ricalinin meclisinde bilimsel tartışmaları.⁴⁵⁴

Alimlerin aynı meselede farklı görüşler ortaya koyabilmeleri.⁴⁵⁵

Edepli kişilerin sohbetine katılmanın ve sözlerine uymanın faydaları.⁴⁵⁶

Uydurma sözler ve insanların bunlara karşı tutumu.⁴⁵⁷

Mudde'inin getirdiği delil ile kendi teorisini çürütüp, rakibinin iddiasını ispat etmesi.⁴⁵⁸

Sorulan soruya acele etmeden, düşünerek cevap verme adabı.⁴⁵⁹

Soru cevap usulü, el-Esmâ'î soruyor ve bedeviler tefsir ederek açıklıyor.⁴⁶⁰

Sorulan soruya binaen şiir tahlili.⁴⁶¹

---

⁴⁵¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 31, 59, 75, 77.

⁴⁵² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 60.

⁴⁵³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59.

⁴⁵⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59-60.

⁴⁵⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 61.

⁴⁵⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 70.

⁴⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 133.

⁴⁵⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 118.

⁴⁵⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 121.

⁴⁶⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 122.

2-Ahlak-Züht ve Takva

Zühd (Züht)⁴⁶², kanaat⁴⁶³, iyilik ve takva ile kurtuluşa erme ve yükselme⁴⁶⁴, uyumadan önce takva ve iyiliğe teşvik şiiri okuyan adam⁴⁶⁵, faziletli insan.⁴⁶⁶

Dua, akşam yatarken ve sabah kalkarken okunacak dualar.⁴⁶⁷

3-Hikmetli Söz ve Vecizeler

Hz. Ali⁴⁶⁸, Hz. Ömer⁴⁶⁹, Hz. Ebubekir'den hikmetli sözler.⁴⁷⁰

Hikmetli kişilerin sözleri.⁴⁷¹

Uzun ömürlülerin (Mu'ammerun) sözlerinden, iki yüz otuz yıl yaşayan bir adamın dünya hayatı hakkındaki sözleri⁴⁷², uzun ömürlü başka birisinin de yaşama tutunduğu nokta (ilginç şeyleri duyma arzusu) ile ilgili açıklamalar yapılmaktadır.⁴⁷³

4-Siyaset Name ve İlm-i Siyaset

Ahkam-ı sultaniye, İlm-i siyaset.⁴⁷⁴

İran vezirlerinden biri olan Buruzcimher'in hikmetli sözleri.⁴⁷⁵

Kızılmaktan ve zulümden sakınmayı tavsiye.⁴⁷⁶

Çocuklara nasihat, büyükler dururken küçükleri idareciliğe getirmemeyi tavsiye.⁴⁷⁷

Hayat görüşü kazandırmaya dair bir metot.⁴⁷⁸

Hayat kurtaran konuşmalar ve sorular.⁴⁷⁹

---

⁴⁶¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 133.

⁴⁶² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 54, 180.

⁴⁶³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 197, 197.

⁴⁶⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 64.

⁴⁶⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 64.

⁴⁶⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 116.

⁴⁶⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 68.

⁴⁶⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 136.

⁴⁶⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 136.

⁴⁷⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 136.

⁴⁷¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 70, 136, 186, 200.

⁴⁷² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 17.

⁴⁷³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 30.

⁴⁷⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 26.

⁴⁷⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 94-94.

⁴⁷⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 179.

⁴⁷⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 29.

⁴⁷⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 186, 200.

Cezadan kurtaran beyanlar.⁴⁸⁰

5-Vaaz-İrşat-Nasihat

Ummu Seleme'nin Hz. Osman'a öğütleri.⁴⁸¹

Çay b. 'Âsım'ın oğullarına nasihati.⁴⁸²

İbn Ebi'l-'Atâhiye'nin kabir başında söyledikleri.⁴⁸³

Zulümden sakındırmak.⁴⁸⁴

Dilencilikten sakındırma.⁴⁸⁵

Hırsın zararları⁴⁸⁶, bazı nasihatler.⁴⁸⁷

6-Övgü – Yergi

Medih⁴⁸⁸, Ru'be b. el-Accâc'ın İbn Şubrume'yi övmesi.⁴⁸⁹

Övgü elde etme yolları.⁴⁹⁰

Hediye elde etmeye dair bir övgü usulü.⁴⁹¹

Gurur duyma (i'tizâz)⁴⁹², kendisiyle övünme.⁴⁹³

Hiciv imla ettirme örneği.⁴⁹⁴

İmla içinde imlâ, el-Mubberred talebelerine “şu söyleyeceklerimi yazın” demektedir.⁴⁹⁵

---

⁴⁷⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 86-87.

⁴⁸⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 7.

⁴⁸¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 197-198.

⁴⁸² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 29.

⁴⁸³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 35.

⁴⁸⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 179.

⁴⁸⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 29.

⁴⁸⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 197.

⁴⁸⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 52, 53.

⁴⁸⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 94, 95-96.

⁴⁸⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 100.

⁴⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 190.

⁴⁹¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 94.

⁴⁹² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 212.

⁴⁹³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 214 - 215.

⁴⁹⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 172.

⁴⁹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 172.

Ebulabbâs el-Mubberred'in şarkıcı Zerzur'u hicvi.⁴⁹⁶ Selam vermeden geçen kişiyi hiciv.⁴⁹⁷ İbn Bessam'ın şarkıcıları hicvi.⁴⁹⁸ Hiciv temalı bir şiir.⁴⁹⁹

7-Temalar

Sabır⁵⁰⁰, sıdk, sadık⁵⁰¹, zeka⁵⁰², vecd⁵⁰³, kalp ve dil (eşğarayn)⁵⁰⁴, mudâ'abe⁵⁰⁵, oyun, şaka ve atışma.⁵⁰⁶

8-Vasıflar ve Tasvir

Yavuz atın sıfatları⁵⁰⁷, gözyaşının sıfatları⁵⁰⁸, ateşin sıfat ve isimleri⁵⁰⁹, günün sıfatları⁵¹⁰, günün kısalığı ve uzunluğu hakkında şiir⁵¹¹, bazı ayların sıfatları⁵¹², suyun sıfatları⁵¹³, gecenin sıfatları⁵¹⁴, soğğun sıfatları⁵¹⁵, bahçenin sıfatları.⁵¹⁶

Kadının sıfatları ve güzelliğinin vasfı⁵¹⁷, kadının Arap tayına benzetilmesi⁵¹⁸, idareci gencin sıfatları⁵¹⁹, düşmanlığın sıfatları⁵²⁰, murûe' – adamlık.⁵²¹

el-Emâlî'de bazı tasvirler de yer almaktadır. Örneğin, şarkıcının dış görünüşünün tasviri⁵²², şehir tasviri⁵²³, geminin tasviri (şiir)⁵²⁴ vb.

⁴⁹⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 35, 171.

⁴⁹⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 172.

⁴⁹⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 172.

⁴⁹⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 44-45.

⁵⁰⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 10.

⁵⁰¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 10, 28.

⁵⁰² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 86-87.

⁵⁰³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 24, 115, 126.

⁵⁰⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 200.

⁵⁰⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 117.

⁵⁰⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 98.

⁵⁰⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 2-3, 66 -67.

⁵⁰⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 99.

⁵⁰⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 121.

⁵¹⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 122, 124-125.

⁵¹¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 194-195.

⁵¹² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 122-123.

⁵¹³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 123.

⁵¹⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 124, 142-143.

⁵¹⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 124.

⁵¹⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 135-136.

⁵¹⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 38, 135-136, 159.

⁵¹⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 32.

⁵¹⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 207.

⁵²⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 20.

⁵²¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 207.

⁵²² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 172, 194.

⁵²³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 184.

⁵²⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 123.

9-Kadın

Kadınların yaşlara göre durumu hakkında, Muhammed b. Abdullah b. Tahir'in kadınlar hakkındaki sınıflaması⁵²⁵ ve Damrâ'nın kadınları yaşlarının farklılığına göre vasıflandırmasıyla ilgili şiirlerini zikreder.⁵²⁶ Bahçenin ve kadının vasıflarını anlatan en belîğ şiiri de zikretmektedir.⁵²⁷

10-Güzellik, Sevgi ve Aşk

Güzellik ve tatlılık⁵²⁸, sevgi⁵²⁹, hayat sevgisi.⁵³⁰ İlginç şeylere karşı merak ve sevgi⁵³¹, cimri kadının sevgisi⁵³², haninü'l-İbil.⁵³³

Aşk⁵³⁴, gizli aşk (Ahvaş b. Muhammed, hanımının kız kardeşine aşık oluyor ve aşkı gizliyor).⁵³⁵

11-Özlem – Ayrılık - Vuslat

Özlem, Hac ve Umreye duyulan özlem.⁵³⁶

Sevgiliye vuslat arzusu.⁵³⁷

Ayrılık - Buluşma.⁵³⁸

12-Zaman ve Ölüm

Zaman, dehr⁵³⁹, günde kaç nefes alındığı.⁵⁴⁰

Ölüm⁵⁴¹, taziye⁵⁴², yeğene yapılan taziye.⁵⁴³

---

⁵²⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 96.

⁵²⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 97.

⁵²⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 135-136.

⁵²⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 109.

⁵²⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 111, 205.

⁵³⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 30.

⁵³¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 30.

⁵³² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 96.

⁵³³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 200, 201.

⁵³⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 119, 154-159.

⁵³⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 80-82.

⁵³⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 125-126.

⁵³⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 167-168.

⁵³⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 43-44, 44.

⁵³⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 101, 102.

⁵⁴⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 36.

⁵⁴¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 76-77, 101.

⁵⁴² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 8, 39.

⁵⁴³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 199.

13-Matem, Yas, Mersiye, Ağıt ve Vasiyet

Matem-yas, ölenin kabri başında bir yıl boyunca yas tutma ve yıl tamamlanınca yasa son verme⁵⁴⁴, matem adabı (Hz. Ebubekir kızı Aişe'ye (rah.) öğretiyor).⁵⁴⁵

Mersiye⁵⁴⁶, Leyla el-Ahyyeliyye'nin Tevbe'ye mersiyesi⁵⁴⁷, Ebu'l-Atâhiye Ali b. Sâbit için mersiye söylüyor⁵⁴⁸, Hz. Aişe (rah.) kardeşinin kabri başında söyledikleri⁵⁴⁹, Sekine bintü'l-Huseynin babasına mersiyesi.⁵⁵⁰

Üzüntü ve ağıt⁵⁵¹, hanımını öldüren adamın yaktığı ağıt.⁵⁵²

Ağıt yakılmasından hoşlanmamak.⁵⁵³

Vasiyet, ölüm anında vasiyet (Hz. Ali'nin, İbn Mülcem tarafından vurulduktan sonra, Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'ye vasiyeti).⁵⁵⁴

14-Susturucu Cevaplar

Peygamber'in (s.a.s.) Hemedân heyetine verdiği cevaplar.⁵⁵⁵

Beşşâr b. Burd, Yemen ve Muğar lehçelerinin üstünlüğüyle övünen adamı susturması.⁵⁵⁶

Şaire Hansâ'nın, Hz. Aişe'nin sorusuna verdiği cevabı.⁵⁵⁷

İsmi "hımar" dan "bağl"e değiştiren adama karısının verdiği cevap.⁵⁵⁸

15-Edebiyata ve Edebi Anlatıma Verilen Önem

Şiirlere maddi değer biçme örneği.⁵⁵⁹

Ru'be b. el-'Accâc, şiirinde İbn Şubrume'yi övünce, İbn Şubrume'nin hakimlikten aldığı aylık maaşın tamamını ona hediye etmesi.⁵⁶⁰

⁵⁴⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 63.

⁵⁴⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 92.

⁵⁴⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 49, 84, 201-203.

⁵⁴⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 77-78.

⁵⁴⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 92- 93.

⁵⁴⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 91.

⁵⁵⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 168-169.

⁵⁵¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 42-43, 49-50.

⁵⁵² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 102.

⁵⁵³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 180.

⁵⁵⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 176.

⁵⁵⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 152.

⁵⁵⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 213.

⁵⁵⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 141, 142.

⁵⁵⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 52.

⁵⁵⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 95-96, 138.

Şâir kölenin diğerlerine tercihi, şairin ve şiirin diğer edebi türlere tercihi.⁵⁶¹

Kendini şiir diliyle tanıtmak⁵⁶², şiirsel bir anlatımla istekte bulunmak.⁵⁶³

Meramını edebiyat diliyle anlatma usulüne örnekler.⁵⁶⁴

16-Karışık Konular

Cimrilik⁵⁶⁵, ahlaksızlık.⁵⁶⁶

Göz değmesi- nazar⁵⁶⁷, nazar değmemesi için bereket dilemek.⁵⁶⁸

Levm, kınama, itab⁵⁶⁹, edebi bir kınama örneği⁵⁷⁰, bir kadının diğer kadınlara tercih edilmesi ve sonucunda gelen kınama.⁵⁷¹

Hakaret ve sövü⁵⁷², şairlerin birbirine hakaret edercesine takılmaları.⁵⁷³

İhanet korkusu.⁵⁷⁴

İntikam sözü.⁵⁷⁵

Tetâyür ve teşâum.⁵⁷⁶ Batıl inançlar⁵⁷⁷.

Oğlunu kıskanan kadının (Zurrunme'nin annesi), oğluya sevgilisinin arasını açmak için Zurrunme'nin dilinden yazdığı şiir.⁵⁷⁸

Görmediği kadınlara serenat besteleyen bir şairin sürgün şiirleri.⁵⁷⁹

Başkasının kötü durumuyla alay ve istihza (Şemâte).⁵⁸⁰

---

⁵⁶⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 100.

⁵⁶¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 46.

⁵⁶² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 106, 107, 108.

⁵⁶³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 45-46.

⁵⁶⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 159-160, 160-161, 163-164.

⁵⁶⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 125.

⁵⁶⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 104.

⁵⁶⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 33.

⁵⁶⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 34.

⁵⁶⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 13, 31, 139, 177.

⁵⁷⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 61.

⁵⁷¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 32-33.

⁵⁷² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 69.

⁵⁷³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 118.

⁵⁷⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 102.

⁵⁷⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 202.

⁵⁷⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 117.

⁵⁷⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 123.

⁵⁷⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 89.

⁵⁷⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 191.

Fakirlik⁵⁸¹, zenginlik.⁵⁸² fakir ve zengin mukayesesi.⁵⁸³

Müslüman olduktan sonra küfre dönmenin caiz olmadığıнын beyanı.⁵⁸⁴

el-Halil b. Ahmet'ten Astronomi ve yıldızbilime reddiye.⁵⁸⁵

4. ez-Zeccâcî'nin el-Emâlî'deki Orijinal Tespit ve Görüşleri

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde belirlemiş olduğu orijinal tespitlerin ya bilimsel bir ibda' olarak tamamen kendi görüşleri ya da var olup da o güne kadar düzenli bir şekilde sunumu yapılmamış bazı verilerin yeniden dizayn edilerek, özel bir üslupla bilimsellik kazandırılmış formları olduğu düşünülmektedir.

Onun *el-Emâlî*'deki tespitlerini şu şekilde kategorize etmek mümkündür.

4.1. Sarf Bilimiyle İlgili Tespitler

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde yaptığı en orijinal tespitlerden bazılarının sarf bilimiyle alakalı olduğu görülmektedir. Öyle ki bu bilgilere ez-Zeccâcî'nin hazırladığı formatta ve toplu olarak kendisinden önceki kitap ve sözlüklerde rastlanılamamıştır. Bu tespitleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Birincisi: ez-Zeccâcî, Arapçada çoğulu (فُعَالٌ) vezninde gelen sadece altı kelime olduğunu beyan etmektedir.⁵⁸⁶ Bu kelimeleri şu şekilde açıklamak mümkündür:

Tekil	Çoğul (فُعَالٌ)	Mana	S. No
تَوْمٌ	تَوَامٌ	Yavru (İkiz)	129
رَبَّى	رَبَابٌ	Yeni doğmuş körpe kuzu	129
رَخْلٌ	رَخَالٌ	Dişi kuzu	129

⁵⁸⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 16.

⁵⁸¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 13.

⁵⁸² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 13, 54.

⁵⁸³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 13.

⁵⁸⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 113.

⁵⁸⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 64.

⁵⁸⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 129.

ظِنْرٌ	ظَوَارٌ	Yavru	129
عَرَقٌ	عَرَاقٌ	Üstü etli kemik	129
فَرِيرٌ	فَرَارٌ	(Vahşi) inek yavrusu	129

İkincisi: ez-Zeccâcî, Arapça’da tekili (فُعَالٌ) vezninde olan kelimelerin çoğullarının (فَوَاعِلٌ) vezninde gelmediğini beyan ettikten sonra kuralın istisnalarını zikrederken tekili (فُعَالٌ) vezninde olduğu halde çoğulu (فَوَاعِلٌ) vezninde gelen sadece iki tane kelimenin olduğunu zikretmektedir.⁵⁸⁷ Bu iki kelimeyi şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Tekil (فُعَالٌ)	Çoğul (فَوَاعِلٌ)	Mana	s.no
دُخَانٌ	دَوَاخِنٌ	Duman	121
عَثَانٌ	عَوَاتِنٌ	Duman	121

ez-Zeccâcî, ayrıca “المُهَيِّمُنُ” kelimesinin aslının “المُنَيِّمُنُ” olduğunu söyleyerek kelimedeki “ه” harfinin aslının “hemze” olduğunu zikretmektedir.⁵⁸⁸

4.2. Nahivle (Syntax) İlgili Tespitler

ez-Zeccâcî’nin nahiv ilmiyle ilgili olarak yazdığı en önemli eserinin *el-Cumel fi’n-Nahiv* olduğu bilinmektedir. Bununla beraber ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinin konularının içerisinde çok sayıda nahiv meselesini örnekleriyle zikretmektedir. Bu meselelerden bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür:

ez-Zeccâcî *el-Emâlî*’de her durumda teşkiye olarak kullanılan bazı kelimelerin takdirleri ve açılımlı manalarını zikretmektedir.⁵⁸⁹

(جَاءَ يَضْرِبُ أَصْدْرِيَه): Eli boş gelen kişiye, “omuzları boş geldi, eli boş geldi, başarı sağlayamadı” manasını ifade etmek üzere böyle denildiği söylenilmektedir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 121.

⁵⁸⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 65.

⁵⁸⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 129-132.

⁵⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 129.

(جاء يَضْرِبُ أُرْدَرِيَه): Bu ifadeler, elinde hiçbir şey olmadığı halde etrafa tehditler savuran kimse için kullanılır.⁵⁹¹

(جاء يَنْفُضُ مِرْوِيَه): Bir kişi eli boş geldiği zaman böyle söylenileceği ifade edilmektedir.⁵⁹²

(حَوَالِيْنَا): Bu lafız sadece teşniye olarak kullanılmaktadır. Şiirde gelen şaz bir kullanım dışında müfredi (tekili) gelmemiştir. Örneğin, (حَوَالِي) kelimesi, şiirde (حَوَال) şeklinde müfred lafızla da duyulmuştur.⁵⁹³

أَهْدُمُوا بَيْنَكَ لَا أَبَالِكَا

وَزَعَمُوا أَنَّكَ لَا أَحَالِكَا

وَأَنَا أَمْشِي الدَّالِي حَوَالِكَا⁵⁹⁴

(دَوَالِيْك): Bu kelimenin müfredinin kullanılmadığı, açılımının ise (مُدَاوَلَةٌ بَعْدَ مُدَاوَلَةٍ) olduğu zikredilmektedir.⁵⁹⁵

(حَنَانِيْك): Bu kelimenin bir mastar olduğu, teşniye lafızla, mansup ve muzaf olarak kullanıldığı, bazen müfret ve tenvinli olarak da kullanılabileceği, açılımının ise (تَحْنُنٌ بَعْدَ تَحْنُنٍ) şeklinde olduğu zikredilmektedir.⁵⁹⁶

(هَدَادِيْك): Bu lafız genellikle teşniye bazen müfred lafızla kullanılmaktadır. Açılımının (إِنَّمَا يَرِيدُ هَذَا بَعْدَ هَذَا) şeklinde olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹⁷

(الْبَابِ) (أَبِيْك) kelimesinden türetilmiş olup (لَبِيْك) terkibi “senin emirlerine amadeyim” manasına gelmektedir. (صَعْدِيْك) kelimesi ise “yardım” manasına gelen (الإِسْعَادِ) kelimesinden türetilmiştir. Bu durumda terkinin manasının “ben senin emirlerine amadeyim ve onlara uyuyorum” şeklinde olacağı düşünülmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁹¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 129, 130.

⁵⁹² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 130.

⁵⁹³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 130.

⁵⁹⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 130.

⁵⁹⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 130.

⁵⁹⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 131.

⁵⁹⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 132.

⁵⁹⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 132.

4.3. Lügatle İlgili Tespitler

Lügatle ilgili de çok orijinal tespitlerde bulunmakta ve ilginç çıkarımlar yapmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür.

1-Ayet Manalarıyla İlgili Tespitler

ez-Zeccâcî, Nûh/13 ayetinde geçen ⁵⁹⁹(مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا) cümlesinin mansının (لَا تَخَافُونَ لِلَّهِ عِظْمَةً) olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰⁰

ez-Zeccâcî'nin verdiği bu mana temel alınacak olursa ayetin mealinin: “*Size ne oluyor da Allah'ın azametinden korkmuyorsunuz?*” şeklinde ifade edilebileceği düşünülmektedir.

Sonraki dönemlerde, bu ayeti ez-Zeccâcî'nin yukarıdaki tespitinden farklı şekilde anlayanlar da olmuştur. Örneğin, bu ayetin manası tefsir kitaplarından bazılarında “ümit etmezsiniz”⁶⁰¹ şeklinde, Türkçe meallerden bazılarında ayetteki kelimelerin ilk literal manaları temel alınarak “neden siz Allah için bir vakar ummazsınız” şeklinde⁶⁰², bir diğerinde ise “size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?”⁶⁰³ şekillerinde ifade edilmektedir. Arapça olarak kaleme alınan bazı Kur'an-ı Kerim meallerinde ise bu ayetin manası, her iki manayı da içine alacak uzun ibarelerle verilmeye çalışılmaktadır.⁶⁰⁴

2-Müzekkerlik Müenneslik Hakkında Tespitler

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde, (البَطْرِيْق) ve (الجَحْجَاح) kelimeleri gibi erkeğe has olduğunu söylediği bazı kelimeler zikrederek bu kelimelerin fiillerinin olmadığını aynı zamanda dişillerinin de kullanılamayacağını beyan etmektedir.⁶⁰⁵

⁵⁹⁹ Nuh, 13.

⁶⁰⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 27.

⁶⁰¹ Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî, ve Celaleddin el-Mağallî, *Tefsîru'c-Celâleyn*, Daru İbn Keşir, Dimeşk, 2007, s. 571.

⁶⁰² Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Mealî*, sad. M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık, Huzur Yayınevi, Cihan Ofset, İstanbul, 1996, s. 570.

⁶⁰³ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Mealî*, Ankara, 2006, s. 570.

⁶⁰⁴ Zuḥaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1427, s. 572.

⁶⁰⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 199.

Bununla beraber hem müzekker hem de müennes için kullanılabilen lafızlara da örnek vermektedir. Örneğin, “İnsan” kelimesinin hem erkek hem de dişi için kullanılması kabilinden (بَعِير) kelimesinin de her iki nevi için (erkek-dişi) kullanılabileceğini zikretmektedir.⁶⁰⁶

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*'de bu iki tür kelimedenden bahsetmişken dişiye has kelimelerden ayrıca bahsetmemektedir.

3-Artık İsimlerine Dair Tespitler

Araplar “artık” manasını ifade etmek için “bakiye” kelimesini ve “bakıyyetü'l-eşyâ” tabirini kullanmaktadırlar. ez-Zeccâcî de *el-Emâlî* adlı eserinde bazı şeylerin artıklarından bahsetmektedir.⁶⁰⁷ Bunları şu şekilde ifade etmek uygun görülmüştür:

İsim	Mana	S. No
التَّشْفَا ⁶⁰⁸	Artık, kalıntı. Genel olarak her şeyin artığına denilir. ⁶⁰⁹	19
الْأَسُ	Kabında ya da satıldığı yerde kalan bal artığı ⁶¹⁰	19
الْقَوْسُ	Gübre içerisindeki hurma artığı ⁶¹¹	19
الْكَعْبُ	Kapta(yağ kabı) kalan yağ artığı ⁶¹²	19
الهلال	Havuzda kalan su artığı ⁶¹³	19

4-Yara İsimlerine Dair Tespitler

ez-Zeccâcî, bazı kelimelerin müterâdiflerine dair ilginç açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin, ez-Zeccâcî vücudun özellikle yüz ve baş kısmında meydana gelen yaralanmalar için kullanılan bir isim olan eş-Şecc kelimesiyle ilgili olarak, *el-Emâlî* adlı eserinde en hafifinden en ağırına doğru bir sıralama takip ederek şu kelimeleri zikretmektedir⁶¹⁴:

İsim	Mana	s. No
------	------	-------

⁶⁰⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 153.

⁶⁰⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 19.

⁶⁰⁸ el-Hasen b. Abdullah b. Sehl, Ebu Hilâl el-‘Askerî, *el-Mu‘cemu fi Bakıyyeti'l-Eşyâ' mea' Zeyli Esmâi Bakıyyeti'l-Eşyâ'* (tah. Ahmet Abdu't-Tevvâb Avd), Dâru'l-Fağile, Kahire, Ts., s. 101.

⁶⁰⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 19.

⁶¹⁰ el-‘Askerî, *a.g.e.*, s. 68.

⁶¹¹ el-‘Askerî, *a.g.e.*, s. 68.

⁶¹² el-‘Askerî, *a.g.e.*, s. 126.

⁶¹³ el-‘Askerî, *a.g.e.*, s. 135.

⁶¹⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 23.

الحارِصَة	Kansız yara	23
الدَامِيَة	Kanı görünen ancak akmayan yara	23
الدَامِيَة	Kanı gözyaşı gibi damla akan yara	23
الباضِعَة	Derinliği ete kadar ulaşan yara	24
السَّمْحَاق	Derin ancak kemiğe ulaşmamış yara. Buna (المِطَاء) da denilir.	24
المُوضِحَة	Kemiğin görüldüğü yara (es-Simḥâktan daha derin)	24
المُقْرِشَة	Kemiği dışarıya çıkararak yaralanma	24
الأمَة	Beyine ulaşan yara. Buna (الأميم، المأمومة) da denilir.	24
الدَامِغَة	Kemiği kıran, ölümcül yara ⁶¹⁵	24

5-Melez Hayvan İsimlerine Dair Tespitleri

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*'de “hayvan”a “mal” denildiğinden bahsetmektedir.⁶¹⁶ Bununla beraber, çok nadir kullanılan kelimeleri toplayan sözlükler de bile bulunması zor olan kelimeler kabilinden melez (kırma) hayvan isimleriyle ilgili olarak şu kelimeleri zikretmektedir⁶¹⁷:

İsim	Ana	Baba	Mana	s. No
الدَّيْسِمُ	Köpek	Kurt	Kurttan olma köpek yavrusu	212
السَّمْعُ	Sırtlan	Kurt	Kurttan olma sırtlan yavrusu	212
العَسْبَارُ	Kurt	Sırtlan	Sırtlandan olma kurt yavrusu	212

Kurttan olma yavruları olduğundan dolayı köpeklere (أولادُ زَارِع) (kurt dölü – canavar dölü) denildiğinden bahsetmektedir.⁶¹⁸

6-Bazı Kelimeler Hakkında Tespitler

ez-Zeccâcî, bazı yabancı kelimeler için Arapça karşılıklar zikretmektedir. Örneğin, (أَصْحَمَة) kelimesinin Arapça karşılığının (عَطِيَة) (bağış, hibe) manasına geldiğini beyan etmektedir.⁶¹⁹

⁶¹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 23-24.

⁶¹⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 204.

⁶¹⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 212.

⁶¹⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 212.

⁶¹⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 151.

Bununla beraber bazı kelimelerin yabancı kökenli olduğuna dair rivayetler sunduğu da görülmektedir. Mesela, (الرَّقِيم) kelimesinin altı tane anlamı olduğunu söyledikten sonra kelimenin anlamlarını sıralarken, Mücahit'in bu kelimenin Rumca'da "divit" manasına geldiğine dair bir görüşünü nakletmektedir.⁶²⁰

Bazı kelimelerin Câhiliyye döneminde ne manaya geldiklerini zikretmektedir.⁶²¹

Aynı lafızla (tek lafızla) hem fiil hem de harf olarak kullanılabilen kelimelere örnekler vermektedir.⁶²²

7-Dil Hatası Yapmayan Dört Kişi

el-Emâlî'de, el-Esmâ'i'den yapılan bir rivayette, Araplardan, ister ciddi ister gayri ciddi olsun, hiçbir durumda dil hatası yapmayan dört kişinin varlığından bahsedilmektedir. Bunlar: *eş-Şa'bi*, *Abdümelik b. Mervân*, *el-Haccâc b. Yûsuf ve İbnu'l-Kırrıyye*'dir. İçlerinde en fasih olanları el-Haccâc'dır.⁶²³

4.4. Arap Edebiyatına Dair Tespitler

ez-Zeccâci, açıkça müstakil bir konu sadedinde bahsetmese de başkalarının dilinden aktardığı rivayetlerle, Arap Edebiyatı'nın manen acemlerden etkilendiğine dair bazı örnekler zikretmektedir. Örneğin, Ebu'l-Abbâs, Ebu'l-'Atâhiye'nin Ali b. Sâbit'e yazdığı mersiyenin manasının bazı acemlerin sözlerinden alıntı olduğunu beyan etmektedir.⁶²⁴

Yine Ebu'l-Abbâs, Ebu'l-'Atâhiye'nin Ali b. Sâbit hakkında söylediği ikinci mersiyenin de manasının acemlerden alıntı olduğunu beyan etmektedir.⁶²⁵

4.5. Beşeri ve Sosyal Konulara Dair Tespitler

Ceza olarak "*meslek değişimi ve tenzili rütbe*". Bu konuyla ilgili olarak, İbnu'l Muferrığ'a, o dönemde en adi mesleklerden birisi sayılan hacamatçılığın zorla öğretildiği zikredilmektedir.⁶²⁶

⁶²⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 6.

⁶²¹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 2.

⁶²² ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 145.

⁶²³ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 20, 21.

⁶²⁴ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 93.

⁶²⁵ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 93.

İsim değişikliği, “*جمار*” isimli bir adamın, karısının isteğine binaen ismini değiştirdiği ve “*جمار*” ismini bıraktıktan sonra adını “*بغل*” koyduğu zikredilmektedir.⁶²⁷

4.6. Biyografik Açıklamalara Dair Tespitler

ez-Zeccâcî, en-Necâşî hakkında biyografik bilgiler vermektedir.⁶²⁸

Yezid b. Muâviye'nin, maymunla beraber kulube (meyhaneye) gittiğine dair açıklamalar.⁶²⁹

el-Ahfeş, Şa'leb ve el-Mubberred'in üçünün de aynı anda bazen aynı mecliste bulduklarına dair örnekler. Örneğin, Şa'leb, el-Müberra'din yaptığı açıklamaları beğenmeyerek onu aşırılık ve yapmacıklıkla itham etmesi.⁶³⁰

İmriu'l-Kays'ın Ankara'da bir evde ölüm döşegine düştüğüyle ilgili bilgiler zikretmek suretiyle onun vefat yerine işaret etmektedir.⁶³¹

el-Eşma'î ve Kisâî'nin er-Reşid'in huzurunda tartışmaları ile ilgili bilgiler, el-Eşma'î ve Ahfeş'in muasır olduklarının ve er-Reşid'in meclisine gidip geldiklerinin delili olarak kabul edilmektedir.⁶³²

el-Mubberred, Ali b. Şâbit hakkında mersiyesini söylemeye başlamadan önce, onun hakkında “o ibadete düşkün bir edebiyatçıydı” şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.⁶³³ Bu açıklamalarıyla şunları hedeflediği düşünülmektedir:

el-Mubberred'in ilime ve takvaya değer verdiği dolayısıyla muttaki alimlere de sevgi ve saygı duyduğunu ifade ediyor.

Kendisini devrin ücretli öğretmenlerinin seviyesine düşürmeyerek ilimin vakarını ve izzetini muhafaza etmektedir.

---

⁶²⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 43.

⁶²⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 52.

⁶²⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 151.

⁶²⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 69.

⁶³⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 57.

⁶³¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 211.

⁶³² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 50-51.

⁶³³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 92.

Satır aralarında o dönemde hâkimlere verilen aylık maaşın tutarıyla ilgili açıklamalar verilmektedir. Örneğin, İbn Şubrume'nin hâkimlikten dolayı aldığı aylık maaşının yüz dirhem olduğu rivayet edilmektedir.⁶³⁴

---

⁶³⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 100.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ez-ZECCÂCÎ'NİN el-EMÂLÎ ADLI ESERİNDEKİ METODU

1. ez-Zeccâcî'nin el-Emâlî Adlı Eserinin Genel Özellikleri

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinin genel fiziksel özellikleriyle ilgili olarak eseri şu açılardan değerlendirmek mümkündür.

Yazılış Zamanı: Eserin yazılış zamanı belirlenememiştir. Zira tahkike asıl alınan elyazması nüshalarda eserin asıl yazılış zamanını ortaya koyacak mahiyette bir ferağ kaydı bulunmamaktadır. Bununla beraber ez-Zeccâcî'nin diğer eserlerinde de *el-Emâlî*'nin yazılış tarihine yönelik açık bir veriye rastlanılmamıştır.

Meclislerinin Sayısı: Kitap emâlî türünde oluşturulmasına karşın, meclislere ayrılarak yazılmadığı için mevcut baskılara bakılarak *el-Emâlî* adlı eserin kaç meclisten oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Mukaddime: Eserde ez-Zeccâcî tarafından yazılmış bir mukaddime bulunmamaktadır.

Bölümleri: Eser bölümlere ayrılmamıştır.

Konu Başlıkları: Eserde konu başlıkları bulunmamaktadır.

İmlâ Derslerinin Tarihleri: Eserde imla derslerinin hangi tarihlerde yapıldığı zikredilmemektedir. Ancak hacmine bakılacak olursa, eserin yazımının epey uzunca bir müddet devam ettiğini söylemek mümkündür.

Eser Üzerine Önceden Yapılmış Çalışmalar: ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eseri hakkında ilki eş-Şenkitî, ikincisi Abdüsselam Hârûn tarafından yapılan iki tahkik çalışması bulunmaktadır. Bununla beraber, ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eseriyle ilgi olarak “*el-Muḥâverâtu'n-Naḥviyye fi Emâlî'z-Zeccâcî*” adıyla neşredilen bir makale⁶³⁵ dışında, ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eseri üzerine kayda değer bir ilmi çalışmaya rastlanılmamıştır.

2. ez-Zeccâcî'nin el-Emâlî'deki Genel Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserini oluştururken değişik metotlar kullanmaktadır. Bununla beraber, bazen bir metodu uygularken o metodunun bir alt dalı ya da tamamlayıcısı olarak bazı yardımcı metotları da kullandığı görülmektedir.

⁶³⁵ Bkz., Zeyneb binti Es'ad Hâşim b. Muhammed Sebbâk, “*el-Muḥâverâtu'n-Naḥviyye fi Emâlî'z-Zeccâcî*”, Mecelletu Câmî'ati'l-İmâm Muhammed, ad. 19, 1418 (1997) Cumadu'l-Ûlâ, Riyad, s. (195-367).

Yardımcı metotlardan bazıları, aynı zamanda birçok konunun yardımcı metodu olabilmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada, “yardımcı metotlar” anlatılırken, “bu metot falanca metodun yardımcısıdır” gibi açıklamalara gidilmeden direk ilgili konunun bir alt başlığı olarak verilmektedir.

2.1. İsnad Metodu

ez-Zeccâcî, sunacağı bilgileri bir hadisçi hassasiyetiyle senetli olarak zikretmeye önem vermektedir. Bundan dolayıdır ki, ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde ilk göze çarpan ve en çok kullandığı metot “*rivayetleri senetli aktarma metodu*” olduğu dikkat çekmektedir. Başta Hadis ilmi olmak üzere ilk asırlarda bilginin nakli hususunda çoğu ilme damgasını vuran bu metodun, İslam ümmetine has özelliklerden birisi olduğu ve sözü kâiline nispet etmenin en sağlam yolunun sahih bir isnat olduğu bilinen bir husustur.

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde en sık kullandığı bu metodu senedin bizzat kendisi ve rivayetin senetli olup olmaması açısından şu şekilde ifade etmek mümkündür.

2.1.1. Senetlerin Durumu

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserindeki rivayetlerin bizzat senetlerini zikretme hususunda genel olarak dört farklı metot takip ettiği görülmektedir. bu metotları şu şekilde açıklama mümkündür.

Birincisi “*senedin tamamını zikretme metodu*”: ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde sözleri söyleyenine nispet ederken genellikle isnat zincirinin tamamını zikrederek söze başlar. Bu özelliği kitabın tamamına yakın bir bölümünde görmek mümkündür.⁶³⁶

İkincisi “*senedin bir kısmını ya da sözün sahibini zikretme metodu*”: ez-Zeccâcî, bazen senedin tamamını değil de bir kısmını verir, bazen de hiç senet vermeden “bu falancanın sözüdür” gibi ifadelerle direk sözün sahibini zikrederek senedin kalan kısmını

---

⁶³⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 1, 2, 3, 36, 112 vs.

hazf eder. Bu usulü konuya ilk başlayıp rivayeti ilk verirdiği anda değil genellikle konunun ilerleyen bölümlerinde bazen de sonuç bölümünde kullandığı görülmektedir.⁶³⁷

Üçüncüsü “*sözün sahibini mübhem bırakma metodu*”: ez-Zeccâcî, isnat zincirinin tamamını vermesine rağmen, senedin sonunda “bazıları şöyle diyor”, “bazılarının sözü”, “birinin sözü” “bunu senin başına gelenin aynısı kendi başına gelen birileri söylemiştir” gibi tabirlerle sözün sahibini mübhem bıraktığı da görülmektedir.⁶³⁸

Dördüncüsü “*icmal ve tafsil metodu*”: ez-Zeccâcî, ele aldığı rivayetlerin senet zincirlerini sunarken zikrettiği şahısların takdimi hususunda her zaman statik bir üslup takip etmez. Mesela, senetlerde geçen bir ravinin bir yerde tam isim, künye ve lakabını hatta nisbetini verirken, başka bir yerde aynı ravi hakkında sadece isim ve künyesini bazen sadece lakabını zikredebilmektedir.

Bazen belirli açılardan mübhem bıraktığı bir râviyi (hocayı) ileride gelen bir rivayette tafsilatlı olarak ele almaktadır. Buna bir bakıma “tafsîl ba’d-e’l-ibhâm” denilmesi mümkündür.⁶³⁹ Bazen de tafsilatlı olarak zikrettiği bir râviyi daha az özellikleriyle zikrederek sanki “icmâl ba’d-e’t-tafşîl” yapmış olmaktadır.⁶⁴⁰

2.1.2. Rivayetlerin Durumu

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde yaptığı iktibas ve nakiller genel olarak iki grupta toplanmaktadır. Bunları şu şekilde kategorize etmek mümkündür.

Birincisi “*senetli nakiller*”: ez-Zeccâcî, senedini verdiği nakillerde sözün kime ait olduğunu mutlaka zikretmektedir. Yani yapacağı alıntının mutlaka kaynağını vermektedir. Bu kaynak ise çoğunlukla bir şahıs ismi olmaktadır.

el-Emâlî adlı eserinde direk eser ismi zikrederek alıntı yaptığının açık bir örneği yoktur. Ancak “İbn Kuteybe’nin dediği gibi” diyerek dolaylı olarak bir esere işaret etse de o eserin adını açıkça zikretmemektedir.⁶⁴¹

⁶³⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 4, 17 vs.

⁶³⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 8 vs.

⁶³⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 17-26, 24-26, 24-28.

⁶⁴⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s.17, 21-24.

⁶⁴¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 154.

Başka bir yerde “...olduğu bazı tefsirlerde rivayet olunmaktadır”⁶⁴² gibi genel ifadeler kullansa da “falanca eserde şöyle, falanca kitapta böyle diye” öğrenciyi açık bir eser adına yönlendirecek bir referans vermemektedir.

Bir yerde Ebu Hâtîm’den et-Tevvezi’nin ona bir meselenin hükmünü sorarken “*Ebu Hâtîm! Kitabul Muzekker ve’l-Muennes’te bu hususta ne yaptın?*” dediğini nakletmektedir. Ancak, bu açıklamalara dolaylı da olsa bir meselenin o kitapta nasıl geçtiğinin zikredilmesi bakımından alıntı olarak itibar etmek de mümkündür.⁶⁴³

İkincisi “**senetsiz nakiller**”: ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde az da olsa senetsiz bilgiler nakletmektedir. Ancak senetsiz olarak verdiği bu bilgiler genelde atasözleri gibi genel geçer bilgilerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu durumun eserin müsnet bir eser, ez-Zeccâcî’nin de müsnit bir imam olması özelliğine zarar vermediği düşünülmektedir.

Mesela, ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinin direk “Kâle Ebu’l-Kâsım” diye başlayan bir yerinde üç tane müteradif atasözünü arka arkaya zikrettikten sonra farklı manada başka bir atasözünü de zikretmektedir.⁶⁴⁴ Atasözleri genelde söyleyeni belli olmayan özlü sözlerden meydana geldiği için buradaki senetsiz nakillerin ilmi açıdan bir kusur sayılmayacağı düşünülmektedir.

2.2. Görüşleri Açıklarken Kullandığı Kalıplar

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde görüş ve nakilleri açıklayacağı zaman değişik kalıplar kullanmaktadır. Bunlar tam standart kalıplar olmasalar da büyük ölçüde benzer kalıplardan meydana gelmektedir.

2.2.1. Başkalarının Görüşlerini Açıklarken Kullandığı Kalıplar

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde başka birisinin görüşlerini aktaracağı zaman rivayetleri hep senetli olarak zikretmektedir. Bu görüşleri naklederken de genel olarak şu kalıpları kullandığı görülmektedir:

⁶⁴² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 179.

⁶⁴³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 118.

⁶⁴⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 174, 185.

*Eḥbaranâ (Fulanun) (Eḥbaranâ Ebu'l-Ḳâsım es-Sâiğ)*⁶⁴⁵

*Eṣṣedena min ḥıfẓıhi (fulânun) (Ebu İshâk ez-Zeccâc)*⁶⁴⁶

*Haddesena (Fulanun)*⁶⁴⁷

*Eḥbaranâ Ebu'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî*⁶⁴⁸

*Ḳâle Ebu'l-Ḳâsım*⁶⁴⁹

2.2.2. Kendi Görüşlerini Açıklarken Kullandığı Kalıplar

Bu kitabın, Arap dili açısından bakıldığında, belki de en çarpıcı bölümleri, ez-Zeccâcî'nin kendi görüşlerini ortaya koyduğu açıklamaların ve tercihlerinin bulunduğu yerler olduğu düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî *el-Emâlî*'de kendisine ait bir görüş zikredeceği zaman (قال أبو القاسم) kalıbını kullanmaktadır⁶⁵⁰. Ancak, ez-Zeccâcî bu kalıbı bazen başkalarından rivayet ettiği görüşleri zikredeceğinde⁶⁵¹ ve kendisine ya da başkasına nispet etmeksizin mücerret olarak nakil yapacağında da kullanmaktadır.⁶⁵²

ez Zeccâcî, *el-Emâlî*'de bu kalıbı kullanarak sık sık kendi görüş ve değerlendirmelerini sunmaktadır.⁶⁵³

---

⁶⁴⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 152.

⁶⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 66.

⁶⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 205.

⁶⁴⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6, 62.

⁶⁴⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 1, 3, 5, 10, 11, 21, 35, 50, 178, 193, 199, 37, 70, 94, 100, 135, 173.

⁶⁵⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2, 121, 145, 181.

⁶⁵¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 1, 3, 11, 21, 100, 135, 173, 187, 188.

⁶⁵² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 105, 175, 184.

⁶⁵³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 12, 12,19, 19, 26, 38, 51, 60, 62, 64, 78, 82, 83, 84, 88, 104, 105, 105, 105, 113, 121, 121, 122, 134, 144, 147, 166, 166, 173, 175, 179, 178, 181, 187, 188, 188, 188, 195, 200, 204, 211.

2.3. Ğarib Kelimeleri Açıklama Metodu (Müfredât)

ez-Zeccâcî'nin, bu kitapta öne çıkan en kayda değer yönlerinden birisi, Kur'an'da, Sünnet'te, şiirde, nesirde ve atasözlerinde geçen Ğarib kelimeleri açıklamaya oldukça önem verip bu konu üzerine yoğunlaşması olduğu düşünülmektedir.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, hayatı ve eserleri hakkında bize ulaşan bilimsel veriler arasında, ez-Zeccâcî'nin, *Ğaribu'l-Luġa* ilmine dair müstakil bir eser kaleme aldığına dair bir bilgi ulaşmamıştır. Ancak eserlerinde tefsir ettiği Ğarib kelimelerin sayısının bu konuda bir kitap oluşturacak kadar çok olduğu düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde metinde geçen Ğarib bir kelimeyi açıklayacağı zaman bazen o kelimenin mastarını, bazen isim halini bazen de kendisini alır ve onu açıklamaktadır. Buna karşın, bazen, metinlerde geçen bir terkip ya da cümlenin manasını vereceğinde terkipteki lafzın aynısını alır ve onu tefsir etmektedir.

ez-Zeccâcî'nin, *el-Emâlî* adlı eserinde özellikle açıkladığı Ğarib kelimelerin çoğunun, üst düzey denilebilecek derecede kelimeler olduğu düşünülmektedir. Zira bu kelimelerden birçoğunun kendisi bir yana kökünü bile normal lügatlerde bulmak mümkün görülmemektedir.

Geçen bir şiirde varit olan Ğarib kelimeleri genellikle şiirde geçiş sırasına göre ele alırken bazen sıralamaya riayet etmeyip açıklamalarına en sondaki kelimedenden başlamaktadır. Örneğin, *el-Emâlî* adlı eserinde İbnu'l-A'râbi'den naklettiği bazı beyitlerin tahliline, beyitlerin en son kelimesi olan "en-Nifâs" kelimesinden başlamaktadır.⁶⁵⁴

ez-Zeccâcî'nin Ğarib kelimeleri belirlerken izlediği yöntemi şu şekilde ifade etmek uygun görülmüştür:

ez-Zeccâcî, önce genellikle içerisinde bir Kur'an-ı Kerim ayeti, Hadis-i Şerif, şiir, kıssa, atasözü ya da deyimsel bir ifade bulunan bir metin zikretmektedir. Daha sonra ilgili metinde geçen Ğarib kelimeleri, Peygamber'in (s.a.s.), sahabelerin ya da alimlerin görüş ve yorumlarını zikrederek açıklamaktadır.

Ğarib kelimeleri açıklarken öncelikle lügat manaları üzerinde durmakta, terim manalarını ise sonra zikretmektedir. Kelimeleri açıklarken bazen, Cahiliye Dönemi'ndeki

⁶⁵⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 187.

manalarıyla İslam'ın gelişiyle kazanmış olduğu yeni manaları beraberce zikredip bir nebze de olsa karşılaştırma yaparak aradaki farkları belirtme usulünü takip ettiği de görülmektedir.⁶⁵⁵

Mesela, en-Nahl Suresi'nin yüz yirminci ayetini zikrettikten sonra, ayette geçen ğarip kelimeleri açıklamak için İbn Mes'ûd'un açıklamalarını zikretmektedir. Daha sonra, (قال أبو القاسم الزجاجي) diyerek kendi görüşlerini açıklamaya başlayarak, ayette geçen “Kânit” ve “Ĥanîf” kelimelerinin manaları hakkındaki görüşlerini zikretmektedir.⁶⁵⁶

ez-Zeccâcî, ğarip kelimelerin manasını açığa kavuşturma hususunda açıklamalar yaparken yer yer tercihe şayan olan görüşü de belirtmektedir. Bu hususta göstermiş olduğu üstün gayrete, hem bu konudaki metodunu açıkça ortaya koyması hem de kayda değer örneklerden birisi olması açısından, Kehf Suresi'nin dokuzuncu ayetindeki “er-Rakîm” kelimesini açıklarken ortaya koyduğu metodu örnek vermek uygun görülmüştür.

Şöyle ki, ez-Zeccâcî, “ (الرقيم) kelimenin ne manaya geldiği hususunda beş görüş vardır” diyerek söze başladıktan sonra görüşleri ayrı ayrı ve sahiplerine nispet ederek şu şekilde açıklamaktadır:

er-Rakîm kelimesi, İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, “*Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin yazılı olduğu levha*” manasına gelmektedir.

Mücahitten gelen bir rivayete göre, Rumların lügatinde “*divî*” manasına gelmektedir.

Ka'b'dan rivayet edildiğine göre, “*köy*” manasını ifade etmektedir.

“*Vâdi*” manasına da gelmektedir.

Dahhâk ve Katâde'den rivayet edildiğine göre, “*kitap*” manasına delalet etmektedir.

Görüşleri böylece açıkladıktan sonra: “Lügatçiler kelimenin beşinci manasını tercih etmektedirler” diyerek lügatçilerin tercih ettikleri manaya vurgu yapmaktadır.⁶⁵⁷ Burada, *el-Emâlî* adlı eserinin bazı yerlerindeki gibi farklı görüşleri zikrettikten sonra kendisi “ben de şu görüşü tercih ediyorum” diye açık bir ibare kullanmamış olmasından lügatçilerin tercihini kabul etmeye meylettiği ve “bu husustaki tercih edilen görüş şudur” dedikten sonra sustuğu yerlerde kendisinin de o görüşü tercih ettiği düşünülmektedir.

⁶⁵⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2.

⁶⁵⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2.

⁶⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6.

Ğarip kelimeleri açıklarken, önce metinde geçen ğarip kelimeyi, daha sonra o kelimeyle aynı harflerden oluşup da birbirine karışma ihtimali bulunan başka kelimeleri de zikrederek onların manalarını açıklamaktadır. Hatta konuya yardımcı olsun diye istidraden zikrettiği kelimeyle ilgili başka bir açıklama daha yapılması gerekiyorsa onu da yaparak yeni kelimeler bile zikretmektedir. Mesela, “ödlekliğinden ve korkusundan dolayı işi ağırdan almak” manasına gelen (كَعَّ كَاعٌ) kelimesinin manalarını açıklarken sözlerinin arasına “şiddetli sıcaklık ya da sıcaklığın şiddeti” manasına gelen (عَكُّ وَعَكْيَاكُ) kelimesini açıkladıktan sonra ikinci kelimeyle mana ve vezince aynı olan (أَكُّ وَأَكْيَاكُ) kelimesini de zikretmektedir.⁶⁵⁸

ez-Zeccâcî, bir konuyu anlatırken verdiği örneklerde, konunun ve örneğin tabiatı gereği diğer ilim dallarının bazı meselelerini çağrıştırarak talebenin zihnini meşgul edeceğine inandığı muhtemel bir soru ya da problemin ortaya çıkabileceğine kani olursa, ğarip kelimeleri açıklamadan önce bazen ilgili nassda geçen fihhi ve akidevi hükümlerden bahsetmektedir. Bununla meselenin hükmü hakkındaki farklı görüşleri zikretmekte ve meseleyi muhkem hale getirerek talebenin zihninde meydana gelebilecek ilk problemleri cevaplamayı hedeflemekte olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ez-Zeccâcî, bu metotla hem talebenin zihnini rahatlatmakta hem de düşünce ufkunu genişleterek, talebeyi birazdan yapacağı tahlilleri anlamaya müsait hale getirmekte, sonra ilgili nassın ğarip kelimelerini filolojik ve morfolojik açılarından açıklamaktadır.⁶⁵⁹

ez-Zeccâcî, bazen, hadislerde geçen ğarip bir kelimeyi açıklarken, “bu konuda alimlerin şu kadar görüşü var” dedikten sonra görüşleri mümkün olduğunca sahibini de zikrederek beyan etmektedir. Mesela, hadiste geçen “الْتَّرَعَةُ” kelimesi hakkında “alimlerin üç tane görüşü vardır” dedikten sonra:

Bu kelime, Ebu Amr eş-Şeybâni’ye göre “*derece*” manasını ifade eder.

Bir başkasına göre “*kapı*” manasına gelir.

⁶⁵⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 105.

⁶⁵⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 113.

Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'ya göre ise “yüksek yerde bulunan bahçe” manasındadır. “Eğer bahçe, yüksek olmayan yerde bulunursa o zaman (*ravza*) denilir.” Dedikten sonra A'sâ'nın bir şiiriyle istişhâd ederek konuyu bağlamaktadır.⁶⁶⁰

2.4. İ'rab Metodu

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde kullandığı “îrab yöntemi”nin de bu eserin en kayda değer yönlerinden birisi olduğu düşünülmektedir. Yapılan bu îrablar çoğunlukla meselenin tartışmalı kelimesi üzerinde gerçekleşmekte⁶⁶¹ olup, cümlenin bütün öğelerini ayrı ayrı belirtmeye yönelik değildir. Bununla beraber bazı terkiplerin îrabı üzerine fikir imali ve tartışmalara rastlamak da mümkündür.⁶⁶²

Bu fikir imallerinden bir kısmı ez-Zeccâcî'nin kendi görüşleri⁶⁶³, bazıları ise onun dilcilerin görüş ve tartışmalarından aktardığı bölümlerdir.⁶⁶⁴

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde açıkladığı gramer (syntax) konularına örnek olarak şunlar zikretmek mümkündür:

ez-Zeccâcî aktardığı bir şiirde geçen (قَرَارَتَهَا كِسْرَى) terkipteki (قَرَارَتَهَا) kelimesinin zarfiyet üzerine mansup olduğunu beyan etmektedir.⁶⁶⁵

ez-Zeccâcî, (مَا لِلْحَمَالِ مَشِيهَا وَتَيْدًا) cümlesiyle ilgili olarak îrab açıklamaları yapmaktadır.⁶⁶⁶

Şiirdeki (تَلْمَعُ) kelimesinin îrabının “hâl” olduğunu beyan etmektedir.⁶⁶⁷

(مُدَّ) kelimesinin îrabı ve aslı hakkında açıklamalar yapmaktadır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 135.

⁶⁶¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83, 113-114, 144-145, 147.

⁶⁶² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83, 166.

⁶⁶³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83, 144, 166.

⁶⁶⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 51, 83, 114, 144-145.

⁶⁶⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 147.

⁶⁶⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 166.

⁶⁶⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 113, 114.

⁶⁶⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 144-145.

2.5. Kelimelerin Morfolojik Temellerini Açıklama Metodu

ez-Zeccâcî, ele aldığı kelimenin morfolojik temellerini incelerken, önce o kelimenin kökünü vermekte, bazen de kelimenin isim ve mastar halini zikrettikten sonra o kelimenin manasını açıklamaktadır. Bir kelimenin manası hususunda değişik görüşler varsa onları zikretmekte, eğer varsa alimlerin tercihini beyan etmekte bununla beraber bazen kendi tercihini de beyan etmektedir.

Bazen bir kelimenin morfolojik tahlilini yaparken Kur'an-ı Kerim'le istişhâd ettiği görülmektedir. Örneğin, (الرَّيَا) kelimesinin tekillik çoğulluk ve hareke değişikliği gibi açılardan morfolojik tahlilini yaptıktan sonra Kur'an-ı Kerim'den deliller zikretmektedir.⁶⁶⁹

ez-Zeccâcî'nin kendisinin açıkladığı iştikâk, sarf ve i'lâl vecihlerine şunları örnek vermek mümkündür:

ez-Zeccâcî, (الرَّيَا) kelimesi hakkındaki manaları açıklayıp lügatçilerin hangi manayı tercih ettiklerini söyledikten sonra, “ buradaki (فَعِيلًا) vezni (مَفْعُولٌ) manasına gelir” diyerek kelimenin manasının ve morfolojik yapısının daha da açığa kavuşması hususunda Mu'âffifin Suresi'nin dokuzuncu ve yirincinci ayetlerinde geçen (مَرْفُوعٌ) lafzını örnek vererek kelimenin morfolojik bağlamdaki karakterini bu şekilde analiz ettikten sonra konuyu bağlamaktadır.⁶⁷⁰

(تَرْأَوْزٌ) filinde bulunan ikinci (الهاء) harfinin (الزَّاء) harfine ibdâl edildiğine yönelik olarak i'lâl ve sarf tahlilleri yapmaktadır.⁶⁷¹

(رَأَى) fiilin morfolojik tahlilini yapmaktadır.⁶⁷²

(النَّحَشِ) kelimesinin aslı üzerine açıklamalar yapmaktadır.⁶⁷³

Bazı kelimelerin nispetlerinin nasıl yapılacağına yönelik alimlerin görüşlerini serdetmektedir.⁶⁷⁴

⁶⁶⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 179.

⁶⁷⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6.

⁶⁷¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 173.

⁶⁷² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 88.

⁶⁷³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 151.

Bazı kelimelerin müfreterlerini ve müenneslerini beyan etmektedir.⁶⁷⁵

(الصَّرْفَان) kelimesinin manası hakkındaki üç görüşü aktardıktan sonra alimlerin çoğunluğunun hangi görüşü tercih ettiğini beyan etmektedir.⁶⁷⁶

ez-Zeccâcî, Peygamber'in (s.a.s.) Hemedan heyetine cevaben yazdığı mektupta geçen (الكَبَشُ الحُزْرِيُّ) ifadesindeki (الحُزْرِيُّ) kelimesinin hangi kökten türediğini bilmediğini beyan etmektedir.⁶⁷⁷

ez-Zeccâcî, morfolojik tahlillerle ilgili olarak bazen başkalarının görüşlerini de aktarmaktadır. Örneğin, Kisâi ve el-Yezîdî'nin emir el-Mehdî'nin huzurunda, bazı kelimelerin nispetleri konusundaki tartışmalarını ve görüşlerini zikretmektedir.⁶⁷⁸

Nispet yapılırken, özellikle de tesniyelerin nispetinde, iltibas vaki olduğunda genel kuralın dışına çıkılabileceğine dair bir açıklama zikretmektedir.⁶⁷⁹

ez-Zeccâcî, burada sayılanların yanı sıra daha birçok kelime hakkında morfolojik açıklamalar nakletmektedir.⁶⁸⁰

2.6. Mana Vecihlerini Açıklama Metodu

ez-Zeccâcî, ibare tahlillerine yönelik açıklamalar yaparken bazı kelimelerin kullanımdan dolayı kazandıkları yeni manaları da zikrederek öğrencilerine uygulamalı olarak, metinlere daha farklı açılardan bakabilme ve değişik alternatifleri değerlendirebilme kabiliyeti kazandırmaya çalışmaktadır. Bunlara örnek olarak şunları zikretmek mümkündür:

Ayetteki (تَقْرُضُهُمْ)⁶⁸¹ ibaresinin manası hakkında alimlerin ve Katade'nin görüşlerini zikretmektedir.⁶⁸²

---

⁶⁷⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59-60.

⁶⁷⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 147.

⁶⁷⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 166.

⁶⁷⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 154.

⁶⁷⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59.

⁶⁷⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 60.

⁶⁸⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 174.

⁶⁸¹ el-Kehf, 17.

⁶⁸² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 173.

Bir ibarede geçen (أُ) kelimesinin (بِأ) manasında kullanılmış olduğu beyan edilerek *harflerin tazmini* meselesine işaret edilmektedir.⁶⁸³

Bir beyitte⁶⁸⁴ geçen (بِرَاح) (gitmek, uzaklaşmak) kelimesinin (بِرَاحِ) (إلى) harficeri ile “...den memnun olmak”) manasına geldiğini açıklayarak *fillerin tazmini* meselesine işaretle bulunulmaktadır.⁶⁸⁵

Kelimelere manalarına itibarla müzekker veya müennes olarak itibar edilip, müennes yapı bir kelimeye mana itibarıyla müzekker olarak da itibar edilebileceğine dair açıklamalar yapmaktadır.⁶⁸⁶

Çoğul kelimelerde (özellikle cemi teksir) müzekkerin müennese, müennesin müzekkere hamlinin caiz olduğu beyan edilmektedir.⁶⁸⁷

2.7. Gerekçelendirme Metodu

Sözlükte “bir şeyin illetini açıklamak, sebebini ortaya koymak, onu delille ispat etmek” manasına gelen ta’lil mantıkta bir akıl yürütme (istidlâl) çeşididir. İslam mantık geleneğinde bu tür akıl yürütme, “zihnin genelden özele, tümelden tikele, müessirden esere, sebepten sonuca, kanundan olaya intikali” diye tanımlanmaktadır. Kısaca Ta’lil illetten hareketle malul hakkında bir delil getirme türüdür.⁶⁸⁸ Yani ta’lil, yapılan bir uygulamanın veya meydana gelen bir vakianın oluş ve yapılışı hakkında çoğunlukla sonradan yapılan gerekçelendirmeler olup bir şeyin sebep ve gerekçesini “niçin?” sorusunun cevabı olarak izah etmeye yönelik açıklamalardır.

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde konuları işlerken bazı şeylerin gerekçelerini ya bizzat kendisi ya da başkalarından aktardığı görüşlerle açıklamaktadır. Örneğin, (مُدَّ) kelimesinin ne zaman isim ne zaman harf olacağına dair gerekçeli açıklamalar zikretmektedir.⁶⁸⁹

⁶⁸³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 60.

⁶⁸⁴ (وَمَلِكُ الْفَتَى أَنْ لَا يَرَاخَ إِلَى الْبَدَى وَأَنْ لَا يَرَى شَيْئاً عَجِيباً فَبِعَجَبِهَا) bkz., ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 30

⁶⁸⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 30.

⁶⁸⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 118.

⁶⁸⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59.

⁶⁸⁸ Abdulkuddüs Bingöl, “Ta’lil”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 511.

⁶⁸⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 144, 145.

(يا مطر) terkinin müfred münada olup ve zaruretten dolayı tenvinli geldiği söylenilmiştir. Ayrıca burada dammayla tenvinleneceğini söyleyenlerin yanı sıra, iki üstünle de tenvinleneceğini söyleyenlerin görüş ve gerekçeleri açıklanmaktadır.⁶⁹⁰

ez-Zeccâcî, iyi şeyler söyleyip de bir şeyler yapmayan kişinin, eylemsizliğinin sebebini “*kişinin kalbinin, o işin tam tersi duygulara sahip olması*” şeklinde ifade etmektedir.⁶⁹¹

ez-Zeccâcî, bazı şeylerin isimlendirilme sebeplerini de açıklamaktadır. Mesela, Müslüman’a niçin “hanîf” denildiğinin gerekçesini, “*bir daha geri dönmek üzere şirkten İslam’a döndüğü için Müslüman’a “hanîf” denilir*” diyerek açıklamaktadır.⁶⁹²

Kirmana (iğ, eğirmen) çok hızlı döndüğünden dolayı (المعزلة), ceylana da süratinden dolayı (العزال), döndüğünden ve süratinden dolayı Güneşe de (العزالة) isminin verildiği beyan edilmektedir.⁶⁹³

Devenin (الدَّفء) (ısı, sıcaklık) diye isimlendirilmesinin sebebini “*tersinden ısınma maksadıyla faydalanılması*” olduğu beyan edilmektedir.⁶⁹⁴

Hurma ağacına (النخل) katı, sert ve keskin olduğundan dolayı (الصَّرام) denildiği bununla beraber hurma meyvesinin de bu şekilde adlandırılmasının caiz olduğu beyan edilmektedir.⁶⁹⁵

(الدُّمُوع) kelimesinin neden (الشُّؤُون) diye adlandırıldığıının gerekçesi beyan edilmektedir.⁶⁹⁶

ez-Zeccâcî, (بطن) kelimesinin şirde neden müennes olarak kullanıldığına dair gerekçeli açıklamalar yapmaktadır.⁶⁹⁷

Kurttan olma yavruları olduğundan dolayı köpeklere (أولادُ زارع) (kurt dölü – canavar dölü) denildiğinden bahsetmektedir.⁶⁹⁸

⁶⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83-84.

⁶⁹¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 51.

⁶⁹² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2.

⁶⁹³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 12.

⁶⁹⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 154.

⁶⁹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 154.

⁶⁹⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 175.

⁶⁹⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 118.

Arapların yılın en soğuk geçen iki ayını (شَيْبَان ومُلْحَان) “شَهْرَا قَمَاح” ve bu iki ayın zıddı olarak da yılın en sıcak günlerini (أَيَّام نَاجِرِي) diye adlandırdıkları belirtilmektedir.⁶⁹⁹

3. el-Emâlî'nin Sunum Üslûbu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde işlediği konuları sunarken değişik metotlar kullanmaktadır. Bu metotlardan kimisinin konuyu öğretmeye, kimisinin pekiştirmeye vs. yönelik metotlar olduğu düşünülmektedir.

3.1. Üslup Özellikleri

Yazı dilinde anlaşılabilirliği ve etkileyici bir üslup oluşturmanın temel şartları arasında duruluk, sadelik, açıklık ve özgünlük gelmektedir. ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde kullandığı üslup özelliklerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Duruluk: ez-Zeccâcî *el-Emâlî*'de daima öğrenciyi bunaltmayan sade bir dil kullanmaya çalışmıştır. Bununla beraber, maksadını en iyi en kısa ve en özlü cümlelerle anlatmaya özen göstererek duru bir üslup kullanmıştır. Onun eseri içerisinde bolca kullandığı ayetler, hadisler, atasözleri ve deyimsele ifadeler bunun en açık örneğidir.

Açıklık: ez-Zeccâcî *el-Emâlî*'de anlattığı şeylerin muhatapları tarafından kolayca anlaşılmasını amaçlamış, gereksiz semboller ve yerinde kullanılmamış mecazlarla anlatımını boğmamış ve öğrencileri konuyu iyi anlayamamaktan dolayı kuşku ve tereddüde sevk etmemiştir. Bundan dolayı onun anlatımı tam bir açıklık taşımaktadır.

Sadelik: ez-Zeccâcî *el-Emâlî*'de anlatmak istediği konuyu süssüz bir anlatımla ortalama bir öğrencinin rahatlıkla anlayabileceği bir sadelikte, çok uzun olmayan ve anlamlı cümlelerle ifade etmektedir. Sanatlı yazma gayreti içerisinde girerek anlatmak istediği fikirleri ikinci plana düşürmemesini bilmiş ancak gerektiği durumlarda sanatlı bir dil kullanmaktan da geri durmamıştır.

Özgünlük: ez-Zeccâcî anlatım ve metodunda son derece özgün bir ilim adamıdır. Kendisinden öncekilerin dağıtın halde işledikleri bir çok konuda orijinal fikirler geliştirip

⁶⁹⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 212.

⁶⁹⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 123.

meseleleri yeni formlarda ele alabilmiştir. Bunun yanı sıra konuları sunarken kullandığı teknikler onun bilgiyi organize etme hususunda özgün bir üslup yakalamasını sağlamıştır. el-Emâlî'deki lügavi tespitleri el-Îdâh, Hurûfu'l-Me'ânî ve İştikâku Esmâillah adlı eserlerindeki orijinal metotları bunun en açık göstergesidir.

Kısaca belirtmek gerekirse, ez-Zeccâcî, konuyu daima sade bir dille sunmakta ve girift açıklamalardan mümkün olduğunca uzak durmaktadır. En zor meseleleri bile kolaylaştırmaya özen göstererek anlatımını mümkün olduğunca sade ve kolay tutmaktadır. Ancak bu sadelik, zikredilen metinlere edebi değerlerinden de bir şeyler kaybettirmemektedir. Onun için asıl olan, konunun muhatap tarafından en güzel şekilde kavranılıp özümseyerek öğrenilmesi olduğu düşünülmektedir.

3.2. Anlatım Biçimleri

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde hem anlatımı güzelleştirmek hem de meramını net ifade edebilmek için değişik usuller kullanmaktadır. Bunları kısaca şöyle ifade etmek mümkündür.

1-Açıklayıcı Anlatım: ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde sıkça kullandığı anlatım tarzlarından birisi açıklayıcı anlatım tarzıdır.

2-Mukayeseci Anlatım (Karşılaştırma): ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde değişik konularda karşılaştırmalar yaparak bu yöntemi kullanmaktadır.⁷⁰⁰

2-Betimleyici Anlatım: ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde kendisine ait olsun veya olmasın aktardığı metinlerde insan⁷⁰¹, hayvan⁷⁰², gece⁷⁰³, gündüz⁷⁰⁴, şehir-çevre⁷⁰⁵, cisim⁷⁰⁶, hareketli sahne⁷⁰⁷, kavram⁷⁰⁸ vb. betimlemelere oldukça fazla yer vermektedir.

---

⁷⁰⁰ Bu konu hakkında “*Karşılaştırma Metodu*” başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁷⁰¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 38, 135-136, 159.

⁷⁰² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2-3, 66 -67.

⁷⁰³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 124, 142-143.

⁷⁰⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 122, 124-125, 194-195.

⁷⁰⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 184.

⁷⁰⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 123.

⁷⁰⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 146, 147

⁷⁰⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 20, 207.

3- Konuşmalı Anlatım: ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde konuşmacı üsluba oldukça çok yer verir. Hatta başkalarından aktardığı metinler arasında hareketli sahne niteliği taşıyanlar da vardır.

4-Manzum Anlatım: ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde kendisine ait şiir bulunmamaktadır. Ancak şiirsel anlatım usulüne örnek olabilecek çok fazla manzum metin aktarmaktadır.

5- Kanıtlayıcı Anlatım: ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde düşünceyi ispat hususunda kanıtlayıcı bir üslup kullanır. Ancak meseleleri tek taraflı olarak değil, lehte ve aleyhte diğer görüşleri de zikrederek sunmaktadır.⁷⁰⁹

3.3. Öğretim Yöntemi

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâlî* adlı eserinde genel olarak konuyu kavratma metodunun “tümevarım mı tümdengelim mi?” olduğu konusunda net bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber bu yöntemlerden her ikisini de kullanmakta olduğu *el-Emâlî*'de tümevarım metodunu daha sık kullandığı görülmektedir.

ez-Zeccâcî'nin öğretim metoduyla ilgili olarak Câbirî, ez-Zeccâcî'nin *el-İdâh* adlı eserinde daha çok tümevarım metodunu kullanarak sunum yaptığını söylemektedir.⁷¹⁰

ez-Zeccâcî'nin öğretim metodunu *el-Emâlî* eserinde konuları ele alış biçimi bağlamında şu şekilde ifade etmek mümkündür.

3.3.1. Konuya Giriş metodu

el-Emâlî'de konu başlığı kullanılmamakta olup konular iç içe sunulmaktadır. Bununla beraber, kitapta belirli bir konu ya da ilim dalından değil, geniş bir konu çerçevesinden sunum yapılmaktadır. Ancak bu durum, *el-Emâlî*'nin, akla geliveren ve hoşya giden

⁷⁰⁹ Bu konu hakkında “*Kanıtlayıcı Anlatım Metodu*” başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁷¹⁰ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı* (çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirel), üçüncü baskı, Kitabevi Yayınları, 2001, s. 201.

şeylerin keşkûlî⁷¹¹ tarzda kaydedildiği bir eser olduğu şeklinde bir manasına ifade etmemektedir.

ez-Zeccâcî, genel olarak konuya başlarken önce isnadı zikrederek o bilgiyi nereden aldığını beyan etmektedir.

ez-Zeccâcî, bu metodu değişik şekillerde kullanmaktadır. Bazen “bast ve temhid (konuya hazırlık) usûlü”nü kullanarak, bazı hazırlayıcı açıklamalardan sonra konuya girdiği de görülmektedir.⁷¹²

ez-Zeccâcî'nin kimi zaman daha konuya başlamadan öğrencinin zihnini konuya hazırlamak, kimi zaman da konu içerisinde başka bir konuya geçmek ya da meselenin başka bir boyutuna yönelik açıklamalarda bulunmak için bu metodu kullandığı düşünülmektedir. Hatta bazen, bir şiir okumadan önce bile o şiirin daha iyi anlaşılabilmesi için, şiirle alakalı bir kıssa da anlatmaktadır.⁷¹³

3.3.2. Konuyu Geliştirme Metodu

ez-Zeccâcî konuyu, geliştirme sadedinde daha tafsilatlı bir şekilde ele alırken bazı yardımcı metotlardan faydalanmaktadır. Bunları şu şekilde açıklamak mümkündür.

1-Örnek Verme Metodu: ez-Zeccâcî, konunun iyice kavranılıp öğrencinin zihninde yer ederek otomatik bir meleke haline gelebilmesi için çokça örnekler vermektedir. Bu örnek verme metodunu en çok kullandığı kitaplarından birisi *el-Cumel* adlı eseri olduğu düşünülmektedir. ez-Zeccâcî, *el-Cumel* adlı eserinde bazen o kadar çok örnek vermektedir ki bu durum onun değişik eleştiriler almasına bile neden olmaktadır.⁷¹⁴

---

⁷¹¹ Keşkûl, Farsça'da “dilenci; dilenci çantası, dağarcık, torba” gibi anlamlara gelen **keşkûl** kelimesi Arapça'da “mecmûa, antoloji” manasını ifade etmekte olup Bahâeddin el-Âmilî'nin (ö. 1031/1622) el-Keşkûl adlı eseriyle özdeşleşmiştir. Telif tarzı itibariyle Türk edebiyatındaki cönkleri hatırlatan el-Keşkûl, müellifin hayatı boyunca okuduğu eserlerde karşılaştığı güzel ve ilginç parçaların bir araya toplanmasıyla meydana gelmiş bir eserdir. el-Keşkûl'un el-Âmilî'nin daha önce benzer tarzda kaleme aldığı el-Mihlât adlı eserinin devamı olduğu, el-Mihlât'taki hiçbir rivayetin el-Keşkûl'de yer almadığı ve el-Keşkûl'ü düzeltmeye ve bölümlere ayırmaya fırsat bulamadığı bizzat müellifin kendisi tarafından beyan edilmiştir. Bkz. Hüseyin Elmalı, “**el-Keşkûl**”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, s. 324.

⁷¹² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 141.

⁷¹³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 140-141.

⁷¹⁴ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu* (Dâru'l-Fikir, 1984), s. 24.

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde, konuyu geliştirme sadedinde, kimi zaman bir ayetten, kimi zaman bir hadis-i şeriften, kimi zaman bir şiirden, kimi zaman da bir atasözünden, kimi zaman Araplar'ın ya da acemlerin sözlerinden örnekler vermektedir.

Bazen konu içerisinde isim fiillerden örnekler de zikretmektedir.⁷¹⁵

2-Betimleme Metodu: ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde kendisine ait olsun veya olmasın aktardığı metinlerde insan⁷¹⁶, hayvan⁷¹⁷, gece⁷¹⁸, gündüz⁷¹⁹, şehir-çevre⁷²⁰, cisim⁷²¹, hareketli sahne⁷²², kavram⁷²³ vb. betimlemelere oldukça fazla yer vermektedir.

3-Özetleme ve Kolaylık Metodu (İhtişar): İnsan zihninin, tabiatı gereği, bir konuyu kavrayabilmek için o konu hakkında çok geniş malumata ihtiyaç hissettiği gibi, o konuyu kalıcı bellekte uzun süre muhafaza edip daima zihninde canlı tutabilmek için de öğrenilip hatırlanacak olan materyalin ansiklopedi maddeleri gibi preslenip, özlü ve kısa bilgilere dönüştürülmesine ihtiyaç hissettiği düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî, bazen bir konuyu çok değişik açılardan ele alarak konu hakkında uzunca açıklamalarda bulunmaktadır. Böyle olunca ister istemez öğrencinin dikkati dağılabilmekte ve zihni biraz yorulmaktadır. Bu durumda ez-Zeccâcî, öğrencinin dikkatini yeniden toplayarak konuyu öğrencinin zihnine etkili bir şekilde yerleştirmek için konunun özünü sunmaktadır. Mesela, *el-Emâlî*'nin bazı yerlerinde uzunca anlatımda bulunduktan sonra “bunun özeti” diyerek konunun ana hatlarını tekrarlamaktadır.⁷²⁴

Bütün bunlar göz önünde bulundurulacak olursa ez-Zeccâcî'nin, insan zihni ve öğrencinin algılama kapasitesi hakkında etkili bir formasyona sahip olduğu söylemek de mümkündür.

---

⁷¹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83

⁷¹⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 38, 135-136, 159.

⁷¹⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 2-3, 66 -67.

⁷¹⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 124, 142-143.

⁷¹⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 122, 124-125, 194-195.

⁷²⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 184.

⁷²¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 123.

⁷²² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 146, 147

⁷²³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 20, 207.

⁷²⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83.

3.3.3. Dolaylı Ayrıntı Verme Metodu (İstitrâd)

İlim adamları ele aldıkları konuları işlerken, asıl konuyla alakası olmayan ancak bir münasebetten dolayı zikretmeyi gerekli gördükleri bazı bilgiler sunarlar. Ana konu ile dolaylı ayrıntı (istitrâd) arasındaki bu münasebet uzak veya yakın olabilmektedir⁷²⁵. ez-Zeccâci'nin konuların başına, arasına ya da sonuna serpiştirdiği bu bilgilerin montaj hissi uyandırmayacak şekilde konu içerisine ustaca dahil edilmiş olduğu görülmektedir.

Kimi zaman konuyu açıklayıcı ve ya muhtemel bir soruyu cevaplayıcı tarzda, kimi zaman da konu içerisinde başka bir ayrıntıya geçişe hazırlık yapmak için konunun ya ileri merhalelerine ya da başka alanlarına yönelik açıklamalarda bulunmaktadır.⁷²⁶ *el-Emâlî*'de bu metodun çok güzel örnekleri görülmektedir. Mesela, ez-Zeccâci (التمحيي) kelimesinin değişik manalarını açıklarken, Benu'ucayf kabilesinden bir adamın sözünü nakletmektedir. Daha sonra (قال أبو القاسم الزجاجي) diyerek sözü alarak, kendi sözleri arasında (قوسًا في جلة) tabirini kullandıktan sonra, buna binaen kalıntı (artık) şeylerin isimleriyle ilgili olarak beş tane örnek vermektedir⁷²⁷. Bu örnekler arasında “الأس: Kabında ya da satıldığı yerde kalan bal artığı” kelimesini zikretmiş olmasına istinaden olacak ki bal (عسل) kelimesinin müteradiflerini de zikretme ihtiyacı hissetmektedir.⁷²⁸ Daha sonra konuya kaldığı yerden devam ederek “temennâ” kelimesinin değişik manalarını zikrederken İsa b. Yezid b. Bekir b. De'b'in sözlerini nakletmekte, değişik manaları zikretmeye devam ederken Kur'an-ı Kerîm'den istişhâd etmektedir. Konuyu bitirirken de “temennâ” kelimesinin “okumak” manasıyla ilgili olarak bir şiir nakletmektedir.⁷²⁹

İstitrâd metodunu kullanırken, konuyu ya da ilgili kelimelerin uyandıracığı muhtemel çağrışımları da göz önünde bulundurmaktadır. Mesela, bazen bir hadisi zikretmekte onun bazı ibarelerini ve ğarip kelimelerini açıklarken o kelimelerle aynı kökten olup çağrışım yapan ancak konu dışı olan başka bir kelimeyi daha hatırlatmaktadır. Onun manasını iyice açıkladıktan sonra tekrar konuya dönmekte ve kaldığı yerden devam etmektedir. Örneğin,

⁷²⁵ İsmail Durmuş, “İstitrâd”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, s. 401.

⁷²⁶ Bu açıklamalardan bazılarını isti'naf-ı beyânî (mukadder bir sorunun cevabı) olarak itibar etmek de mümkündür.

⁷²⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 19. ez-Zeccâci artıklarla ilgili olarak şu örnekleri veriyor: القوس : Gübreye içerisindeki hurma kalıntısı (artığı). الأس : Kabında ya da satıldığı yerde kalan bal artığı. الكعب : Kapta kalan yağ artığı. الهلال : Havuzda kalan su kalıntısı (artığı). الشفا : Artık, kalıntı. Genel olarak her şeyin kalıntısına denilir.

⁷²⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 19. ez-Zeccâci, “aşel”, Kelimesinin müteradifi olarak şu kelimeleri zikretmektedir: “العسل، اللوص، الأري، الصخك، السعابيب، الطريم”

⁷²⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 18, 19, 20.

hadiste geçen (لا تناحشوا) kelimesinden yola çıkarak (النَّحَشِ) köküne ulaşmakta, oradan (النَّحَاشِي) isminin de bu asıldan türediğini istitradi olarak beyan ettikten sonra, en-Necâşî'nin asıl isminin (أَصْحَمَةَ) olduğunu beyan edip, o kelimenin Arapçadaki karşılığını da zikrettikten sonra konuya dönerek ve kaldığı yerden devam etmektedir.⁷³⁰

ez-Zeccâcî, istirdat metodunu bazen de sonuca yönelik olarak kullanmakta ve konuyu bitirirken o konuyla bazı vecihlerden alakalı istitrâdi bilgileri de zikretmektedir.⁷³¹

3.3.4. Karşılaştırma Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâli* adlı eserinde karşılaştırma metodunu kullanmaktadır. Bazen farklı görüşleri bir arada zikrederek görüşler arasında, bazen de bir kelimenin farklı lügatleri ve lehçelerini bir arada zikrederek lügatler arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Bir kelimenin yabancı dildeki karşılığını ya da yabancı dildeki bir kelimenin Arapça'daki karşılığını vererek Arapça ile yabancı diller arasında karşılaştırma yaptığı da görülmektedir.

ez-Zeccâcî, *el-Emâli* adlı eserinde bazen de kelimelerin cahiliyedeki manaları ile İslam'la kazandıkları yeni anlamlarını bir arada vererek eski ve yeni manaları arasında⁷³², bazen soyut kavramlar arasında (zenginlik fakirlik vb.)⁷³³ bazen aynı ismin farklı sıfatları arasında⁷³⁴, bazen de kelimelerin mana ve kullanımları arasında⁷³⁵ kendisine has bir üslupla karşılaştırmalar yaptığı görülmektedir. ez-Zeccâcî, çoğu kez bunun bir karşılaştırma olduğunu beyan etmemektedir. Olayı tabii seyrine bırakarak meseleyi kategorize etme işini öğrencinin kendi algılayışına bırakmaktadır. Çünkü maksadını o kadar açık, sade ve etkili bir tarzda ifade etmektedir ki, sanki artık meseleyi talebenin anladığına kendisi bile kani olmaktadır.

Mesela, “hanîf” kelimesinin cahiliye dönemindeki manasının “Hac yapan, cenabetlikten dolayı gısl eden, ölüsünü yıkayan ve sünnet olan kimse” şeklinde olduğunu

⁷³⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 151.

⁷³¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 21.

⁷³² ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 2.

⁷³³ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 13.

⁷³⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 204.

⁷³⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâli*, s. 73.

açıkladıktan sonra, İslam döneminde “Müslüman” manasında kullanılır oldu” diyerek bu iki kelimenin eski ve yeni manaları ve kullanımları arasında bir karşılaştırma yapar.⁷³⁶

Mesela, (الْخُلُوف) kelimesi (خَلْف) ve (خَالِف) kelimelerinin çoğulu olduğu beyan edilmektedir. (الْخَلْف) kelimesi hem “iyilik” hem de “kötülük” manasıyla beraber kullanılabilirken (الْخُلُوف) kelimesi yalnızca zemde kullanılır diyerek iki kelime arasında anlam ve kullanım bakımından karşılaştırma yapmaktadır.⁷³⁷

Fakir ve zengin kavramları arasında mukayese yapılmaktadır.⁷³⁸

(مَاءٌ مَدْرُغٌ) (kenarındaki otlar yenilebilen su) ve (مَاءٌ قَاصِرٌ) (Kenarında hayvanların otladığı ve kendisini geçemediği su) tabirlerini açıklayarak iki su çeşidi arasında bir karşılaştırma yapmaktadır.⁷³⁹

3.3.5. Tartışma Metodu

ez-Zeccâci'nin muanit olmadığı ve görüşlerini benimsetme hususunda dayatmacı bir tutum içerisine girmediği düşünülmektedir. Bunu eserin her yerinden rahatça anlamak mümkün görülmektedir. Çünkü o mutlak doğru budur, bundan farklı görüşler yanlıştır diye katı bir tutum içerisine girmez. Bununla beraber, hataları usulüne uygun olarak düzeltmeye çalışmaktadır.

ez- Zeccaci, bazen tıpkı bir sempozyumdaki oturum başkanı gibi tartışmayı yönetir. O konudaki farklı görüşleri zikrettikten sonra kendi görüş veya tercihini de açıklamaktadır. Ya da herkesin görüşünü zikrettikten sonra (قال أبو القاسم الرَّجَّاجِيُّ) diyerek kendi görüş ya da tercihini beyan etmektedir.⁷⁴⁰

Bir konuda alimler arasında kayda değer ölçüde tartışma varsa, o konuda kendi görüşlerini belirtmeden önce o tartışmaya mutlaka işaret etmekte ve kayda değer saydığı fikirleri naklederek sonunda kendi tercih ve fikrini açıklamaktadır.

⁷³⁶ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 2.

⁷³⁷ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 73.

⁷³⁸ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 13.

⁷³⁹ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 204.

⁷⁴⁰ ez-Zeccâci, *el-Emâlî*, s. 144-145.

3.3.6. Sonuca Bağlama ve Tercih Metodu

Bu metoda “İctihat Metodu” denilmesi de uygun görülmektedir. Zira içtihat mefhumu, “ortaya çıkan problemi giderme melekesi” olarak yorumlandığı takdirde her ilim dalını kapsayacağı ve o ilim dalında çıkan problemlerin halledilmesi işi manasına geleceği düşünülmektedir. Dalciler de bir alimdir ve dil konusunda ortaya koydukları birçok görüş onların içtihadıdır. Hatta yapmış oldukları tercihlerin bile bir dayanağının olduğu düşünülecek olursa, değişik görüşlerden birinin tercih edilmesinin bile bu manada bir içtihat olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî, tercih metodunun bir hazırlayıcı ve tamamlayıcısı olarak “*farklılıkları zikretme metodu*”nu da kullanmaktadır. Görüş farklılıklarını ve dalcilerin bazı ihtilaf noktalarını belirterek alimlerin farklı görüşlerini zikretmektedir. Ancak, *el-Emâlî* adlı eserinde, bazı yerlerde kullandığı “ashabımız” gibi tabirlerin dışında, görüşleri nahiv ekollerine nispet ederek zikretmediği görülmektedir.

ez-Zeccâcî, çoğunlukla Basra ekolünün görüşlerini tercih etmekle beraber zaman zaman Kûfe ekolünün görüşlerini de tercih ettiği görülmektedir. Genel olarak bakıldığında kendisinde Basra ekolüne karşı bir eğilim hissedilmektedir. Bunların yanı sıra bazen bu iki mezhebin dışındaki birinin görüşünü tercih ettiği ya da hiç birini kabul etmeyip kendisinin müstakil bir görüş belirtmekte olduğu da görülmektedir.

ez-Zeccâcî bazen bir konudaki bütün görüşleri zikrettikten sonra kendi görüşünü veya tercihini beyan etmekte⁷⁴¹ bazen kendi tercihini beyan ettikten sonra konuyu özetlemektedir.⁷⁴²

ez-Zeccâcî’nin kendi tercihini de beyan ederek zikrettiği görüşlere, alimlerin (سَلَامُ اللَّهِ يَا (مَطَرٌ عَلَيْهَا) cümlesindeki (مَطَرٌ) kelimesinin îrabı üzerindeki görüşlerini beyan ettikten sonra “ben bu konuda el-Ḥalîl ve onun görüşündekiler gibi düşünüyorum” diyerek kendi görüş ve tercihi açıklaması örnek verilebilir.⁷⁴³

ez-Zeccâcî bazen, bir konu hakkında değişik görüşler zikredip “lügatçilerin görüşü budur” yani bu manayı ya da hükmü tercih etmektedirler, şeklinde açıklamalarda

⁷⁴¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 145.

⁷⁴² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83.

⁷⁴³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83.

bulunduktan sora onların konu ile ilgili görüşlerinin devamını zikretmekte buna karşın kendi görüş ve tercihini beyan etmemektedir.⁷⁴⁴

Bazen de kendi tercihini beyan etmeden “*bu konuda lügatçilerin tercihi şudur*” diyerek onların görüşlerine işaret edip geçmektedir.⁷⁴⁵ “*Lügatçilerin ve tefsirciler bu görüştedir*” diyerek yine onların tercihlerine işaret etmektedir.⁷⁴⁶ Kendi tercihini açıkça beyan etmediği böylesi durumlarda onun tercihinin de o yönde olduğunu kabul etmenin daha isabetli olacağı, zira, o konuda kendisinin farklı bir görüşü olacak olsaydı, beyan makamında onu açıklamasının gerekeceği düşünülmektedir.

Bazen, tercihe şayan olan görüşü sonda zikretme usulünü kullanmaktadır.⁷⁴⁷ Bazen de “lügatçilerin tercihi ilk görüşten yanadır” diyerek tercih edilen görüşün ilk sırada olduğunu beyan etmektedir. Bir meselede kendisinin de müstakil görüşleri varsa, diğer görüşleri sıraladıktan sonra ya onları da beyan etmekte ya da kendi tercihini açıklamaktadır.⁷⁴⁸ Bu tercih bazen görüşte bazen manada⁷⁴⁹ bazen de îrabta⁷⁵⁰ olabilmektedir.

ez-Zeccâcî konuyu bir sonuca bağlayacağında, ya kendi görüşlerini söyler, ya da kendi tercihini veya alimlerin ve lügatçilerin tercihlerini beyan ederek konuyu bağlar.

Bazen bir ilim adamına nispet ettiği bazı sözleri, konuyu bitirici bir ayrıntı olarak zikrettiği gibi, o konuyla bazı vecihlerden alakalı istidradi bilgileri de bitirmektedir.⁷⁵¹

3.4. Kanıtlayıcı Anlatım Metodu (İstîşâd)

ez-Zeccâcî, bir görüşü ortaya atarken, bazen kendi görüş ve delillerini zikretmekte, bazen de kendisini tartışmanın içerisine dahil etmeden başkalarından aktardığı görüşlerle meseleyi sonuca bağlamaktadır. Bununla beraber o, ister kendisinin ister başkalarının görüşlerini zikretsin, savunulan fikri ispatlama hususunda çok farklı teknikler uygulamaktadır. Bu metod ve tekniklerden bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

---

⁷⁴⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6.

⁷⁴⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6, 34.

⁷⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 34.

⁷⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 6.

⁷⁴⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83.

⁷⁴⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 27.

⁷⁵⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 83.

⁷⁵¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 21.

3.4.1. Kurân-ı Kerîm’le İstişhâd Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*’de ayetlerden delil getirirken bazen ayetin tamamını, bazen de sadece ilgili kısmı zikretmekle yetinmektedir.⁷⁵²

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde ayeti kerimelerle genellikle bir kelimenin manası ya da okunuşu gibi konularda istişhâd etmektedir. Örneğin, nahl (arı) kelimesinin müteradiflerini saydıktan sonra o isimlerden bazılarının geçtiği bir şiir zikretmekte (إِذَا لَسِعَتْهُ إِذَا لَسِعَتْهُ) daha sonra şiirde geçen (لَمْ يَرْجُحْ) ifadesindeki “er-Racâ” kökünün “korkmak-mehâfet” manalarına geldiğini söylemekte ve bunu ispatlamak için ⁷⁵³ (مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا) “size ne oluyor da Allah’ın azametinden korkmuyorsunuz?” ayetiyle istişhâd etmektedir.⁷⁵⁴

ez-Zeccâcî, bazen de edebi metinlerde geçen bazı kullanım hatalarını düzeltmek için Kur’an-ı Kerim’den ayetlerle istişhad etmektedir. Örneğin, el-‘Accâc’ın kasidesinde geçen (الْتَعَادَا) kelimesinin (النِّسَاء) kelimesinin çoğulu olduğunun beyan edilmesi üzerine, (النِّسَاء) kelimesinin çoğulunun (الْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ)⁷⁵⁵ olduğunu ispatlamak için en-Nûr Suresi altmışıncı ayetiyle istişhad etmektedir.⁷⁵⁶

Bazen de, önce bir konuda belli verileri ve alimlerin o konudaki görüş ve delillerini zikrettikten sonra, eğer kendisi farklı düşünüyorsa isabetli olan görüşü Kur’an-ı Kerim’den bazı deliller zikrederek beyan etmektedir.⁷⁵⁷ Mesela, bir cümlenin îrabı meselesinde düşülen görüş ayrılığında, el-Kisâî’nin ve el-Yezîdî’nin görüşlerine katılmadığını belirttikten sonra, kendi görüşüyle ilgili olarak, Kurân-ı Kerim’den ve şiirden delil getirerek mesele hakkında kani olduğu görüşü ortaya koymaya çalışmaktadır.⁷⁵⁸

ez-Zeccâcî bazen, şiirde geçen garip bir kelimeyi açıklamak için Kurân-ı Kerim’den deliller getirmektedir. Örneğin, Ebubekir b. Dureyd’in şiirinde geçen (شَوَّب) (شَوَّب)

⁷⁵² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. s. 2, 36, 37,

⁷⁵³ Nuh, 17.

⁷⁵⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 27.

⁷⁵⁵ en-Nur, 60.

⁷⁵⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 58.

⁷⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 62.

⁷⁵⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 62.

kelimesinin “halt/karışım” manasına geldiğini ispatlamak için es-Sâffât Suresi’nin altmış yedinci ayetiyle istişhad etmektedir.⁷⁵⁹

Şirde geçen “eş-Şenân” kelimesinin manasını açıklarken (شَنَّانُ قَوْمٍ) ayetiyle delil getirmekle beraber kelimenin (شَنَّانٌ) şeklinde okunduğuna dair de bir kıraat vechinin bulunduğunu zikretmektedir.⁷⁶⁰

Zikrettiği ayetleri bazen Nafi’, İbn Keşir, Ebu ‘Amr’ın kıraatlerinden vermektedir. Bazen ayeti zikredip “başka bir kıraatte de şöyledir” dedikten sonra Asım kıraatine göre okunuşunu verdiği görülmektedir.⁷⁶¹

Bazen, kim tarafından okunduğunu da belirterek cumhurun kıraatinden farklı bir kıraate işaret etmektedir. Örneğin, cumhurun kıraatinden farklı alarak Ebubekir’in (r.a.) dilinden (وجاءت سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ) rivayetini aktarmaktadır.⁷⁶²

3.4.2. Hadislerle İstişhâd Metodu

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde ele aldığı Hadisleri senetleriyle birlikte vermekte, buna karşın hadislerin kaynaklarını zikretmemektedir. Hadisin tamamını zikrettikten sonra, hadiste geçen bazı ibareleri ya da gerekli gördüğü ğarip kelimeleri açıklamaktadır. Bazen hadisteki yasağın hikmet ve illetlerini beyan edip fikhî konularda malumat vererek öğrencinin hem kafasında ortaya çıkması muhtemel bir sorunun cevabını vermekte hem de bu tür malumatlarla öğrencinin kültürünü arttırmaya çalışmaktadır.⁷⁶³

Nahiv kaidelerinin isbatı hususunda Hadis-i şeriflerle istidlal edilip edilemeyeceği konusu ise alimler arasındaki ihtilafli meselelerdendir. Bilindiği gibi bazı alimler, Hadislerin mana ile rivayet edilmiş olduğunu gerekçe göstererek, nahiv kural ve kaidelerinin sübutu hususunda hadisleri delil kabul etmediklerinden hadislerle istişhâd meselesini de kabul etmemektedirler. Nahiv kaidelerinin ispatı hususunda Hadis-i

⁷⁵⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 73.

⁷⁶⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 75.

⁷⁶¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 79, 92.

⁷⁶² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 92.

⁷⁶³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 151.

şeriflerle istidlal edilip edilemeyeceği konusunda görüş beyan eden alimler üç gruba ayrılmışlardır:

1-“*Mutlak olarak caizdir*” diyenler

İbn Hârûf, es-Saffâr, es-Sirâfi, İbn ‘Usfûr, İbn Mâlik, İbn Hişam vb. alimler bu grupta zikredilmektedir.

2-“*Mutlak olarak caiz değildir*” diyenler

Ebu Hayyan(Şerhu’t-Teshîl), Ebu’l-Huseyn b. es-Sâiğ (Şerhu’l-Cumel) v.b. alimler bu gruptan sayılmaktadırlar.

3- “*Lafzi rivayetler delil olur mana rivayetleriyle ihticac edilmez*” diyenler

eş-Şâtîbî ve onun gibi düşünen alimler bu gruptan sayılmaktadırlar.⁷⁶⁴

Buna göre, Peygamber’in (s.a.s.) Hemedân heyetine gönderdiği mektupta olduğu gibi, metnin yazılı olarak aktarıldığı ya da metninin tıpatıp lafzî rivayetine özen gösterilen hadislerle delil getirilebilmektedir.

ez-Zeccâcî’nin bu konudaki tutumu şu şekilde izah edilebilir: ez-Zeccâcî, Arap diliyle ilgili hususlarda hadislerle istişhad meselesinde çoğu alimden farklı düşünerek hadislerle istişhâd etmektedir. ez-Zeccâcî’nin *el-Emâlî* adlı eserinde delil olarak getirdiği Hadis-i Şeriflerin durumuna göre bir değerlendirme yapılacak olursa onun üçüncü grup alimlerin kriterlerine meylettiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber ez-Zeccâcî, Hadisleri sadece nahiv kaidelerinin ispatı hususunda değil metinlerde geçen bazı ğarip kelimelerin manasını açıklama hususunda da delil olarak zikretmektedir.

Hadis-i Şeriflerden istişhâd ederken bazen ilgili kelimenin geçtiği hadisi zikredip, o kelimenin hadis içerisindeki manasını zikretmekle yetinerek daha fazla açıklamaya girmemektedir. Mesela, (الشَّج) kelimesinin bir türü olan (السَّمْحاق) kelimesini açıklarken “Buna (المَلْطَاءُ) da denilir” dedikten sonra hemen (المَلْطَاءُ بِدَمِهَا) hadisini zikrederek hadisin

⁷⁶⁴ Sirâcuddin el-Bulķînî (ö. 808), Bedru’ddin ed-Demâmînî (ö. 827), *el-İstidlâlu bi’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye-Şerife ‘alâ İşbâti’l-Kâvâ’idi’n-Nahviyye* (tah. Riyâd b. Hasen el-Havvâm), ‘Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1998, s. 5, 6, 10.

manasını “hemen o anda hüküm verilir ve sonunda ne olacağına da bakılmaz” diyerek açıklamaktadır.⁷⁶⁵

ez-Zeccâcî, bazı kelimelerin müteradiflerini saydıktan sonra o kelimelerden bazılarının geçtiği hadisi şeriflerle istişhâd etmektedir. Mesela, sarığın isimlerine dair dokuz tane kelimeyi zikrettikten sonra, o kelimeler arasında son olarak zikrettiği (الإِفْعَاطِ) kelimesinin geçtiği (نَهَى عَنِ الإِفْعَاطِ وَأَمَرَ بِالتَّلْحِي) rivayetini nakletmektedir.⁷⁶⁶

3.4.3. Şiirle İstişhâd Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde **852 tane beyit** zikretmektedir. Bu şiirlerden bir kısmı orta düzeyde⁷⁶⁷, bir kısmı zor ve ileri düzeyde, bazıları ise ancak Arap dilinde mütehassıs olanların anlayıp tahlil edebileceği seviyededir. Zira *el-Emâlî*'de, manasını ilk anda büyük ediplerin bile anlayamadığı, hocanın hocalığını ölçer seviyede bazı şiirler de zikredilmektedir.⁷⁶⁸

ez-Zeccâcî, şiirlerden bir kısmını konunun sunumu esnasında zikrederken⁷⁶⁹ bir kısmını da bazı görüşleri ispatlama hususunda istişhâd olarak zikretmektedir.⁷⁷⁰

ez-Zeccâcî, şiirden delil getirirken bazen sadece ilgili beyiti zikrederken bazen de o kelimenin geçtiği şiirin tamamını ya da büyük bir bölümünü zikretmektedir. Bunu yaparken hem istişhâd ettiği konuya delil getirmeyi hem de öğrencilerine bütüncül bir bakış açısı kazandırarak kültürlerini artırmayı amaçladığını söylemek mümkündür. Bir kısım şiirler de vardır ki ez-Zeccâcî'nin onları istişhâd kastı olmaksızın konu arasında sadece öğrencinin kültürünü artırmak için zikrettiği düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî, bazen bir şiirin başka birine ait olduğunu⁷⁷¹, bazen bir şiirin manasının başka metinlerden alındığını⁷⁷², bazen de ğarip bir kelimenin edebi metinlerde de geçtiğini ispatlamak için şiirlerle istişhâd etmektedir.⁷⁷³

⁷⁶⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 24.

⁷⁶⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 109, 110.

⁷⁶⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 120, 124, 125, 182, 190, 191.

⁷⁶⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 146.

⁷⁶⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 3, 5, 76, 99, 167, 168.

⁷⁷⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 146, 152, 153, 185.

⁷⁷¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 211.

⁷⁷² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 93.

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* alı eserinde şiirlerle istişhâd ederken bazen kendisi bir şey söyledikten sonra, sözlerini desteklemek için bir şiir nakletmektedir. Bazen kendisi işin içinde görünmediği halde, konuyu işlerken aktardığı bir sözde geçen şeyleri açıklayıcı olarak bir başkasının şiirini zikrettiği de görülmektedir.

Bu ikinci durum ilk bakışta istişhâd görüntüsünden uzak gibi görünmektedir. Ancak, ez-Zeccâcî, bu delilleri hemen kendi sözüne mukterin olarak getirmese, hatta o bölümde kendisi hiç söze karışmasa da orada bir şeyi açıklamak için bir istişhâd yapıldığı düşünülmektedir.

ez-Zeccâcî, (المؤمِّن) kelimesinin aslının (المؤمِّن) olduğu ve kelimedeki (هاء) harfinin “hemze”den bedel olarak getirildiğini söyledikten sonra Abbas b. Abdilmuttalip’in Peygamber’i (s.a.s.) överken söylediği bir şiirden delil getirmektedir.⁷⁷⁴

ez-Zeccâcî, Ramle Bintu Abdillâh b. Ma’mer’in verdiği susturucu cevabı zikrettikten sonra, “bu cinsten bir cevap da Hânsa’dan nakledilmiştir” diyerek, nesirde geçen manaya şiirden örnek vermektedir.⁷⁷⁵

İbnu’l-A’rabi bir gün, Ahmet b. Yahya Şa’leb ve beraberindekilere Cerîr’in şiirini zikrediyor, o şiirde günün kısalığının bağirtlak kuşunun başparmağına benzetmesini hayretle karşıladıktan sonra İbnu’l-A’rabi, Cerîr’in bu manayı aldığı şiir daha güzeldir diyerek bir şiirle istişhad etmektedir. Daha sonra ez-Zeccâcî, İbnu’l-A’rabi’nin bir başkasından aktardığı bu son şiirin teşbihin sınırlarından çıktığı ve ifratın son noktasına ulaştığına dair açıklamalarda bulunduktan sonra, bu şiirin manaca zıttı olmakla beraber edebi sanat olarak benzeri olan Ebu Temmam’ın şiiriyle istişhâd etmektedir.⁷⁷⁶

ez-Zeccâcî, Ebu İshâk’ın şiirini tahlil ederken, onun şiirinde (بِزَى) filinin hemzesinin, (ما لم تَرَ أَيَّاه) şeklinde tahkikli olarak varit olması durumuna örnek olarak, filin hemzesinin (بِزَى) şeklinde tahkikli okunabileceğine dair başka bir şairin şiiriyle delil getirmektedir.⁷⁷⁷

⁷⁷³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 10, 12, 155.

⁷⁷⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 65, 66.

⁷⁷⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 142.

⁷⁷⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 194, 195.

⁷⁷⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 88.

ez-Zeccâcî, (الدُّخَان) kelimesine (التُّحَاس) da denilebileceğine dair, İbnul-A'râbî'nin şiirini aktarmaktadır.⁷⁷⁸

ez-Zeccâcî, (السُّؤُون) kelimesinin (الدُّمُوع) manasına gelmesiyle ilgili olarak, Evs b. Hacer'in şiiriyle istişhâd etmektedir.⁷⁷⁹

ez-Zeccâcî, (مَهْلِي ُكَّة) kelimesinin (مَنْ حَفَرَ مَعَوَّاهُ وَقَعَ فِيهَا) atasözündeki (مَعَوَّاهُ) kelimesinin manasına gelmesiyle ilgili olarak, Sâbık el-Berberî'nin şiirini delil olarak zikretmektedir.⁷⁸⁰

ez-Zeccâcî, Nahl/47'deki (عَلَى تَخْوُفٍ) terkinin manasının (عَلَى تَنْقُصٍ) şeklinde açıklandığına dair el-Ahfeş Sa'îd b. Mes'ade'nin şiiriyle istişhad etmektedir.⁷⁸¹

ez-Zeccâcî, İbn Meyyâde'nin de üstünde durup aktardığı bir grup şiirin ilk iki beyitinin İmriu'l-Kays'a ait olduğuna, İmriu'l-Kays'ın Ankara'da bir evde ölüm döşegindeyken okuduğu şiiriyle delil getirmektedir.⁷⁸²

(التَّرْجَمَةُ) kelimesinin (الرُّؤُصَةُ) manasına geldiğiyle ilgili olarak, el-A'sâ'nın şiirini zikretmektedir.⁷⁸³

(أَلِي) kelimesinin “gevşeklik göstermek, işi yavaştan almak” manasına geldiğini ispatlamak için İbnu'l-A'rabi'nin okuduğu şiirle istişhâd etmektedir.⁷⁸⁴

(تَفْرِضُهُمْ) terkinin manası hususunda açıklama yapılırken Zurrumme'nin şiiriyle istişhâd edilmektedir.⁷⁸⁵ Yine, ez-Zeccâcî, Fezâralı bir adamın şiiriyle istişhâd etmektedir.⁷⁸⁶

3.4.4. Atasözleriyle İstişhâd Metodu

Sağlam ve belîğ bir anlatım sahibi olma hususunda, atasözlerinin yerli yerinde kullanılması çok önemli bir husustur. ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde çok sayıda

⁷⁷⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 121.

⁷⁷⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 175.

⁷⁸⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 185.

⁷⁸¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 37.

⁷⁸² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 211.

⁷⁸³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 135.

⁷⁸⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 146.

⁷⁸⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 173.

⁷⁸⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 188.

atasözü nakletmektedir. Onun atasözlerini ele alırken izlediği yöntemi şu şekilde ifade etmek mümkündür.

ez-Zeccâcî, atasözlerinden bazılarını direk konunun başında zikretmektedir.⁷⁸⁷

Atasözlerini sunarken ya en meşhur olarak tam metnini vermekte, ya da farklı söylenenlerden bir tanesini kullanmaktadır.⁷⁸⁸

Bazen atasözlerinin anlamlarını da açıklamaktadır.⁷⁸⁹

Bazen, müteradif atasözlerini bir arada zikretmektedir. Müteradif atasözlerini ele alırken bazen ortak olan metni verdikten sonra, diğer rivayetlerin sadece farklı kısımlarını ele almaktadır.⁷⁹⁰

Bazen de müteradif gibi görüldüğü halde arada az bir fark bulunanların hem ortak metinlerini hem de farklı yerlerini tam metin halinde ayrı ayrı zikretmektedir.⁷⁹¹

Atasözlerinden bazılarının sebebi darbını hatta bazılarının söylenme zamanını bile belirtmektedir.⁷⁹²

Atasözlerinden bazılarının ise ilk söyleyeninin kim olduğuna dair açıklamalar yapmaktadır.⁷⁹³

Atasözlerine yönelik yanlış kullanımlara dair başkalarının sözlerini nakletmekte bu hususa örnek olarak Yezîd b. Muaviye'nin Amr'ın bir atasözünün kullanımı hususunda hatalı olduğuna dair söylediklerini zikretmektedir.⁷⁹⁴

ez-Zeccâcî, Edebi metinlerde geçen bazı kelimelerin açıklanması hususunda da atasözlerinden faydalanmaktadır.⁷⁹⁵ Örneğin, el-Müberrid, Ebu'l-Fağl er-Riyâşî'ye bir şiirin manasını soruyor, o da “bana göre bu şiirin manası falanca atasözünün⁷⁹⁶ manası

---

⁷⁸⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 184.

⁷⁸⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 91,109, 113, 143.

⁷⁸⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 165.

⁷⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 165.

⁷⁹¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 129-130.

⁷⁹² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 165.

⁷⁹³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 200.

⁷⁹⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 175.

⁷⁹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 113.

⁷⁹⁶Burada söz konusu olan (وَيْلٌ لِلشَّجِيءِ مِنَ الخَلْقِ) atasözüdür. Bkz., ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 113.

gibidir” diyerek cevap vermektedir. Dolayısıyla burada bir şiirin manasını açıklarken başka bir atasözle istiḥâd edilmektedir.⁷⁹⁷

3.4.5. Dilcilerin Görüşleriyle İstiḥâd Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde Arap dilcilerinin görüşlerinden istiḥâd ederken ya kendisi bir alimin görüşlerini istiḥâd olarak zikretmekte ya da alimlerin görüşlerini konu içerisinde serpiştirip onların o mesele hakkındaki görüşlerini zikrederek bir nevi istiḥâd etmektedir.

(أَلْبَيْتَةُ) kelimesinin “elif lam” takısı kaldırılarak (بَيْتَةُ) kullanımının yanlış olduğuna dair, Sîbeveyh’in sözlerini nakletmektedir.⁷⁹⁸

el-Kisâî’nin, bazı kelimelerin nispetinin nasıl yapılacağı konusundaki görüşlerini zikretmektedir.⁷⁹⁹

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde, Ebu ‘Ubeyde Ma‘mer b. Muşenna’nın (التُّرْعَةُ) kelimesi hakkındaki görüşünü açıklarken şiirden yaptığı istiḥâdlarına yer vermektedir.⁸⁰⁰

3.4.6. Diğer Kanıtlayıcı Metodlar

ez-Zeccâcî *el-Emâlî* adlı eserinde, yukarıda zikredilen metotlara ek olarak nadiren de olsa bazı metotlar kullanmaktadır. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1-Sahabe Sözlerinden İstiḥâd Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde bazen sahabe sözleriyle de istiḥâd etmektedir.⁸⁰¹

⁷⁹⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 113.

⁷⁹⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 62.

⁷⁹⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 60.

⁸⁰⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 135.

⁸⁰¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 181.

2-Genel Kullanımdan İstishâd Metodu

Dili kullananlar arasındaki genel kullanımdan istishâd eder. Ancak buradaki genel kullanımdan kastının, *galat-ı meşhur* değil fasih olan genel kullanım olduğu düşünülmektedir. Bu konuda “Fırdevs” kelimesinin müzekker sıfat aldığına dair halkın genel kullanımı gibi uygulamalar delil gösterilmektedir.⁸⁰²

3-İsim Fiillerden İstishâd Metodu

ez-Zeccâcî el-Emâlî adlı eserinde, isim fiillerin kullanımları hakkında örnekler zikretmekte, “bunlar gayrı munsarifler gibi değildir-çünkü onun aslı munsarif olmaktır” gibi sözleriyle hem iki konu arasında karşılaştırma yapmakta hem de görüşünü desteklemek için bir bakıma istishâd etmektedir.⁸⁰³

3.5.Tahlil ve Tenkit Metodu

ez-Zeccâcî el-Emâlî adlı eserinde, çok sayıda edebi tenkit örneği zikretmektedir. Bunları şu şekilde kategorize etmek mümkündür.

3.5.1. Şiir Tahlil ve Tenkitleri

ez-Zeccâcî el-Emâlî adlı eserinde şiir tenkidi mahiyetinde çok sayıda örnek zikretmektedir. Ancak yaptığı bu tahlil ve tenkitlerde genel olarak şiirin tamamını değil parçanın bir kısmını tahlil ve tenkit etmektedir. Bununla beraber şiirin geneline yönelik yorumlar yaptığı da görülmektedir.

3.5.1.1. *ez-Zeccâcî*'nin Kendi Edebi Tahlil ve Tenkitleri

ez-Zeccâcî, geçen şiirlerdeki bazı kelimeleri zikretmekte olup, eğer o kelime Kur'an-ı Kerim'de de geçiyorsa ilgili ayeti zikrederek ayrıntılı açıklamalarda bulunduktan sonra konuya dönerek başka kelime ve konuların tahliline devam etmektedir.⁸⁰⁴

⁸⁰² *ez-Zeccâcî, el-Emâlî*, s. 118.

⁸⁰³ *ez-Zeccâcî, el-Emâlî*, s. 83.

⁸⁰⁴ *ez-Zeccâcî, el-Emâlî*, s. 179.

Geçen şiirdeki bazı ibarelerin manasını açıklamakta ve o ibarelerde geçen bazı kelimelerin çağrıştırdığı başka kelimeleri ititrât olarak zikrederken, bazı hatalı kullanımlara da işaret etmektedir.⁸⁰⁵

Zurrunme'nin annesinin, yine Zurrunme'ye mal ederek söylediği bir şiirini naklettikten sonra, söz konusu şiirin tabiatı, raviyyi ve vezni açısından Zurrunme'nin şiirine benzediğini söylemektedir.⁸⁰⁶

ez-Zeccâcî, el-Kisâî'nin okuduğu şiirin manasının bir atasözünde beyan edilen manayla aynı olduğunu söyledikten sonra beyit hakkındaki açıklamalarına devam ederken sözlerinin arasına beyite verdiği mananın ta'liline yönelik bazı açıklamaları ve sözün başka bir şekilde te'vilni de eklemektedir.⁸⁰⁷

ez-Zeccâcî, Leyla el-Ahveliyye'nin Tevbe için söylediği mersiyyede geçen bazı cümleleri tahlil ederken “Araplar, olumsuz kasmde lâ (لَا) edatını gizli getirirler” diye kuralı belirledikten sonra Yûsuf Suresi'nin seksenbeşinci ayetiyle istişhad etmektedir.⁸⁰⁸

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde daha birçok tahlil⁸⁰⁹ ve tenkit⁸¹⁰ örnekleri zikretmektedir.

3.5.1.2. Başka Edebiyatçıların Edebi Tahlil ve Tenkitleri

ez-Zeccâcî, Ahmet b. Yahya Şa'leb'den, (جاءت به مُرْتَدًّا مُمَالًا مَائِيَّةٌ أَلَّ خَمَّ حَيْرِ أَلِي) şiirinin tahlilini yapması istenildiğini, onun da beyitin manasını tam olarak anlayamayınca gidip İbnu'l-A'râbi'ye sorduğunu, bunun üzerine İbnu'l-A'râbi'nin ilgili şiiri tahlil ettiğini nakletmektedir.⁸¹¹

⁸⁰⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 82, 83.

⁸⁰⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 89.

⁸⁰⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 51.

⁸⁰⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 78.

⁸⁰⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 184.

⁸¹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 45-46.

⁸¹¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 146, 147.

Ebu Ğânim el-Ma'nevî bir yerde “bu beyitin mansı İbn ‘Ukaysır’ın atı tasvir eden beyitinden alınmıştır” diyerek lafızlar farklı olsa da mananın orijinal olmadığını ifade etmek suretiyle şiiri tenkit etmektedir.⁸¹²

Ebu Ğânim el-Ma'nevî bir başka yerde yine Nuşayb’ın son beyitinin manasının Hâcib b. Zurâra b. ‘Udes’in sözünden alma olduğunu beyan etmesi⁸¹³, Ebu Temmâm’ın başka birinin sözünden alıntı yaptığının beyan edilmesi birer edebi tenkit örneği olarak gösterilmektedir.⁸¹⁴

ez-Zeccâcî, Ebu Hatim’in Ebu Zeyd’den bir şiiri tahlil etmesini istediğini, Ebu Zeyd’in de bu şiiri tahlil ettiğini aktarmaktadır.⁸¹⁵

Nıfâveyhi el-Muemmil b. Umeyl’in bir şiirini aktardıktan sonra şiirin sonunda geçen beyitin manasının el-Buhturî’nin şiirinden alıntı olduğunu, el-Buhturî’nin şiirinin manasının da ⁸¹⁶ (فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ) ayetinden alıntı olduğunu beyan etmektedir.⁸¹⁷

Ferazdağ’tan bir şiir tenkidi zikredilmektedir.⁸¹⁸

Beşşar b. Burd’ün bazı şairlere yönelttiği tenkitler zikredilmektedir.⁸¹⁹

Ebu’l-Hasen el-Ahfeş, Dâma’nın şiirinin şiir tekniği açısından zayıf bir şiir olmasına rağmen, kadınları yaşlara göre kategorize eden en güzel şiirlerden olduğunu beyan etmektedir.⁸²⁰

Ebu Temmam’ın başkasından alıntı yaptığı söylenilmektedir.⁸²¹

İbnu’l-A’rabî, Cerîr’in şiirinin manasının başka bir şiirden alıntı olduğunu beyan ederek ilgili şiiri nakletmektedir.⁸²²

---

⁸¹² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 4.

⁸¹³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 48.

⁸¹⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 57.

⁸¹⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 212.

⁸¹⁶ ez-Zâriyât, 50.

⁸¹⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 179.

⁸¹⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 47-48.

⁸¹⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 214.

⁸²⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 97.

⁸²¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 57.

⁸²² ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 195.

3.5.2. Nesir Tahlil ve Tenkitleri (Hikaye - Kıssa)

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâl'*de yaptığı nesir tahlilleri de genel olarak parçanın derinlemesine tahlil etmeye yönelik değildir. Bir parçasını ya da parçada geçen bazı kelimeleri ya da bir söyleyiş tarzının tahlil ve tenkidine yöneliktir. Bu tür yaklaşımlara şunları örnek vermek mümkündür.

ez-Zeccâcî, hem metni tahlil etmekte hem de benzetmelerin vechu şebehini beyan etmektedir.⁸²³

ez-Zeccâcî, nakl edilen bir kıssanın tahlilini yaptıktan sonra, metinde geçen ğarip kelimeleri, sözün arka planındaki, alındığı yer ve makamdaki, yani asıl kaynağındaki manasını tespit etmeye çalışmaktadır. Bununla beraber, bazı kelimelerin açıklanması hususunda Kur'an-ı Kerim'den istişhad etmekte ve konu arasında icmalen bazı fihhi hükümleri belirtmektedir.⁸²⁴ Daha sonra Hz. Ömer'in (r.a.) bir sözünü zikrederek o sözü de açıklamakta en sonda ise tahlil ettiği metnin geneline müteallik olarak bazı kelimelerin manalarını ve çoğullarını zikretmektedir.⁸²⁵

Beşşar'ın bazı hikâyecilere yönelik olarak yaptığı yorum ve eleştirileri zikretmektedir.⁸²⁶

3.5.3. Akademik Tenkit Usulü

ez-Zeccâcî, müstakil bir konu olarak açıkça bahsetmese de başkalarının dilinden aktardığı rivayetlerle, Arap Edebiyatı'nın manen acemlerden etkilendiğine dair bazı örnekler zikretmektedir. Bu duruma şunları örnek vermek mümkündür:

Ebu'l-'Abbâs, Ebu'l-'Atâhiye'nin Ali b. Sâbit'e yazdığı mersiyenin manasının bazı acemlerin sözlerinden alıntı olduğunu beyan ettiği rivayet edilmektedir.⁸²⁷

Yine Ebul'Abbas'ın, Ebu'l-'Atâhiye'nin Ali b. Sâbit hakkında söylediği ikinci mersiyenin de manasının acemlerden alıntı olduğunu beyan ettiği rivayet edilmektedir.⁸²⁸

---

⁸²³ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 122.

⁸²⁴ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 181.

⁸²⁵ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, a.y.

⁸²⁶ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 215

⁸²⁷ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 93.

3.6. Bilimsellik Metodu

ez-Zeccâcî, bilgiye ve yapılan açıklamalara bilimsel kimlik kazandırmak şeklinde açıklanabilecek bu metotla, sıradanmış gibi görünen bilgileri orijinal bir şekilde kategorize ederek bilimsel bir biçimde ele almaktadır. Onun değişik malumatlara bilimsellik kazandıran bu metodunu şu şekilde ifade etmek mümkündür.

3.6.1. Tanımlama ve Kavram Geliştirme Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde bu metodu genellikle tanımlama ve ıstılah türetme, kendine has kurallar icat etme⁸²⁹ ya da başkasının geliştirdiği kuralı teorize etme amacıyla kullanmaktadır.⁸³⁰

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde bazen kendisi bir tanım yapmakta bazen de daha önceden yapılmış bir tanımı aktarmaktadır.⁸³¹

el-Emâlî'de kullandığı tanım ve kavramlar hakkında şunları zikretmek mümkündür:

“*Nesîb: Bir şairin, şiirinde bir kadının iyilik ve güzelliklerinden bahsetmesidir*” diyerek Ebu'l-Abbâs'ın, *nesîb* hakkındaki tanımını nakletmektedir.⁸³²

Zürrümme'nin suyu tasvir eden beyitlerinden sonra ez-Zeccâcî, “*o, buradaki kafiyeyi, yani şiirdeki (جاء) kelimesini, iki kere tekrarlamaktadır, çünkü o şiirinde vâtî'dir (واط).* Araplar bu sanatı *îta'* diye isimlendirirler” diyerek *îta'* sanatının genel mahiyeti hakkında bir açıklama yapmaktadır.⁸³³

ez-Zeccâcî, Arap diliyle alakalı bazı ıstılahları da farklı biçimde kullanmaktadır:

---

⁸²⁸ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, a.y.

⁸²⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 147.

⁸³⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 123.

⁸³¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 85.

⁸³² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 85.

⁸³³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 123.

Bir kelimenin zarfiyet üzerine mansûb olduğunu belirtmek için (منصوبٌ على الظرفية) demek yerine (نصبه على الظرف) ibaresini kullanmaktadır.⁸³⁴

ez-Zeccâcî, (قال بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ بِاللُّغَةِ) tabiriyle bazı Arap dilcilerini kastetmektedir.⁸³⁵

(المعروف في اللغة) ifadesiyle kelimenin lügatte bilindiği meşhur haline ve manasına işaret etmektedir.⁸³⁶

(الفألودج) kelimesi yabancı (a'cemî), (الفألودق) kelimesi ise müvelledir (Arapçaya adapte edilmiştir) demek suretiyle “a'cemî” ve “müvelled” terimlerini bir arada kullanmaktadır.⁸³⁷

3.6.2. Diğer Bilimlerden Faydalanma Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde, Arap Dili ve Belagatı'nın dışında başka ilim dallarının alanına giren bilgiler de serd ederek o ilim dallarından faydalanmaktadır.

ez-Zeccâcî, çoğunlukla bu bilgileri konunun asıl ögesi olarak değil de yardımcı ve tamamlayıcısı olarak istitrât olarak zikretmektedir.

Mesela, Hadis⁸³⁸, Tefsir⁸³⁹, Kıraat⁸⁴⁰, Fıkıh⁸⁴¹ Akaid ve Kelam⁸⁴² bilimleriyle ilgili pratik açıklamalar yapmaktadır.

Bu bilim dallarından faydalanırken kimi zaman, faydalandığı bilim dalının kendi ıstılahlarını kullanmakta, kimi zaman da ilgili bilgiyi ana konuya istitrât kabilinden zikredip geçmektedir.

⁸³⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 147.

⁸³⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 173.

⁸³⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 154.

⁸³⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 21.

⁸³⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 105, 134, 135. Mesela, Rivayet ettiği hadisin bir çok tarikten muttasıl olduğunu söyledikten sonra hadisin vurut zamanını ve sebebinin beyan ederek bu hadis için başka bir tarikten gelen bir tane de şahit zikretmektedir. Bkz., ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 134.

⁸³⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 36-37(Sâd, 28,), 112 (Şura, 30), 173 (Kehf, 17).

⁸⁴⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 75 (el-Mâide, 2), 79 (el-Bakara, 259).

⁸⁴¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 15, 99.

⁸⁴² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 113.

3.6.3. Hataları Tespit Metodu

ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserinde, bazen bizzat kendi tespit ettiği hataları, bazen de başkalarının tespit ettiği hataları zikrederek meselelere ışık tutmaya çalışmaktadır.

ez-Zeccâcî'nin, bu metodunu, yaygın ve özel hatalar olmak üzere genel olarak iki konu üzerine yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bunları şu şekilde izah etmek mümkündür.

1-Yaygın (Şâyi') Hataları Açıklamak: Burada halkın, ya da belirli bir sahada çalışanların çoğunluğunun özellikle Arap Dili ve Edebiyatı'yla ilgili olarak düştüğü yanlış kullanımları, bizzat kendisi ya da rivayet ettiği parçada geçtiği üzere başkalarının dilinden zikretmektedir. Örneğin, ez-Zeccâcî, Sîbeveyh'in “البَّئَة” kelimesinin başındaki “elif lâm” takısının hazf edilerek kullanılmasının hatalı olduğunu söylediğini beyan etmektedir.⁸⁴³

ez-Zeccâcî, söyleyiş ve kullanıma yönelik bazı hataları da beyan etmektedir. Bunlar genellikle bir kelimenin doğru yerde kullanılıp kullanılmadığıyla alakalı görülmektedir. Mesela, hayvanların çıkardıkları seslerle alakalı olarak, güvercinin öttüğü zaman çıkardığı sesi ifade etmek için “مَدَّل” ve “مَدَّر” kelimelerinin ikisini de kullanmanın caiz olduğunu, bununla beraber devenin çıkardığı ses için yalnızca “مَدَّر” kelimesinin kullanıp “مَدَّل” kelimesinin kullanılmayacağını beyan etmektedir.⁸⁴⁴

2-Özel Hataları Açıklamak: Burada genelin değil de, özel kişilerin yaptıkları hatalar kastedilmektedir. Özellikle Arap Dili ve Edebiyatı'yla alakalı olarak varit olan kişisel hataları ve yanlış kullanımları, bizzat kendisi ya da rivayet ettiği parçada geçtiği üzere başkalarının dilinden zikretmektedir. Bu durumla ilgili örneklerden bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

Muemmil b. Umeyl'e nispet edilen şiirin Buhturî'ye ait olduğu beyan edilmektedir.⁸⁴⁵

Ebu Temmam'ın başkasından alıntı yaptığı söylenilmektedir.⁸⁴⁶

Ru'be'nin, haylin (kavâim) sıfatlarını sayarken yaptığı hata beyan edilmektedir.⁸⁴⁷

⁸⁴³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 62.

⁸⁴⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 82.

⁸⁴⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 179.

⁸⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 57.

⁸⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 30-31.

Yezîd b. Muaviye'nin, Amr'ın, atasözünü hatalı kullandığını söylediği zikredilmektedir.⁸⁴⁸

Bir şiir başka bir şaire sunulmakta o da şiirde vaki olan hataları beyan etmektedir.⁸⁴⁹

“الْمُعَاد” kelimesinin çoğuluyla ilgili olarak yapılan açıklamalar yerinde bulunmadığından dolayı “Şöyle cevap verilmesi gerekirdi” denilerek hatalar beyan edilmektedir.⁸⁵⁰

ez-Zeccâcî, bazen hatalı kullanımı belirtmeden “işin doğrusu şudur”, ve ya “bunun böyle olduğu tarihen sabittir” gibi ifadelerle direk doğru olanı zikrederek konuya girmektedir. Mesela, Leyla el-Ahyeliyye ve Tevbe b. Himyer arasındaki nispetin doğru vechini zikrederek olan ya da olması muhtemel yanlış isnadın tespit ve tashihine çalışmaktadır.⁸⁵¹

3.6.4. Hataları Düzeltme Metodu

ez-Zeccâcî, hataları tashih ederken ya kendisi bir delil zikrederek ya bir sahabi veya alimin sözlerini zikrederek hataları tashih etmeye çalışmaktadır.

İbnu'l-A'râbî, Saîd b. Selem'in yanına girdiğinde el-Eşma'î'nin ona şiir okuduğunu görüyor. Daha sonra el-Eşma'î ona şiirde geçen “الْمُعَاد” kelimesinin morfolojik açıklamasını soruyor. Onun “kadınlar” şeklinde mana vermesi üzerine hemen İbnu'l-A'râbî söze karışarak en-Nur Suresi'nin altmışıncı ayetinde, “النساء” kelimesinin çoğulunun “القواعد” kelimesiyle tefsir edilmiş olmasını delil getirerek iddiaya karşı çıkılmaktadır. Ancak İbnu'l-A'râbî'nin “النساء” kelimesinin değil “الرِّجَال” kelimesinin çoğulu için “الْمُعَاد” denileceği⁸⁵² şeklindeki cevabı da yerinde bulunmayınca, bu itiraza cevabın, önce geçtiği şekliyle değil de, “cemilerin birbirine hamledilebileceği, cemi müzekkerin bazen cemi

⁸⁴⁸ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 175.

⁸⁴⁹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 75.

⁸⁵⁰ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59.

⁸⁵¹ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 77.

⁸⁵² ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 58.

müennese, cemi müennesin de bazen cemi müzekkere haml edilebileceği” şeklinde olmasının gerektiği beyan edilerek verilen cevabın tashihine gidilmektedir.⁸⁵³

Selem b. Kuteybe, Ru’be’nin şiirinde varit olan hataları düzeltmek için “Ebu Temmam’ın söylediği gibi deseydi ya” diyerek hataların tashihi konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır.⁸⁵⁴

3.6.5. Bilimsel Veri Hazırlama Metodu

Buna *bilgiyi bilimselleştirme* ya da *bilgiyi klonlama metodu* da denilebilir. ez-Zeccâcî, kitapların sayfaları arasında dağınık halde bulunan verileri bir araya getirerek onlara ilmi ve akademik bir hüviyet kazandırmaktadır. Bazen de halkın dilinde dolaşan verileri kendi potasında eritip yeni bir vizyonla sunumunu yapmaktadır. Örneğin, Arapça’da çoğulu (فُعَالٌ) vezninde gelen sadece altı kelime⁸⁵⁵ ve yine Arapça’da tekili (فُعَالٌ) vezninde olduğu halde çoğulu (فَوَاعِلٌ) vezninde gelen sadece iki kelime olduğunu tespit etmesi⁸⁵⁶ durumlarında olduğu gibi, normal olarak varlıkları bilindiği halde sayıları belirli olmayan verileri kesin bir hükümle tanımlayarak onlara bilimsellik kazandırmıştır.

ez-Zeccâcî, her zaman teşniye olarak kullanılan bazı kelimelerin açılımlı manalarını tespit ederek onları da bilimsel veri haline getirmiştir.⁸⁵⁷

---

⁸⁵³ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 59.

⁸⁵⁴ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 31.

⁸⁵⁵ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 129.

⁸⁵⁶ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 121.

⁸⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 129-132.

SONUÇ

Birçok ilim adamını olduğu gibi ez-Zeccâci'yi iyi anlayabilmek için de iyi bir satır arası okuyucusu olmak gerekmektedir. Çünkü onun satır aralarında verdiği ayrıntılar, en az anlattığı ana konular kadar önem arz edebilmektedir.

ez-Zeccâci'nin *el-Emâli* adlı eserinin içeriğiyle ilgili olarak eserde, başlıca on dokuz sureden otuz ayetin zikrinin geçmekte olduğu tespit edilmiştir. Eserde ayrıca, on beş tane hadis-i şerif, çok sayıda sahabe ve tabiin sözü, çok sayıda kıssa ve haber, Arap diliyle ilgili pek çok ilmi münazara örneği, on sekiz tane atasözü, Arap diline ait bazı kavramların açıklaması ve çok sayıda garip kelimenin zikredildiği de görülmektedir.

Bununla beraber eserde Cahiliye dönemi şairlerinden, muhadramlardan, İslam ve sonrası dönemlerde -Üçüncü Abbâsî dönemine kadar- yaşamış şair ve ediplere ait olmak üzere Arap Dili ve Edebiyatı'nın zirve isimlerinin şairlerinden seçme 852 tane beyit zikredilmekte olduğu da tespit edilmiştir.

Ayrıca, kitabın yukarıda sayılan rivayet muhtevasına ek olarak, kitapta işlenen konularda ve satır aralarında, ez-Zeccâci'nin, Arap Edebiyatı'nın iştikak, sarf, nahiv, belagat vs. alanlarındaki maharetini göstererek bu bilim dallarıyla ilgili değişik malumatlar verdiği de görülmektedir.

Arap gramerinin felsefesiyle alakalı olarak müstakil ilk kitabı yazma başarısını gösteren ez-Zeccâci'nin, *el-Emâli* adlı eserinde de dil felsefesiyle alakalı değişik yorum ve açılımlara yer vermektedir.

ez-Zeccâci'nin lügatçilik yönünün en bariz şekilde ortaya çıktığı bu eserde, bizzat ez-Zeccâci tarafından, bugün matbu bulunan mucemlerde bile zikri geçmeyen çok sayıda kelime ele alınmıştır.

ez-Zeccâci'nin *el-Emâli* adlı eseri, hem ilim talebeleri hem de ilim adamları için fevkalade önem arz etmektedir. Zira bu kitap, Arap Dili ve Edebiyatı'nda ilim tahsili yapacak kimseler başta olmak üzere, Arap Dili'nin kurallarını belirlemek isteyen dilciler ve ilk dönem kaynaklarını ve şairlerin divanlarını tahkik edecek araştırmacılar için kendisinden müstağni kalınamayacak derecede önemli veriler ihtiva etmektedir.

Bu eser ayrıca şair ve ediplerin biyografileri başta olmak üzere birçok ilim adamının ve devlet büyüğünün biyografilerinin hazırlanması hususunda da çok faydalı bilgiler ihtiva etmektedir.

ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı bu eseri, H. III. ve IV. asırların ilmî ortam ve kültürünü yansıtmaya açısından da kayda değer bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu sayılan tespitlere binaen ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı eserinin Arap Dili ve Edebiyatı'nda çok önemli bir konuma sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırma neticesinde, ez-Zeccâcî'nin *el-Emâli* adlı eserinin baskılarıyla ilgili olarak da şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: Arap Dili ve Edebiyatı açısından önemli bir yeri ve değeri olan bu eserin iki kez tahkikli neşri yapılmıştır. Ancak, bu tahkikler tek ana nüshadan çoğaltılmış nüshalara bakılarak yapılmış olup şu anda varlığı ve yeri tespit edilmiş diğer nüshalarla karşılaştırılmadan yapılmıştır. Eserin yerleri belli olduğu halde tahkikli neşirlerinde işaret edilmeyen diğer nüshaları Vatikan ve Berlin kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Bu cihetle, eserin Vatikan ve Berlin kütüphanelerinde bulunan nüshaları da görülerek, bu nüshaların ilmi hüviyet ve değerlerini de iyice ortaya koyarak yeniden tahkik edilmesinin uygun olacağı ve bu takdirde eserin Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki değerinin daha da artacağı düşünülmektedir.

Arap Edebiyatı'nın çoğu sahasından pratik bilgiler ihtiva eden bu eserin, araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olabileceği ayrıca, yüksek lisans ve doktora derslerinde öğrencilere okutulmasının çok faydalı olacağı düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

el-‘Askerî, Ebu Hilâl, el-Hasen b. Abdullah b. Sehl (ö. 390), *el-Mu‘cemu fi Bakıyyeti’l-Eşyâ’ mea‘ Zeyli Esmâi Bakıyyeti’l-Eşyâ’* (tah. Ahmet Abdu’t-Tevvâb Avd), Dâru’l-Fağîle, Kahire, Ts.

Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Meâli*, Ankara, 2006.

Aydınlı, Abdullah, “İmlâ”, *DİA*, XII (s. 225 – 226).

el-Bağdâdî, Ebubekir Ahmed b. Ali b. Şâbit el-Ḥaṭîb (ö. 463) (tah. Muhammed Acâc el-Ḥaṭîb), *el-Câmî‘ li Ahlâkı’r-Râvî ve Âdâbı’s-Sâmî‘*, Muessesetu’r-Risâle, ts.

el-Bağdâdî, Muhibbuddin b. Neccâr (ö. 643), *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdât* (tas. Şihabuddin Ahmed b. Ebîk el-Husâmî, ed-Dimyâtî (ö. 749), tah. Muhammed Mevdûd Halef ve Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Muessesetu’r-Risâle, ts.

Bingöl, Abdulkuddüs, “Ta’lîl”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, (s. 511).

Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement (S)*, Leiden 1937.

Brockelmann, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî* (çev. Abdulhalim en-Neccâr), Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, ts.

el-Câbî, Bessâm Abdulvehhâb, *Mu‘cemu’l-A‘lâm Mu‘cemu Terâcim li Eşheri’r-Ricâli ve’n-Nisâi mine’l-Arabî ve’l-Musta‘rabîne ve’l-Musteşrikin*, el-Ceffân ve’l-Câbî, Limasol – Kıbrıs, 1987.

Câbirî, Muhammed Âbid (ö. 2010), *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı* (çev. Burhan Koroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli), üçüncü baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

el-Cevherî, İsmâil b. Ḥammâd (ö. 393/1003), *Tâcu’l-Lüga ve Şihâhu’l-Arabiyye* (tah. Ahmed Abdulğafûr Attâr), Dâru’l-İlmi Lillmelâyîn, Beyrut, 1990.

el-Curcânî, Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim (ö. 408), *el-Emâlî* (tah. *Hind bintü Muhammed Ahmed el-Yahya*), (Yüksek lisans tezi) Melik Suûd Üniversitesi, 1424.

Dayf, Şevkî *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Meârif, Kahire, 1968.

Dayf, Şevkî *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî IV (İkinci Abbâsî Dönemi)*, Dâru’l-Meârif, Kâhire, ts.

Durmuş, İsmail, “İstitrat”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, s. 401.

Elmalı, Hüseyin, “el-Keşkûl”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, (s. 324).

Elmalı Muhammet Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali* (sad. M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık), Huzur Yayınevi- Cihan Ofset, İstanbul.

el-Habeşî, Abdullah Muhammed, *Cami'ü's-Şurûh ve'l-Havâşî (Mu'cemu's-Şâmil li Esmâ'îl-Kutubi'l-Meşrûhati fî't-Turâsî'l-İslâmî ve Beyânu Şurûhiha)*, Abu Dabi, 2004.

İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Huseyn b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfî (ö. 571), *Târîhu Medîneti Dimeşk* (tah. Ali Şîrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemaluddîn Abdurrahman Muhammed (ö. 571), *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ'*, Mektebetu'l-Menâr, ez-Zerqâ'/Ürdün, 1985.

İbnu'l-Eşîr, Abdulkirim b. Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî (ö. 630), *el-Kâmilu fî-Târîh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

İbnu'l-Ğazzî, Şemsuddîn Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman (ö. 1127), *Dîvânu'l-İslâm* (tah. Seyyit Kesrevî Hasen), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas, Şemsüddîn, Muhammed b. Ebibekir (ö. 681), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâu Ebnâ'z-Zemân* (tah. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

İbn Hayr, Ebu Bekir Muhammed b. Halife el-Umevi(ö. 575), *Fehrestu İbn Hayr el-İşbilî* (tah. Muhammed Fuâd Mansûr), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.

İbn Keşîr, 'Imâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihâye* (tah. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî), Hecr, b.y., 1998.

İbn Manzûr, Ebul-Faḍl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-İfrîkî (ö. 711/ 1311), *Lisânul-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts.

el-İşbilî, es-Sebtî, İbn Ebî'r-Rebî' Abdullah b. Ahmed b. Ubeydulla el-Guraşî (ö. 688), *el-Besît fî şerhi Cumelî'z-Zeccâcî* (tah. Ayyâd b. 'Iyd es-Sübeytî), Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut, 1986.

el-Kâlî, Ebu Ali İsmâil b. el-Kâsım (ö. 356), *el-Emâlî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Kandemir, Yaşar, "Emâlî", *DİA*, XI (s. 70 – 72).

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Matbaatu't-Terakkî, Dimeşk, 1958.

el-Kettânî,es-Seyyid Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletu'l-Mustetrafe*, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, ts.

el-Ḳıfṭî, Cemâluddin, Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf (ö. 624), *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât* (tah. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim), Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kâhire ve Muessesetu'l-Kutub es-Sekâfiyye, Beyrut, 1986.

Ma'n, Muştâk Abbâs, el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Fıkhî'l-Luga, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

el-Makrîzî, Taḳıyyüddin (ö. 845), *Kitabu'l-Mukaffâ'l-Kebîr* (tah. Muhammed el-Yalâvî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1991.

el-Mehâmîlî, el-Huseyn b. İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Sa'îd b. Ebân Ebu Abdullah el-Kâdî (ö. 330), *el-Emâlî* (İbn Yahya el-Beyyî' rivayeti) (tah. İbrahim İbrahim el-Kaysî), Dâru İbni'l-Kayyim, Demmam; Maktebetu'l-İslamiyye, Amman, 1991.

el-Mubârek, Abdul-Huseyn, “*ez-Zeccâcî ve Kitabuhu İştikâku Esmailah*”, el-Mevrid, III, sayı 1, Bağdat, 1974, s. 285-291.

el-Mubârek, Mâzin, “*ez-Zeccâcî Hayâtuhu ve Âşâruhu ve Mezhebuhu'n-Nahviyyî min Hılâli Kitâbihi “el-İdâh”*”, Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dımeşk, XXXIV, sayı 2, 1959, s. 256-272.

_____, “*ez-Zeccâcî Hayâtuhu ve Âşâruhu ve Mezhebuhu'n-Nahviyyî min Hılâli Kitâbihi “el-İdâh”*”, Mecelletu'l-Mecme'î'l-İlmî el-Arabî, Dımeşk, XXXIV, sayı 4, 1959, s. 602-617.

el-Mubârek, Mâzin, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âşâruhu ve Mezhebuhu'n-Nahviyyî min Hılâli Kitâbihi “el-İdâh”*, Dâru'l-Fikir, İkinci baskı, Dımeşk, 1984.

_____, *er-Rummânî en-Nahvî fî Dav'î Şerhihi li Kitâbi Sibeveyhi*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1995.

Mahmud Sami Ahmed, *Tenbîhu'l-Enâm alâ Hatai Nisbeti Kitâbi “Şerhi Cumelî'z-Zeccâcî” ilâ İbn Hişâm*, Mecelletu Kulliyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Trablus, adet, 24, 2004, s. 664-678.

Sa'leb, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya (ö. 291), *Mecâlisu Sa'leb* (tah. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Me'ârif, Mısır, ts.

eş-Şabûnî, Abdulvehhab, *Uyûnu'l-Muellefât*, tah. Mahmud Rifâhûrî, Halep, 1992.

es-Sem'ânî et-Temîmî, Abdulkerîm b. Muhammed Mansûr, *el-Ensâb*, (tk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Dâru'l-Cinân, Beyrut, 1988.

es-Seyyid, Fuâd Şâlih, *Mu'cemu'l-Elkâb ve'l-Esmâi'l-Muste'âra fî't-Târîhi'l-Arabiyyi'l-İslâmî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.

Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, terc. 'Arafe Mustafa, İmam Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi bünyesindeki “Kültür ve Yayın Müdürlüğü” tarafından bastırılmıştır, 1988.

Sirâcuddin ek-Bulkinî (ö. 808), Bedru'ddîn ed-Demâmînî (ö. 827), *el-İstidlâlu bi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye's-Şerife alâ İsbâti'l-Kavâidi'n-Nahviyye* (tah. Riyâd b. Hasen el-Havvâm), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1998.

Sönmez, Ramazan, *ez-Zeccâcî ve el-Cumel'in Bazı Dil Husûsiyetleri*, basılmamış doktora tezi, Konya-2000.

es-Suyûtî Celâluddin, Abdurrahman (ö. 911), *Buğyetü'l-Vuâ't fî Tabakâtü'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât* (tah. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, ts.

_____, *Tedribur'-Râvi fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, Mektebetü'l-Kevser, Beyrut, 1415.

_____, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fî'n-Naḥv* (tah. Abdu'l-'Âl Sâlim Mukerrem), Muessesetu'r-Risâle, 1985.

es-Suyûtî Celâluddin, Abdurrahman (ö. 911) ve el-Maḥallî, Celaleddin, *Tefsîru'c-Celâleyn*, Daru İbn Kesîr, Dımeşk, 2007.

Şihabuddîn Ebu'l-Felâḥ Abdu'l-Ḥayy b. Aḥmed b. Muhammed el-'Akrî – İbnu'l-'Imâd- el-Hanbelî ed-Dımeşkî (ö. 1032), *Şezerâtu'z-Zehab fî Eḥbârü Men Zehab*, Mahmud el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk, Beyrut, 1989.

Tahir Ahmet Mekkî, *Dirasetun fî Meşâdırü'l-Edeb*, ikinci baskı, Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire, 1999 .

et-Ṭantâvî, Muhammed, *Neşe'tu'n-Naḥv ve Târîḫü Eşheri'n-Nuḥât*, ikinci baskı, Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts.

el-Yâfîî, Ebu Muhammed Abdullah b. Esad b. Ali b. Suleyman el-Yemenî el-Mekkî (ö. 768), *Mirâ'tu'l-Cinân ve Ibratu'l-Yekẓân fî Ma'rifeti Mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zemân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997-1417.

el-Yemânî, Abdubakî b. Abdülmecîd (ö. 743), *İşâratu't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nuḥât ve'l-Luğaviyyîn* (tah. Abdülmecîd Diyâb), by., ts.

ez-Zebidî, Muhammed Murteḍâ el-Huseynî (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuvayt, 2001.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk (ö. 337/340), *Aḥbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî* (tah. Abdu'l-Huseyn el-Mubârek), 1980.

_____, *el-Cumel fî'n-Naḥv* (tas. Muhammed b. Ebî Şeneb), Matbaatu Kerûyunâl, Cezayir, 1927 (406 sayfa).

_____, *Kitabu'l-Cumel fî'n-Naḥv* (tah. Ali Tevfik el-Ḥamed), Muessesetu'r-Risâle (Beyrut), Dâru'l-Emel (İrbid), 1984.

_____, *Kitâbu'l-Ḥaṭ* (tah. Ğânim Kudûrî el-Ḥamed), el-Mevrid, XIX, ad. 2, Bağdat, 1990.

_____, *Kitâbu'l-Ḥaṭ* (tah. Türki b. Sehv b. Nezzal el-'Uteybî), ikinci baskı, Dâru Sadır, Beyrut, 2009.

_____, *el-Emâli (fî'l-Müşkilâti'l-Kur'aniyye ve'l-Hikemi ve'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye)* (tah. ve şerh, Ahmet b. el-Emîn eş-Şenķitî), Matbaatu's-Saâde, Kâhire, 1906, (139 sayfa).

_____, *Emâli ez-Zeccâci* (tah. Abdusselam Harun), ikinci baskı, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1987.

_____, *Hurûfu'l-Me'ânî*, (tah. Ali Tevfik el-Hamed), Muessesetu'r-Risâle (Beyrut), Dâru'l-Emel (İrbid), 1986.

_____, *el-İbdâl ve'l-Muâkabe ve'n-Nazâir* (tah. 'Izzuddîn et-Tenûhî), el-Mecme'i'l-'Ilmiyyi'l-Arabî, Dimeşk, 1962.

_____, *el-İdâh fî İleli'n-Naḥv* (tah. Mâzin el-Mubârek), üçüncü baskı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979.

_____, *İştikâku Esmâillah* (tah. Abdilhuseyn el-Mubârek), Matbaatu'n-Nu'mân, en-Necef, 1974.

_____, *el-Lâmât* (tah. Mâzin el-Mubârek), Mecmeu'l-Luġati'l-Arabiyye, Dimeşk, 1969.

_____, *Mecâlisu'l-Ulemâ* (tah. Abdusselam Harun), üçüncü baskı, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1999.

_____, *Tefsîru Risâleti Edebi'l-Kuttâb* (tah. Abdulfettâh Selim), b.y., 1993.

ez-Zehabi, Şemsuddin, Ebu Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Osman ed-Dimeşkî (ö. 748/1348), *el-İşâratü İlâ Vefeyâti'l-A'yân el-Muntekâ min Târihi'l-İslâm* (tah. İbrahim Salih), Dâru İbni'l-Eşir, Beyrut, 1991.

_____, *Siyeru A'lâmin'n-Nubelâ'* (tah. İbrahim ez-Zeybek), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1990.

_____, *Tehzîbu Siyeri A'lâmin'n-Nubelâ'* (tah. Ahmet Fâyiz), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992.

_____, *el-Iber fî Haberi Men Ğaber* (tah. Ebu Hâcir Muhammed es'-Sa'îd b. Besyûni Zaġlûl, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut, 1985.

Zeyneb binti Es'ad Hâşim b. Muhammed Sebbâk, “*el-Muḥaverâtun'n-Naḥviyye fî Emâli'z-Zeccâci*”, *Mecelletu Câmi'ati'l-İmâm Muhammed*, ad. 19, 1418 (1997) Cumadu'l-Ûlâ, Riyad, s. (195-367).

ez-Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâlî ve'n-Nisâi mine'l-Arabî ve'l-Musta'rabîne ve'l-Müsteşrikin*, Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut, 1989.

ez-Zubeydî, Ebubekir Muhammed b. el-Hasen el-Endelusî, *Ṭabaḳātu'n-Nahviyyîne ve'l-Lüġaviyyîn* (tah. Muhammed Ebu'l-Faḳl İbrâhim), Dâru'l-Me'ârif, ikinci baskı, Kahire, ts.

Zuḫaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1427.